

„Úgy tizenöt ladakival és két kalkuttai egyetemistával ültünk egy teherautó platóján, Zanskarba tartottunk a zötyögős, poros úton. Az idő múltával a két diák nyugtalankodni kezdett, és kényelmetlenségükben lökdösni kezdtek egy középkorú ladakit, aki egy zöldségszákon helyezkedett el. Nem telt el sok idő, a férfi felállt, hogy a diákok – akik vagy húsz évvel fiatalabbak voltak nála – leülhessenek. Úgy két óra elteltével megálltunk pihenni, mikor is a két diák jelezte a ladakinak, hogy azt akarják, hozzon nekik vizet. Ő vizet hozott. Aztán többekévé megparancsolták neki, hogy rakjon tüzet, és főzzön nekik teát. A férfi megfőzte.

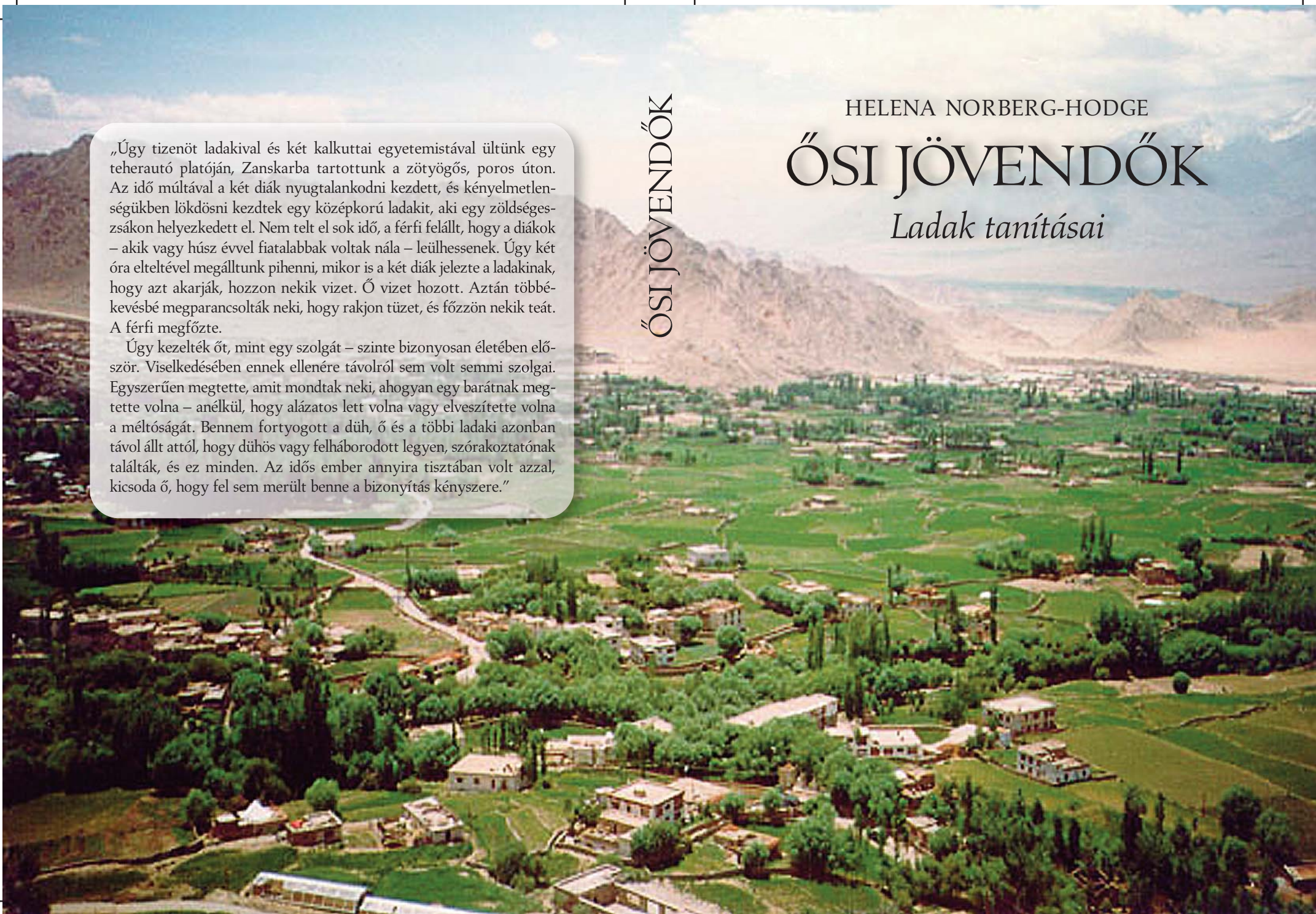
Úgy kezelték őt, mint egy szolgát – szinte bizonyosan életében először. Viselkedésében ennek ellenére távolról sem volt semmi szolgai. Egyszerűen megtette, amit mondtak neki, ahogyan egy barátnak megtette volna – anélkül, hogy alázatos lett volna vagy elveszítette volna a méltóságát. Bennem fortyogott a düh, ő és a többi ladaki azonban távol állt attól, hogy dühös vagy felháborodott legyen, szórakoztatónak találták, és ez minden. Az idős ember annyira tisztában volt azzal, kicsoda ő, hogy fel sem merült benne a bizonyítás kényszere.”

ŐSI JÖVENDŐK

HELENA NORBERG-HODGE

ŐSI JÖVENDŐK

Ladak tanításai

ŐSI JÖVENDŐK

Ladak tanításai

HELENA NORBERG-HODGE

BUDAPEST

2011

ANCIENT FUTURES

Learning From Ladakh

© Helena Norberg-Hodge, 1991

A fordítás alapjául az Oxford University Press, 1991. évi újdolgo kiadása szolgált.

Fordította: © Stern Gabriella
Szerkesztette: Schreiber László
Nyelvi korrekció: Ádám Hajnalka, Ádám Béla
Borító, tipográfia: Juhász Károly

*Johnnak és Marionnak,
szeretetteljes támogatásukért,
és Ladak népének,
akiktől oly sokat tanultam.*

Budapest, 2011

KÖSZÖNET

Soha nem írtam volna meg ezt a könyvet ladaki barátaim segítsége nélkül. Sajnos, túl sokan vannak ahhoz, hogy név szerint említhessem őket. Mindemellett külön köszönettel tartozom Tashi Rabgyasnak és Gyelong Thubstan Paldannak, akik több mint tizenöt éven át kalauzaim voltak; Sonam Davának, értékes észrevételeiért és kritikájáért, Tsewang Rigzin Lagrooknak, csendes bölcsességéért és könyörületéért, mely mindazt megtestesíti számomra, amit Ladak képvisel; a SECMOL-tól Sonam Wangchuknak és Sonam Dorjének, mindazért a reménységért, melyet Ladak jövőjének nyújtottak.

John Page-nek, aki mindenben társam volt, a kezdetektől végig türelmes támogatással és tanácsokkal segített. Hildur Jacksonnak köszönhetem, hogy megerősítette hitemet e könyvben, és hogy segített papírra vetni az első vázlatokat.

Mély hálával tartozom Susan Moonnak, Jonathan Woodbridge-nek és Peter Goeringnek, akik oly sok törődést és energiát áldoztak arra, hogy elképzeléseim valóra váljanak.

Dorothy Schwartz, Steve Gorelick, Leslie Boies és Matthew Akester sokat segítettek a könyv formába öntésében; Brian Cooke, Smittu Kothari, Tessa Strickland, Peter Bunyard, Jane Spiro, Stephan Harding és Anna McKenzie egy-egy fejezet kidolgozásában segítettek. Lelőtelezettje vagyok Kirkpatrick Sale-nek, Mark Powernek, Ernest Callenbachnak, Henry Osmastonnak, Jane Lurynek és John Elfordnak, a teljes kézirat véleményezéséért.

Az adminisztratív segítségért Elaine Amaronnak szeretnék köszönetet mondani, aki újra és újra legépelte a változó kéziratokat, valamint Lena Haddennek, Felicity Wightnak, továbbá az angliai Schumacher College-beli tanítványaimnak: Ginny Keegannak, Casuarina Mohrmann-nak, Bridget Williamsonnak, Natasha Arnoldnak, Raya van Ingennek és Anthony Whitworthnek.

Sokkal tartozom Mary Ann Stewartnak. Lelkesedése és a könyv iránti érdeklődése segítettek tovább a befejezésig, És végezetül ismét köszönetet szeretnék mondani barátomnak és szerkesztőmnek, Tessa Stricklandnek.

MEGJEGYZÉS: A könyvben szereplő nevek többségét a személyiségi jogokra való tekintettel megváltoztattam.

TARTALOMJEGYZÉK

Őszentsége, a dalai láma előszava ix

Peter Matthiessen bevezetője xi

Előszó: Ladak tanításai 1

ELSŐ RÉSZ: HAGYOMÁNY

1. Kis Tibet 9
2. Együttélés a Földdel 19
3. Orvosok és sámánok 39
4. Együtt kell élnünk 49
5. Koreográfia nélküli ösztánc 61
6. A buddhizmus mint életmód 79
7. Életöröm 91

MÁSODIK RÉSZ: VÁLTOZÁS

8. Megérkezik a Nyugat 99
9. Emberek a Marsról 103
10. A pénz forgatja a világot 111
11. Lámából mérnök 117
12. A nyugati út leckéi 123
13. A középpont vonzása 129
14. Megosztott emberek 137

HARMADIK RÉSZ: AMIT LADAKTÓL TANULHATUNK

- 15. Semmi sem csak fekete vagy fehér 149
- 16. A fejlődés-humbug 159
- 17. Ellenfejlődés 177
- 18. A Ladak-projekt 189

Utószó: Ősi jövendők 203

Ajánlott irodalom 217

ELŐSZÓ

Őszentsége, a dalai láma

Helena Norberg-Hodge régóta Ladak és népének barátja. Könyvében kifejezi a hagyományos ladaki életmód iránt érzett mély nagybecsülését, csakúgy, mint jövőjével kapcsolatos aggodalmait.

Tibethez és a Himalája egész térségéhez hasonlóan Ladakban is önelátóak voltak az emberek, életük századokon át jobbára zavartalanul telt. Rideg éghajlata és a zord környezet ellenére lakói összességében elégedettek és boldogok voltak. Ezt részben kétségkívül az önellátásból fakadó egyszerűségnek, másrészt a meghatározóan buddhista kultúrának köszönhetőék. A szerző helyesen világít rá a ladaki társadalom emberi értékeire: az egymás alapvető szükségletei iránt érzett, mélyen gyökerező tiszteletre; környezetük természeti korlátainak elfogadására. Valamennyien csodálhatjuk ezt a felelősségteljes magatartást, és tanulhatunk belőle.

Az utóbbi évtizedekben Ladakban lezajlott drasztikus változások egy globális folyamatot tükröznek. Ahogy világunk egyre kisebb lesz, a körábban elzártan élő emberek elkerülhetetlenül a nagyobb emberi család részévé válnak. A ráhangolódás természetszerűleg időbe telik, és közben változások következnek be.

Osztom a szerző bolygónk fenyegetett ökológiája iránt érzett aggodalmát, és csodálom azt a munkát, mellyel a modern fejlődés számos problémájára választ jelentő alternatív megoldásokat támogatja. Ha a ladakiak maradandó kincse, az egymás és a környezetük iránt érzett

természetes felelősségérzet fenntarthatónak bizonyul, és az új helyzetekre is alkalmazni tudják, akkor azt hiszem, optimisták lehetünk Ladak jövőjét illetően. Sok fiatal ladaki modern oktatásban részesült, és készek arra, hogy segítsék népüket. Ugyanakkor a monostori rendszeren belül a hagyományos oktatás is megerősödött, miután helyreállították a száműzetésben működő tibeti kolostorokkal fennálló kapcsolatokat. Végezetül: Ladaknak bőséggel vannak olyan barátai külföldön, akik – mint a szerző is – készek arra, hogy felajánlják támogatásukat és bátorításukat.

Bármilyen vonzónak tűnjön is a hagyományos, vidéki társadalom, a modern fejlődés vívmányait sem tagadhatjuk meg az ilyen társadalmakban élő emberektől. Mindamellet, ahogy e könyv is sugallja, a fejlődés iránya nem lehet egyedüli, kizárólagos. A hagyományos társadalmak közösségeiben, amilyenek a ladakiak is, létrejön egy belső fejlődés, egyfajta szolidaritás és elégedettség. Valamennyiünknek javára válik, ha ezekben versengünk.

1991. február 26.

BEVEZETÉS

Peter Matthiessen

Kasmír transz-himalájai régiójában, a Karakorum alatt terül el Ladak távoli vidéke, széles, száraz völgyeivel és 6000 méternél is magasabb hegycsúcsaival. A Himalája esőzónájától északra, esőárnyékban fekvő föld a szelek, magasföldi sivatagok és a könyörtelen nap birodalma. Innen egyszerűbb északra, Tibetbe jutni, mint délre, a szubkontinensre a Himaláján át, így az itt élők a tibeti nyelv egy dialektusát beszélik. A nagy himalájai régió más hegyi tartományaihoz hasonlóan, csakúgy, mint Asszam és Bhután, valamint Mustang és Dolpo észak-nepáli tartományai, az elmúlt ezer évben Ladak úgyszintén a tibeti buddhizmus enklávéja volt.

Politikai helyzetét tekintve *La dags*, a föld, félautonóm terület, melyet a brit adminisztráció 1947-ben kettéosztott a muzulmán Pakisztán és a hindu India között. Kulturális vonatkozásában azonban ennél sokkal ősbibb: a tatár birodalomból 2000 éve kiszakadt pásztorok utódai lakják, akik megtanulták, hogyan termesszenek árpát és néhány más szívós gabonafélét, melyek az itteni magaslatokon igen rövid termőidőszakban is megteremnek. Az alacsonyabban fekvő dombokon fekete dió-, és sárgabarackfák nőnek. E hősies ladaki élet a termőtalaj vékony rétege és a szűkös vízkészletek művészi hasznosítása, valamint néhány szívós háziállatfaj – birkák, kecskék, néhány szamár, és apró termetű, bozontos lovacskák, de elsősorban a *dzo* tartása révén válik lehetővé; ez utóbbi az ősi ázsiai marhának és a jakként is ismert félvad tuloknak a klímához

alkalmazkodott keveréke. Ezek az állatok adnak tejet és húst, vaját és sajtot e találékony népnek, ezek látják el az embereket gyapjúval, tüzelővel, elvégzik a legnehezebb munkákat és szállítóeszköz gyanánt is szolgálnak. A fa nélküli vidéken a marhák egész évben gyűjtött, megszáritott lepényei fontos hőforrást jelentenek. Nem csupán a főzéshez szükséges tüzelőt biztosítják, de a hosszú, hideg telek sovány kis melegét is – gyakran mínusz 40 fokban.

Legalapvetőbb szükségleteikről – a fedélről, az ételről és a ruházatról – a ladakiak egészen a legutóbbi évtizedekig kézi munkával gondoskodtak, így fontos szerepet játszott a közösségi munka, melyet szívesen ajánlottak fel egymásnak házépítésnél (kőből és sárból készítenek és fehérre meszelik), vagy aratásnál, vagy a csordák felügyeletében. A nagyobb magaslatok zöldőbbek, mint a völgyek, így a csordákat nyaranta felhajtják a magasabban fekvő legelőkre, ezzel a kis árpaföldektől és a konyhakertektől is távol tartják őket. A trágyát összegyűjtik a főzéshez és télire tüzelőnek, az emberek által termelt szemetet pedig hamuval és földdel elkeverve, szétterítik a földeken; szennyeződés gyakorlatilag nincs. Semmit sem dobnak ki és semmi sem vész kárba; mindennek megtalálják a hasznosítási módját.

A ladaki élet mélyén a buddhista tanítások rejlenek, melyek elítélik a pazarlást, támogatják viszont a föld és a víz hatékony hasznosítását – az egyszerű életvitelt, melyre Helena Norberg-Hodge oly helyesen rámutat, melynek semmi köze a fősვნისეგhez, sokkal inkább a föld korlátozott erőforrásainak tiszteletéből és az értük érzett hálából fakad. A vizet nagy gonddal nyerik a fagyott patakokból – az egyik patakot csak ivóvíznek, a következőt kizárólag mosásra használják. Valóban, a minden iránt minden pillanatban megnyilvánuló gondos figyelem teszi lehetővé a ladakiak önfenntartó kultúráját, amely mindemellett bőséges szabadiót is biztosít.

Elnézem, ahogy egy anya meg a két lánya öntöznek. Kis csatornákat nyitnak meg, majd, amikor a talaj elegendő vizet kapott, egy lapátnyi földdel ismét elzárják. Bámulatos, milyen egyenletesen juttatják a vizet a földbe, pontosan tudják, hol folyik el könnyedén, és hol kell rásegíteniük. Egy helyen egy lapátnyi földet vesznek el, a másikon hozzáadják;

éppen annyira rakják odébb a köveket, hogy újabb csatorna nyíljon meg. Teszik mindezt a legkifinomultabb időérzéssel. Olykor lapátjukra támaszkodnak, és a szomszédokkal beszélgetnek, de egyik szemükkel folyamatosan a víz útját figyelik.

A hopikhoz és más amerikai indián népcsoportokhoz hasonlóan (akikről épp mostanában úgy vélik, hogy ugyanabból a régióból, a Bajkál-tó és a Góbi sivatag vidékéről származnak, mint a tatárok, akik később érkeztek a Himalája területére) a ladakiak is osztják az élet ciklikusságáról alkotott tibeti felfogást, melyben az élet és a halál „egy örökkön ismétlődő folyamat két aspektusa”. Az amerikai indiánokkal kapcsolatban még anyagi kultúrájuk bizonyos részleteinek összehasonlítása is érdekes. A Ladakban *ngamphe* néven ismert gabonaörleményt a tibetiek *campának* hívják, az amerikai algonkin indián törzsek pedig *sampnak*.

De ha a *samp-campa* puszta véletlen egybeesés lenne is, sok más szembeötlő párhuzam adódik: mindkét kultúra házai kelet, azaz a napfelkelte felé néznek, elevenen él a nyári mesemondás tilalma, ugyanolyan, a nyugatiak számára meglehetősen misztikusnak tűnő gyógy módokat alkalmaznak, és mélyen gyökerezik az idősek és a gyerekek tisztelete, akiket minden hétköznapi tevékenységbe örömmel vonnak be. Az Amazonas vízgyűjtő területén élő indiánok között előfordulhat, hogy az őserdőbe száműznek valakit dühe kinyilvánításáért; a ladaki nyelv egyik legsértőbb kifejezése pedig a *schon chan* (aki könnyen dühbe gurul). Ha sérelem éri őket, nem gurulnak méregbe, ahogy a nyugatiak szoktak. A ladakiak mindössze annyit mondanak: ugyan, mi értelme? A büszkeség hiányát erénynek tekintik, minthogy a büszkeségnek, ami az egóból születik, e buddhista emberek között semmi köze sincs az önbecsüléshez. Himalájai utazásaim során számtalanszor tanúja voltam ennek, akár a serpáknál (tibetiül „keletiek”), akár a dolpóknál, akik a ladakiakhoz hasonlóan tiszta tibeti buddhista kultúrában élnek.

Bár még egyszer sem állt módomban meglátogatni Ladakot, amióta a szerző tíz évvel ezelőtt először hívott meg oda, beszámolójából teljesen nyilvánvaló a ladaki és dolpo kultúra esztétikai és spirituális hasonlósága. Mindkét nép környezetét száraz, csupasz sziklából álló vad

hegyek alkotják, *sztupák* és csörtének, imazászlók és kőrakások, faragott kövekből készült imafalak között. Mindkét helyen a kék bárány (valójában kecske), az ázsiai farkas és a hópárduc a legmeghatározóbb vadállatok. A szerző beszámol arról a tapasztalatáról, amikor megfigyelte, miként hajtotta bárányát egy pásztorlány a vízesés mentén:

Egyszer csak megindult egy bokor, egy burtse, amit tüzelőnek használnak, épp az ösvény felett, köveket görgetve magával. De nem pattogott és csapódott, ahogy az ember várná, inkább siklott lefelé, még a nagyobb, kiálló sziklákon is. A pásztorlányka meglepődött, még sose látott semmi ehhez foghatót. Tűnődve figyelte, mint gurul egyre közelebb. Mikor megállt, alig néhány lépésre az állatoktól, a „bokor” felnézett a lányra, aki akkor rájött, mi is az – egy hópárduc.

A hagyományos ladaki ünnepeket életöröm tölti meg, mégis jelen van egyfajta szomorúság is, mintha egy másik életben megismert, de már már elfelejtett Paradicsom halvány emléke homályosítaná el vidámságukat. Ez annyira kézzelfogható, hogy bennem is egyfajta *honvágyat* ébreszt – nem is tudom, talán a Kristály Kolostor után? Talán a „hazaérés” emlékét kelti, mintha visszatérnénk az elveszett Paradicsomba, ahhoz az ősi, harmonikus életvitelhez, melyet egykor az öreg Európa légtávolabbi sarkában is ismertek – sőt, ismernek ma is.

Úgy tűnik, a ladakiak élethez és halálhoz való viszonyulása az állandótlanság intuitív megértésén és a ragaszkodások következetes elutasításán alapul...

Ahelyett, hogy görcsösen ragaszkodnának egy elképzeléshez arról, hogyan is kellene történniük a dolgoknak, úgy tűnik, mintha meg lennének áldva azzal a képességgel, hogy mindent olyannak fogadjanak el, amilyen...

Az ember könnyen abba a hibába esik, hogy romantikus képet alkot önálló gazdaságokról és a hagyományos technológiákról, csakúgy, mint abba a hibába is – ahogy a szerző rávilágít –, hogy figyelmen kívül

hagyja ezek előnyeit, értéktelennek tekintve annak vigaszát, hogy igazságtalansággal dolgoznak a traktor helyett, vagy vízzel hajtott malmokban őrlik a gabonát, és nem motorokkal. A földdel kapcsolatban kialakított viszony alapján sok archaikus társadalom jóval fenntarthatóbb a miénk-nél, életmódjuk pedig alkalmasabb arra, hogy kialakuljon egyfajta pszichológiai egyensúly, „közelebb állnak” – ahogy a szerző fogalmaz – „saját emberi természetünkhöz, mely egy békésebb és örömtelibb életmód lehetőségét tárja elénk”. Bárki igazolhatja, aki tapasztalatokkal rendelkezik az ilyen kultúrákról, hogy gondolkodásunk a legkevésbé sem romantikus, és nem ábrándokra épül, ahogy Norberg-Hodge maga is gyakorlatias, józan gondolkodású ember:

„A fejlődésnek a közgazdászok és fejlődéskutatók között széles körben elfogadott egyszemélyes koncepciója segít elkendőzni a gazdasági növekedés negatív hatásait... Ez alapvető félreértéshez vezetett azzal kapcsolatban, hogy milyen helyzetben van ma a Föld lakosságának többsége – a harmadik világ vidéki milliói –, és elfedi azt a tényt, hogy a fejlesztési programok nemhogy ezen tömegek javára válnának, ellenkezőleg: életszínvonaluk gyakran jelentősen romlik e hatások folytán.”

A pénzre és a kőolajszármazékokra épülő modern technológiák elkerülhetetlenül központosításhoz és specializálódáshoz vezetnek, pénzügyűjtéshez a mezőgazdaság és a barterek fenntartása helyett, költséges utazgatáshoz, és idegenek között eltöltött, stresszes városi élethez. A munkát csak a legszűkebb értelemben véve teszik könnyebbé, a megélhetés előteremtésének új, mai módozatai – melyek inkább kompetitívek, mint közösségiek – nagyon is időigényesek.

Az ellátás függősége a külföldi termékek kereskedelmétől elkerülhetetlenül monokultúrához vezet – az anyagi és a másodlagos szükségleteket, a ruhától a zenéig, egyaránt ugyanazon forrásokból szerzik be. Egyre terjed a közös nyelv (általában egy lebutított angol), kialakul a közös oktatás és értékrend is, melynek következményeként megjelenik a helyi kultúra elutasítása, sőt megvetése. A modern oktatás hajlik a helyi adottságok lekicsinylésére, és arra tanítja a gyerekeket, hogy hagyományos kultúrájukon túl önmagukat is alsóbbrendűnek tekintsék.

Mindeközben intenzív verseny veszi át a barter és a közös munka helyét, ami feltétlenül növekvő elégedetlenséget és kapzsiságot, vitát, sőt háborúságot kelt. Mindezt egy olyan gazdasági modell nevében, mellyel a helyiek egyszerűen nem versenyezhetnek, de még ha tehetnék, akkor is szinte teljességgel bizonyos, hogy ez nem felelne meg Ladak (és más, szűkös forrásokkal rendelkező harmadik világbeli országok) adottságainak. Az ilyen országok jövője mégis teljes mértékben a fejlesztési társaságok és pénzügyi intézmények, köztük a Világbank kezében van, s ezek döntéseinek alapjául a nyugati gazdasági rendszer, nem a kliens-országok jóléte szolgál.

A kultúra szétzüllesztésének másik sajnálatos következménye a népesség növekedése, ami világszerte a kultúrák összeomlásának kísérőjelensége. A ladaki népesség egészen a legutóbbi évekig jól alkalmazkodott a művelhető földterületek korlátozott voltahoz, a szűkös víz-, valamint a tárolható takarmánykészletekhez. A külvilághoz fűződő, egyre erősödő függőség – a szerző megfogalmazása szerint – „aláássa a személyes felelősségérzetet és elkendőzi a források korlátozottságának tényét. Az optimisták azt feltételezik, hogy képesek leszünk kiutat találni bármilyen erőforráshiányból, hogy a tudomány valahogyan majd határtalan adományozásra bírja a földet. Ez az álláspont figyelmen kívül hagyja a természeti erőforrások korlátozottságát, mely kívül esik változtatásaink hatókörén, és abban bízunk, hogy kijátszható a javak újraelosztásának szükségessége. A globális gazdaság megváltoztatására sincs semmi szükség, ha azt hisszük, hogy újabb és újabb lehetőségek állnak rendelkezésünkre.”

Arról lehet-e szó, hogy az eljövendő társasági fejlesztők és haszonélvezők alkalmatlan technológiáikkal elszakadtak a valóságtól, vagy inkább arról, hogy bár valójában mindenki másnál jobban tudatában vannak a hiánynak, a függőségnek és a környezetszennyezésnek, melyeket korábban tiszta és önfenntartó kultúrák esetében okoztak, ennek ellenére továbbra is a rövid távú haszon nyomába erednek, nem csupán a környezetszennyezést hagyva hátra tevékenységük nyomán, de frusztrációt, nyomort és dühöt is? A minden életforma egységét és kölcsönös függőségét hirdető hagyományos buddhista hit etikai alapja

fájdalmasan hiányzik azokból a nyugati kódexekből, melyeket most a ladaki emberekre erőltetnek.

A bármely körülményhez alkalmazkodni tudó, és minden nehézség ellenére boldogságra képes buddhista szemlélet erodálása már megkezdődött, s ezzel együtt pusztul a „magától értetődőnek tekintett, mélyen gyökerező elégedettség is”. Amikor Helena Norberg-Hodge, mindössze 16 évvel ezelőtt, először érkezett Ladakba, egyetlen embert sem talált, aki eladná régi fakorsóját, melyben a vaját tárolta, bármit ajánlanak is érte a néha felbukkanó látogatók. Ma konzervdobozokban tartják a vaját, és égnek a vágytól, hogy eladhassák régi korsóikat.

A rossz irányba terelt fejlődésből eredő társadalmi veszteségek talán még az anyagi vonatkozásoknál is fájdalmasabbak. Ahogy a szerző bemutatja, a kis közösségek és kiterjedt nagycsaládok jóval alkalmasabb alapot teremtenek a „felnövekedéshez”, mint az otthon elhagyásával járó, természetellenes elidegenedés. Ez paradox módon olyan kapaszkodó és ragaszkodó magatartásformákhoz és kapcsolatokhoz vezet, melyek tökéletesen ellentmondanak a buddhista tanításoknak. A rosszul telepített technológiai fejlődés és annak számos betegsége saját kultúrájuk lenézése mellett olyan vágyak megjelenését bátorítja, melyeket megismertet ugyan velük, kielégítésükre azonban (az esetek túlnyomó többségében) nem teremt lehetőséget. A specializálódás megjelenésével a munkavégzés az otthontól távolra tevődik át, a társasági élet üzlettársak és idegenek között zajlik, a gyerekeket pedig mindinkább kirekesztik ebből. A kultúra egyre növekvő mértékű darabokra hullása, amit „fejlődésnek” hívnak, elválasztja a ladakiakat saját földjüktől, egymástól, és attól, amit a buddhizmus „saját, valódi természetüknek” hív. Ahogy Wendell Berry írta az *Amerika összezavarodása* című művében:

A specializálódás uralmának hatásaként a társadalom egyre bonyolultabbá, ugyanakkor egyre strukturálatlanabbá válik. Egyre szervezettebb, mégis kevésbé rendezett lesz. A közösségek szétesnek, mivel elveszik a szükséges megértés, eltűnnek az anyagi javak és folyamatok, az elvek és az intézkedések, az ideálok és a valóság, a múlt és a jelen, a férfi és

a nő, a test és a lélek, a város és a vidék, a civilizáció és a vadon, a növekedés és a hanyatlás, élet és halál között fennálló kapcsolatok formái és korábbi törvényei – ahogy az egyének is elveszítik felelősségérzetüket e folyamatokban való részvételük során.

Semmi nem garantálhatja a jövőt, csakis a jelenben tanúsított felelősségteljes viselkedés. Ha feltételezett jövőbeli elvárásokkal igazolják a jelen helytelen viselkedését, akkor a jelent is megnyomorítják és a jövőt is megrövidítik...

Bár vannak olyan szervezetek, melyek meghatározzák, támogatják, sőt, bizonyos mértékben meg is követelik a felelősségteljes viselkedést, keresztülvitelére, törvénybe iktatására nem képesek, nem juttathatják hatékonyan érvényre. A mód, ahogyan a világot használjuk, végső soron személyes ügy, egészségben való megőrzése csakis türelmes és gondos egyének sokasága révén lehetséges.

Helena Norberg-Hodge kétségkívül ilyen személy, értékes könyve pedig olyanoknak kiált, akik nem azok. Az elmúlt évek során többször is alkalmam nyílt ellátogatni kiváló közszerepléseire, így tudom, mennyire hatásosak voltak, milyen ékesszólóan járt közben a ladakiak érdekében. Ez nem csupán intelligenciájának, őszinteségének és személyes jelenlétének köszönhető, hanem annak a mély elkötelezettségnek is, amely tizenhat éven át minden évben hat hónapra Ladakba vitte őt.

A kiválóan képzett nyelvész, aki öt országban folytatta tanulmányait és hat nyelven beszél, az első évben elsajátította a ladaki nyelvjárást. Attól kezdve tanulmányozta a társadalmi, környezeti és alternatív energiával foglalkozó tudományokat, hogy felállíthassa jelentős Ladak-projektjét, hogy „figyelmeztesse a ladakiakat a hagyományos fejlődés hosszú távú ‘mellékhatásaira’, és gyakorlati alternatívákat mutasson a napenergiával működő fűtőrendszerektől az iskolás gyerekek számára készített oktatási programokig.” Létrehozása óta a projekt számos világhíresség támogatását szerezte meg. *Az Ősi jövőndők* felfedi a buddhista tanok bizonyos komplex elveiből következő tudást, amely lehetővé tette számára, hogy megértse ezt az ősi társadalmi rendet – a régi út érzelmileg és gazdaságilag egyaránt működőképes humaniz-

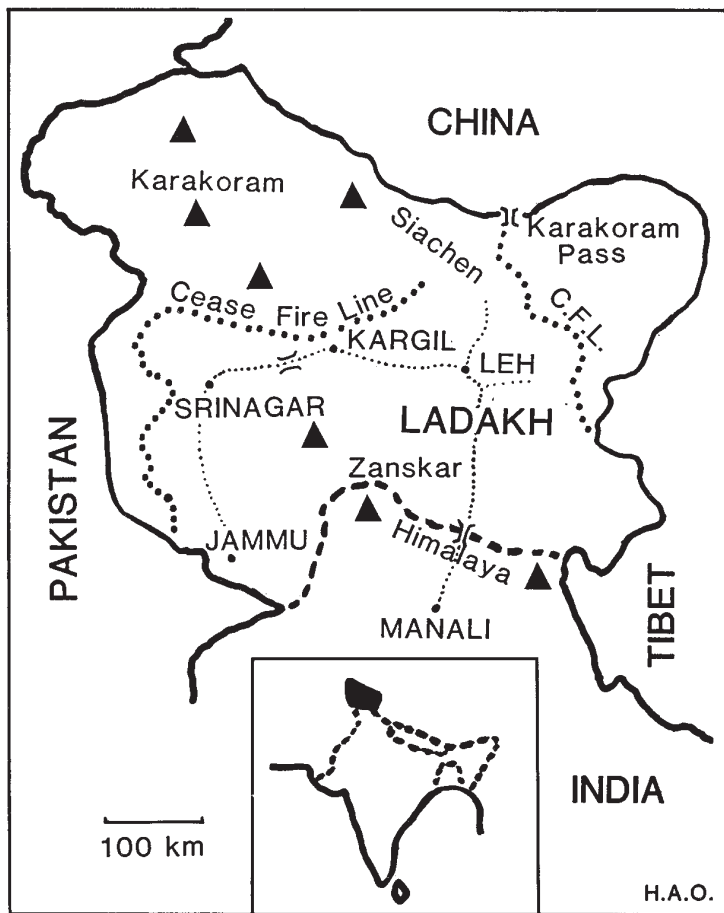
musát, amely most olyan módszerek által került halálos veszélybe, melyek viszont nem azok.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Ladak emberi jóléte mindörökre a múlté. Valóban, a könyv egyik nagy erénye éppen az, hogy valódi megoldásokat kínál, a remény és az elkötelezettség inspiráló gondolataival zárva művét. Ahogy kifejti, sokat tanulhatunk Ladak kultúrájából. Ha figyelmen kívül hagyjuk e tanításokat, nagy veszélynek tesszük ki magunkat.

ŐSI JÖVENDŐK

Ladakh India Jammu és Kasmír államának része. Két területre oszlik: egyik az elsődlegesen buddhista Leh, másik pedig a főként muzulmán Kargil. Területük együtt 40 000 négyzetmérföld, mely hozzávetőleg 130 000 embernek ad otthont.

Könyvünk elsődlegesen a buddhista kultúra régiójára fókuszál, a szerző Leh tartományban és Kargil Zanskar-völgyében szerzett tapasztalatai alapján. Az egyszerűség kedvéért e két tartományt értjük a „Ladakh” elnevezésen.

ELŐSZÓ

LADAK TANÍTÁSAI

Vajon mi az oka annak, hogy a világ az egyik válságból a másikba esik? Mindig így volt ez? A múltban talán rosszabbul mentek a dolgok? Vagy jobban?

Több mint tizenhat Ladakban töltött év tapasztalatai alapján a tibeti fennsík ősi kultúrája drámaian megváltoztatta az e kérdésekre adott válaszaimat. Megtanultam teljesen más fényben látni saját, ipari kultúrámat.

Mielőtt Ladakba mentem, azt feltételeztem, hogy a „fejlődés” iránya valahogyan elkerülhetetlen, megkérdőjelezhetetlen. Ennek következményeképpen passzívan fogadtam a parkon át vezető új utat, az üveg és acél banképületet a 200 éves templom helyén, a szupermarketet a sarki kisbolt helyett, ahogy azt a tény is, hogy az élet nap mint nap keményebbé és gyorsabbá válik. Többé már nem teszem. Ladakh meggyőzött arról, hogy a jövőbe nem csupán egyetlen út vezet, s ezáltal mérhetetlen erővel és reménnyel vértezett fel.

Ladakhban abban a kiváltságban volt részem, hogy megtapasztalhattam egy másik, egy értelmesebb életet, és kívülről láthattam saját kultúrámat. Olyan társadalomban éltem, amely alapvetően más elveken nyugszik, és tanúja lehettem, milyen hatást gyakorol a modern világ erre a kultúrára. Mikor először érkeztem ide, jó pár évtized alatt az egyik első idegen látogatóként, Ladakot lényegében még nem érintette meg a Nyugat. A változások azonban gyorsan jöttek. A két kultúra összeütközése részben drámai történeteket hozott, tiszta és eleven ösz-

szezhasonlításokra adva lehetőséget. Sokat tanultam pszichológiáról, értékekről, és azokról a társadalmi és technológiai szerkezetekről, melyek a mi ipari társadalmunkat támogatják, és azokról is, melyek az ősi, természetesen nyugvó társadalom alapjául szolgálnak. Rendkívüli lehetőség volt ez arra, hogy társadalmi, gazdasági rendszerünket egy másik, alapvetőbb létmintával hasonlítsam össze – egy olyan mintával, amely az emberek és a föld közös evolúcióján alapul.

Ladaknak köszönhetően megértettem, hogy az ártalmas változásokkal szemben korábban tanúsított passzivitásom legalábbis részben abból fakad, hogy összekevertem a kultúrát és a természetet. Addig nem volt világos előttem, hogy az általam tapasztalt negatív tendenciák saját ipari kultúrámmal termékei, nem pedig valami természeti, evolúciós erőé, mely kicsúszott az ellenőrzésünk alól. Bár nem igazán gondolkodtam el ezeken a kérdéseken, azt feltételeztem, hogy az emberek lényegüket tekintve a túlélésért és a győzelemért versengő, önző lények, az együttműködő társadalmak pedig pusztán utópisztikus álmok.

Nem volt meglepő, hogy így gondolkodtam. Bár számos országban éltem már, valamennyi ipari kultúra volt. A világ „fejlődő” részeibe tett utazásaim, bár eléggé kiterjedtek voltak, nem tették lehetővé, hogy belülről lássam őket. Intellektuális kalandozásaim, például Aldous Huxley vagy Erich Fromm műveinek olvasása kinyitottak ugyan néhány kaput, lényegében azonban saját ipari kultúrámmal terméke maradtam, azzal a vaksággal, amelyet valamennyi kultúra alkalmaz oktatási rendszerében, hogy fennmaradását biztosítsa. Értékeim, történelemlátásom, gondolati mintáim mind a homo industrialis világképét tükrözték.

A nyugati gondolkodás fő irányvonalának nagyjai, Adam Smithtől Freudig – ahogy a mai akadémikusok is – hajlamosak arra, hogy az egész világra kiterjesszék azon tapasztalataikat, melyek csupán az ipari társadalomra vonatkoznak. Kimondva vagy kimondatlanul úgy kezelik az általuk vizsgált jellegzetességeket, mint az emberi természet megnyilvánulásait, nem, mint az ipari kultúra termékeit. A nyugati tapasztalatok általánosítása elkerülhetetlen tendencia, hiszen a nyugati kultúra kiáramlik Európából és Észak-Amerikából, hogy a Föld minden lakóját hatása alá vonja.

Minden társadalom hajlik arra, hogy önmagát állítsa a világegyetem középpontjába, és más kultúrákra saját szűrőjén át tekintsen. A nyugati kultúrát az teszi mégis sajátossá, hogy elterjedtsége és ereje miatt elveszítette önmaga perspektíváját; nincs más, amihez mérhetné magát. Abból indulunk ki, hogy mindenki olyan, mint mi, vagy legalábbis olyan akar lenni.

A legtöbb nyugati kezdi azt hinni, hogy az iparosodás előtti társadalmak sorsa tudatlanság, betegség és szakadatlan munka, és a fejlődő világban tapasztalható nyomor, sok betegség és az éhezés valóban alátámasztani tűnik ezt. A tény azonban az, hogy a harmadik világ problémáinak többségét nagymértékben a gyarmatosítás és a rossz irányba terelt fejlesztés okozta.

Az utóbbi évtizedekben Alaszkától Ausztráliáig a legkülönbözőbb kultúrákat rohanta le az ipari monokultúra. A ma konkvisztádorai a „fejlődés”, a reklám, a média és a turizmus. Az emberek világszerte a Dallasszal töltik estéiket, és a halszállás öltöny az elegáns viselet. Az idén szinte teljesen azonos gyerekjátékokat láttam egy ladaki és egy eldugott spanyol falucska boltjában. Ugyanazokat a szőke, kékszemű Barbie babákat és géppisztolyos Rambókat árulták.

Az ipari monokultúra széles körű elterjedése sokdimenziós tragédia. Valamennyi kultúra elpusztítása során több évszázados, összegyűjtött tudást törölünk le a Földről, a legkülönbözőbb kultúrák fenyegetettség-érzete pedig elkerülhetetlenül konfliktusokhoz és társadalmi összeomláshoz vezet.

A nyugati kultúrát egyre inkább a normális, az egyetlen elfogadható útnak tekintjük. És minél több ember válik világszerte kapzsvá, egoistává, és száll versenybe embertársai ellen, annál inkább úgy tekintjük ezeket a vonásokat, mint az emberi természet általános megnyilvánulásait. Néhány kitarító hangtól eltekintve a nyugati kultúra már régóta azt feltételezi, hogy természetünk szerint vagyunk agresszívak, az örökös darwini küzdelem kereteibe zárva. E látásmód implikációi pedig alapvetően meghatározzák társadalmunk strukturálódását. Politikai meggyőződésünk mögött az emberi természetről alkotott képünk húzódik – tartzuk bár alapvetően jónak vagy gonosznak –, így tehát ez ad formát az életünket kormányzó intézményrendszernek is.

A kultúránkra jellemző emberi gyarlóságainkat okolja problémáinkért, ugyanakkor tudomást sem vesz arról, mi milyen szerepet játszottunk a „fejlődésnek” nevezett szerkezeti változásokban. A technikai fejlődést az evolúciós folyamat részének tekintik. Úgy véli, pontosan úgy fedeztük fel az atombombát és a biotechnológiát, ahogy az emberi lények korszakokon át kifejlődtek – felegyenesedtek, nyelvhasználókká váltak, tárgyakat alkottak. Általában nem teszünk különbséget az evolúció és a tudományos forradalom által hozott változások között, és megfeledekezünk arról, hogy míg Európa átalakult az iparosodás folyamatában, a világ többi része azóta is más elvek és értékek szerint él. Mindennek fényében hatásosan állíthatjuk, hogy a nyugatiak fejlettebb szintet képviselnek, mint a hagyományos emberek.

A technológia változásait még a változó időjárásnál is természetesebbnek tartjuk. Fixa ideánk, hogy arra van a fejlődés, amerre a tudományos invenció megy; az általa kijelölt irányt kell követnünk. Mindezzel nem azt akarom tagadni, hogy az emberi természetnek valóban létezik árnyoldala, vagy hogy a fejlődés is számos előnnyel jár. Ladak azonban megmutatta nekem, hogy ez a folyamat felerősíti a káoszviszonyokat, a versenyzést és az agressziót, mindemellett jelentősen megnöveli a destrukció lehetőségét. Korábban módunkban sem állt befolyásolni a klímát vagy elszennyezni az óceánokat, leradírozni egész erdősegeket, állatfajokat és kultúrákat – legalábbis nem a maihoz hasonló mértékben. Pusztító erőnk sosem mozgott ilyen széles skálán és ekkora sebességgel. Nincs előttünk történelmi példa; helyzetünk egyeduralkodó, és az idő nem a mi oldalunkon áll.

A nagymértékű környezetpusztítás, az infláció és a munkanélküliség mind egy gazdasági-technológiai dinamika következményei, mely teljesen független a politikai jobb- vagy baloldaltól. A világ alapjaiban véve egyetlen fejlődési modellt tapasztalt meg, egy bizonyos tudomány- és technológiatípus alapján. Az ennek következményként megjelenő specializálódás és centralizálódás az élet olyan drámai átalakulásához vezetett, amely teljesen elfedi és felülírja a kapitalizmus és kommunizmus között fennállt különbségeket.

Ladakban megismertem egy társadalmat, melyben nincs sem szemét, sem szennyezés, ahol gyakorlatilag nem létezik bűnözés, a közösségek

egészségesek és erősek, és ahol egy tinédzser fiú sosem szégyellné az anyja vagy nagyanyja iránt érzett gyengédségét és szeretetét. Mivel azonban a modernizáció nyomása alatt már elkezdődött e társadalom összeomlása, Ladak tanításának fontossága messze túlmutat önmagán.

Talán abszurdnak tűnhet a feltételezés, hogy a tibeti fennsík egy primitív kultúrája taníthat valamit az ipari társadalomnak. De szükségünk van egy „kályhára”, amelyhez visszatérhetünk, hogy jobban megértsük saját komplex kultúránkat. Ladakban láttam, hogyan szakítja el a fejlődés az embereket a földtől, egymástól, és végül önmaguktól is. Láttam, hogyan veszítik el jókedvüket korábban boldog emberek, miután a mi normáink szerint kezdtek élni. Mindennek eredményeképpen arra a következtetésre kellett jutnom, hogy a kultúra sokkal meghatározóbb és alapvetőbb szerepet játszik az egyén formálásában, mint azt korábban gondoltam.

Manapság egyre szűkülő perspektívából nézzük a világot, ami megakadályoz bennünket problémáink gyökerének feltárásában, vagyis: nem látjuk a fától az erdőt. A nyugati kultúra alapját a szakértők alkotják, akik egyre szűkebb területre specializálódva azonnali megoldásokat keresnek egy szélesebb látószög és a hosszabb távú gondolkodás terhére. A gazdaság erői pedig tovább nyomják a világot a még nagyobb specializálódás és centralizálódás, egy folyamatosan növekvő tőke- és energiaigényes életmód felé.

Sürgősen egy fenntartható egyensúly felé kell fordulnunk; egyensúlyt kell találnunk a város és a vidék, a férfiak és a nők, a kultúra és a természet között. Ladak példája azzal segíthet útkeresésünkben, hogy mélyebben megérthetjük, mely egymásba fonódó erők formálják társadalmukat. Úgy vélem, e szélesebb perspektíva kulcsfontosságú lépés ahhoz, hogy meggyógyíthassuk önmagunkat és a bolygót.

ELSŐ RÉSZ

HAGYOMÁNY

ELSŐ FEJEZET

KIS TIBET

*Ha a helyet fel nem is ismerni,
Ez az, ahonnan az egész vidéket belátni*

(Geszer eposz)

A ladaki királyság fővárosába, Lehbe egyenetlen, széles út vezet Srinagarból. Kasmír mohazöld fenyvesein át felfut a Zoji-la hágóig, két világ drámai határvonaláig. Előttünk, a Himalája esőárnyékos területén: a csupasz föld. Bármerre nézünk, hegyek mindenfelé, a hatalmas fennsík meleg színek változatos skálájába öltözött a rozsdaszíntől a halványzöldig. Felettünk havas csúcsok nyúlnak a tiszta, kék égbe; alattunk vörösborszínű kőomlások csupasz fala zuhan a holdfelszínre emlékeztető völgyekbe.

Hogy lehet megélni ezen a vad vidéken? Minden csupasz: minden lépésem nyomán por- és homokfelhő támad. Amint azonban a szemem kissé hozzászokik a látványhoz, üdítő, ragyogó zöld oázisok tűnnek elé, mint smaragddíszek egy hatalmas elefántbőr-sivatagon.

Vadvirágok, gyógynövények és tiszta vizű gleccserpatakok szegélyezte árpaföldek tűnnek fel. A mezők felett házak csoportja, ragyogó fehér, háromszintes épületek finoman faragott erkéllyel, a tetőkön színes imazászlók lengenek. Felettük, még nagyobb magasságban, a hegyoldalban egy kolostor őrzi a falut.

A földeken sétálva vagy a házak közötti keskeny ösvényeket járva mindenfelől mosolygós arcok üdvözölnek. Lehetetlennek tűnik, hogy

ilyen sivár vidéken virágzó élet alakuljon ki, mégis, minden jel erre mutat. Minden munkát nagy gonddal végeznek: a földeket a hegyoldalból vajták ki, a hibátlan teraszok egymás felett sorakoznak; a gabona kövér és erős, a földek olyan mintákat rajzolnak, mintha művész vetette volna el a magokat.

A házak körül fekvő zöldségeseket és gyümölcsfákat fallal veszik körül a kecskék ellen, a falak tetején a konyhai tűzhelyet tápláló tüzelőanyag; tehénlepények száradnak a napon. A lapos tetőkön csinos kupacokban áll a télire összehordott takarmány: lucerna és széna, vad írisz leveleivel keverve. Jakszőr takarókon sárgabarack szárad, és befőzőtt körömvirágok fokozzák a ragyogó narancssárga színompát.

Ladak neve valószínűleg a tibeti *la-dags* kifejezésből ered, ami azt jelenti: a hegyi hágók földje. A Himalája árnyékába húzódva Ladak tulajdonképpen egy magasan fekvő sivatag, melyet hatalmas hegyvonulatok szelnek át keresztül-kasul. Első lakóinak két árja csoportot tarthatunk, az észak-indiai monokat és a gilgiti dárdokat, akikhez már igen korán (i. e. 500) csatlakoztak mongol nomádok nagyobb csoportjai Tibetből. A mai Ladak lakosságát e három népcsoport keveredésének leszármazottai alkotják.

Kulturális szempontból Ladak Tibethez tartozik, olyannyira, hogy gyakorta Kis Tibetnek nevezik. Nyelve, művészete, építésze, orvoslása és zenéje mind ezt az örökséget tükrözik. Az ország meghatározó vallása a tibeti mahajána buddhizmus, szellemi vezetőjük pedig a dalai láma. A ladaki szerzetesek évszázadokon keresztül tibeti kolostorokban tanultak, és a két ország között eleven ideológiai és árucseré zajlott.

Tibetbe fűződő szoros kapcsolatai ellenére Ladak független királyság volt kb. i. e. 950-től egészen 1834-ig, amikor megszállták a hindu dográk. Amikor a dográk megszerezték az ellenőrzést Kasmír fölött, Ladak és a szomszédos Baltisztán is Jammu és Kasmír maharadzsjának fennhatósága alá került. Az 1947-es indiai–pakisztáni háborút követően a baltisztáni régió a tűzszüneti vonal pakisztáni oldalára került, Ladak pedig az indiai Jammu és Kasmír állam részévé vált. Az India és Pakisz-

tán között egyre növekvő feszültség miatt, valamint azt követően, hogy Kína megszállta Tibetet az 1950-es években, az Aksai Chin régiót pedig 1962-ben, Ladak stratégiai szempontból India egyik legfontosabb övezetévé vált.

A ladaki életet – talán sokkal inkább, mint a Föld bármely lakott területén – az évszakok határozzák meg. Nyáron perzseli a nap, hogy aztán az egész vidék jégbe fagyjon a tél nyolc hónapjára, amikor a hőmérséklet egészen mínusz negyven fokra hűl. Ez a legvadabb, legádázabb klíma: a szél tornádóként söpör végig a puszta sivatagon, az eső pedig olyan ritka, hogy az ember még a létezéséről is megfeledez.

A ladakiak túlnyomó többsége a magas sivatagban él, elszórt, kis településeken, önálló földművesként. Valamennyi falu nagyságát az elérhető víz mennyisége határozza meg, amit a hegyekben olvadó hó és jég biztosít. Számos generációval ezelőtt csatornákat építettek, hogy megcsapolják a magasság olvadó vizeit, és elvezessék a földekre. A vizet gyakran több kilométer hosszú csatornák hozzák, meredek sziklafalakon, omladékokon át, olyan messzire, amennyire csak szükséges. A falvakat pedig egy másik, rendkívül kimunkált és jól karbantartott, kisebb vezetékrendszer szeli át.

Háromezer méter magasan, sőt, még feljebb, ahol a növénytermesztésre alig valamivel több, mint négy hónap jut, az embereknek nem sok mozgástér áll rendelkezésükre, amikor arról döntenek, mit vessenek. Csakúgy, mint a Tibeti-fennsík többi vidékén, a legfontosabb gabona az árpa; táplálkozásuk alapja az ebből készült, pörkölt liszt, a *ngamphé*. A földek mintegy kétharmadába vetnek árpát, a fennmaradó rész a különféle gyorsan termő búzafajoké. A legtöbb földművesnek van még egy kis borsóföldje és fehérrépakertje. A háromezer-háromszáz méternél alacsonyabban húzódó völgyek gyümölcsöskertjeiben sárgabarackfák és hatalmas diófák állnak. A legmagasabban fekvő településeken pedig, ahol még az árpa sem terem meg, az emberek főként az állattenyésztésből élnek.

Egy átlagos családnak 5 hold földje van; nagyobb háztartások esetében ez felmehet 10 holdig. A föld optimális nagyságát a család mérete határozza meg, durván fejenként egy holdnyi munkával számolhatunk.

Photoskar faluja Zaskarban.

Mangyoo falu. A települések nagysága az egyházastól a száz felettiig változik.

Ennél több földnek nem sok hasznát látják. Semmi értelme sincs olyan földet birtokolni, amit nem művel meg az ember. (Ez azt a tényt is tükrözi, hogy a ladakiak aszerint mérik a földet, hogy mennyi ideig tart felszántani. Egy-egy földterületről így beszélnek: „egynapnyi”, „két-napnyi”, és így tovább.)

A gazdaságban központi szerepet játszanak az állatok. Ők adják a trágyát, a legfontosabb tüzelőanyagot, emellett elvégzik a szállítást, az igavonó munkát, és biztosítják a gyapjat és a tejet is. A leggyakoribb háziállatok a birkák, kecskék, szamarak, lovak, tehének és a híres jak. Legfontosabb azonban a *dzo*, a helyi tehén és jak kereszteződése, mely igavonóként is a leghasznosabb állat.

Legelőként (*phu*) a gleccserek közelében fekvő, 4500–5500 méteres magasságokban elterülő hatalmas földek szolgálnak. A nyár röpke hónapjai alatt hirtelen burjánzásnak indulnak az itt élő vadnövények, köztük havasi gyopárok is. Európa mérsékelt övi területeitől eltérően azonban ez a száraz vidék annál zöldebb, minél magasabban kerül el, és változatos állatvilág otthonául szolgál, köztük himalájai juhoknak, farkasoknak és a kihalófélben lévő hópárducnak. Július és szeptember között sok család felköltözik ide, gondozzák az állatokat, összegyűjtik a trágyát, sajtot és vaját készíteneik télire.

Első ladaki éveimet a nyelv tanulmányozásával, valamint népmesék gyűjtésével töltöttem a londoni Keleti és Afrikai Tanulmányok Iskolájának megbízásából. A vallásos szövegekben használt írott nyelv a klasszikus tibeti. A társalgási nyelv azonban, melyet szintén tibeti dialektusnak tartanak, különbözik annyira, hogy önálló nyelvnek tekintsük. Hagyományosan csupán beszélt formája létezik. Időm túlnyomó részében egy ladaki–angol szótáron dolgoztam egy buddhista szerzetes, Gyelong Paldan segítségével; ez volt az első alkalom, hogy a tibeti szövegek írott formát kaptak ladaki nyelven. Komplex nyelvtani rendszérének megfejtésében, mely az egyik legösszetettebb a világon, Ladak egyik vezető tudósa, Tashi Rabgyas volt kalauzom. Ők ketten hamar közeli barátaimmá váltak.

Paldan harmincas éveinek elején járó, halk szavú, komoly tekintetű ember, borotvaéles elmével. Fiatal szerzeteséveit Srí Lankán töltötte,

melyet jó néhány év követett Közép-Tibet kolostoraiban. Tashi tizenöt évvel idősebb, és bár nem szerzetes, Ladak legtekintélyesebb buddhista filozófusa. Vitalitása ragályos volt, széles arcán mindig sugárzó mosollyal. Tashi körül semmi sem lehetett fakó, unalmas; Einstein relativitáselméletétől a ladaki igék ragozásáig minden a forráspontig hevítette, pezsgő örömmel vetette magát a vitákba. Azontúl, hogy elismert tudós volt, költeményeivel és dalaival is hírnevet szerzett magának. Röviddel az után, hogy együtt kezdtünk dolgozni, a következő ladaki dalt írta nekem, és később maga fordította angolra.

*A nagy Európában, ahol születél
Sok szabad állam virágozik
Mérhetetlen az anyagi fejlődés,
Ipar és technológiák.*

*Ott több a világi élvezet,
Elfoglaltabb az élet,
Több tudomány és irodalom,
Változékonyabbak az államügyek.*

*Bár nekünk itt hiányzik a fejlődés,
Elménknek békés boldogság a része.
Bár nincs technológiánk,
A dharma mélyebb útján járunk.*

*Nyelvünk Ladakban és Tibetben
A bölcs lámák nyelve,
Dharmával teli kincs,
Melyhez más nyelv fel nem ér.*

*A jelenségek széles tárházára
Figyelmes elmével tekints.
Hordoznak-e finomabb jelentést?
Amire más még nem talált rá.*

*Az ember sok mindent megvehet,
Bővelkedhet élvezetekben,
Lehet híres és hatalmas;
De a halál őt is biztosan kisémmizi.*

*A halálba csak tetteid követnek,
A vagyonnak még egy morzsája sem,
A jók és rosszak, miket teszünk
Teremtik örömeinket és bánatainkat.*

*Ha a dharma lényege rejtett,
Csak a duális káprázat, mi marad,
Míg a transzcendens hangját nem érted,
A terminológia szavai véget nem érnek.*

*Most koncentrálj keményen,
S nemsokára megtanulod,
Kinyílik majd a szemed,
És szónoklatom is világossá válik.*

Bár munkám elsődleges célpontja továbbra is a ladaki nyelv maradt, egyre erősebben érdekelték az emberek, értékeik, és az, ahogy a világot látják. Miért mosolyognak állandóan? És hogyan váltak képessé önmaguk viszonylagosan komfortos fenntartására ilyen ellenséges természeti környezetben?

Első, valódi találkozásomat a hagyományos kultúrával Sonamnak köszönhetem, egy fiatalembernek Hemis Shukpachan faluból. Az alig 160 cm magas fiú beceneve *Baloo*, ami törpét jelent. Sonam az Oktatási Minisztérium hivatalnokaként Lehben dolgozott, de egész családja egy távoli faluban élt. Nem sokkal megérkezésem után hazaindult, és engem is meghívott, hogy tartsak velem.

Először a Ridzong kolostorba mentünk, hogy fivérével, Thunduppal találkozzunk, aki a kulcs őrzője, azaz a *gonyer* feladatát látta el. Ladak

valamennyi kolostora közül a Ridzong a legtekintélyesebb. A szerzetesek a tibeti mahájána buddhizmus sárga süveges ágához tartoztak, melyet a nagy reformer, Csongkapa alapított a tizenhatodik században. Ezt általában szigorúbbnak és fegyelmezettebbnek tartják a vörös süveges ágánál, a Ridzongot pedig a legszigorúbbnak valamennyi kolostor között.

A kolostor lenyűgöző épülete a csupasz hegyek mélyén fekszik, melyek végtelen csendben húzódnak mögötte, mintha a kolostor sötétbaránával tarkított, fehérre meszelt falai maguk is a sziklákhöz tartoznának. A meredek, kanyargós kis ösvény mellett, mely a völgyből a hegyoldalba, egészen a kolostor kapujáig vezet, végig vörös köpenyes alakokkal találkoztunk. Úgy tűnt, felvonulást látunk, közelebb érve azonban kitűnt, hogy a szerzetesek köveket cipelnek, sarat és kőtörmeléket lapátolnak; egy vihar nemrég elmosta az ösvény egyes szakaszait. Oly sokat hallottam már a szerzetesek aszketizmusáról, hogy most döbbenetn néztem, amint nevetgélnek, viccelődnek egymással, és énekelnek munka közben.

A Ridzongból további négyórás gyalogút vezetett Hemis Shukpachan faluba. Egy idős szerzetes, Norbu is velünk tartott; maga is Hemisből való. Utunk egy 4000 méter magas hágón át vezetett, csupasz hegyek között, a nap égető sugarai alatt. Norbu kopaszodott, arcán mégis állandó, ragályos mosoly terült szét, felvillantva csillogóan fehér fogsorát. Fájt a feje, mégis mosolygott, és még arra is jutott energiája, hogy mantrákkal és a szent Széllovassal (*Lhungsta*) díszített, színes imazászlókat rakjon ki a hegyszoros tetején lévő kőrakásra. Alattunk terültek el a falu földjei, mint ragyogó zöldben pompázó kígyók a csupasz hegyek lila szikláinak között.

Az ösvény meredek volt és sziklák tarkították, a ladakiak mégis úgy sétáltak rajta, mint valami járdán. Egyszerre elénk tárult Hemis faluja: magas, egyenes nyárfák, fehérre meszelt házai aranyként ragyogtak a lenyugvó nap sugaraiban, köröttük az érő gabonák százféle különböző zöldjének foltjai. Habarcis nélkül rakott falak közt kanyargunk, melyeket generációk alatt építettek, hogy megőrizték a környező hegyeket borító vékony termőréteget. A faluba érve, a vallás szokásai szerint,

Csörtének vagy sztupák, a tibeti buddhizmus jellegzetes szimbólumai.

kis kitérőt teszünk, hogy balról haladjunk el a *csörtén* (*chorten*), a tibeti buddhizmus mindenütt jelen lévő szimbóluma mellett.

Valamennyi falu bejáratánál *csörtének* állnak, mint egy sakktábla hatalmas bábu, oly elkerülhetetlenül emelkednek ki a földből, mint maguk a hegyek. Anyaguk általában fehérre meszelt sár, fölfelé keskenyedő formájuk spirálban végződik, úgy három méter magasban. Maga az építmény a buddhista tanítás alapjait fejezi ki. A csúcán lévő fogyó hold ringatja a napot, amely az élet egységét jelképezi, a dualitás megszűnését, így emlékeztetve az elhaladókat minden dolog összetartozására, ahogy a Nap és a Hold – bármily távolinak tűnnek is fel – elválaszthatatlanul kapcsolatban állnak egymással.

A falut elérve nagy, lapos tetős házak közt húzódo keskeny ösvényeken kaptattunk felfelé, zöltség- és sárgabarackkertek mellett haladtunk el, gyerekek szaladtak utánunk, szemernyi félelem nélkül, barátságosan. A nők fonalat sodortak, vidáman beszélgettek, néhányuk mellén sugárzó arcú csecsemő. Láttam idős férfiakat, arcukon ezernyi

ránccal, fiatal lányokat sűrű, fekete hajfonatokkal, és láttam, amint egy újszülött borjú kitartóan bökdös az orrával egy kecskét. „Jule, karu skyodat-le?” – szól az általános üdvözlés, a jó napot kívánok (szó szerint: hová mész?).

Sonam házába érve először megmásztuk az emeletre kapaszkodó meredek kőlépcsőket. A konyhába vezetett, ami a kinti fényhez képest oly sötét helyiség volt, hogy eleinte alig láttam valamit. A keresztben vagy tíz méteres, hatalmas szoba ablakai gyanánt szűk nyílásokat vág-
tak a vastag falba, a levegő nehéz volt a tűzhely füstjétől. A fal sötét-
jéből csillogó réz- és bronzedények sora ragyogott ki.

Sonam anyja, Cering Dolkar, egy hatalmas fazék ételt kevergetett a tűzhelynél. Fejbőlintással és meleg mosollyal üdvözölt, miközben Sonam elmesélte, ki is vagyok. Ragaszkodott hozzá, hogy a tűzhely melletti első helyre üljek, ami a megkülönböztetett tisztelet jele; ez a nagyapa helye. Szőnyeggel letakart dobogón ültünk, melyet L alakban, a fal mentén helyeztek el, előttünk alacsony asztalok, a *csogcék*, és a híres sós, vajos teát iszogattuk – mely ízt azért szokni kell. A teáskanna ezüsttel berakott bronz, melyre kecses mintákat véstek, fogója és csőre sárkányt formáz. Sonam nagybátyja, Puncog előre-hátra hintázva, ringatva altatott egy pici lányt, akit egy kendőben a hátára kötött. Abi-le, vagyis nagymama mantrát mormolt, ujjai között megkopott, fából készült imafüzér siklott – „*Om mani padme hum, Om mani padme hum*”... Könnyűnek éreztem magamat ezekkel az emberekkel, együtt-létünket oly természetessé tette az a csendes, magától értetődő hozzá-
állítás, mellyel az idegen jelenlétét fogadták – mintha már számtalanszor itt ültem volna velük a konyhában.

MÁSODIK FEJEZET

EGYÜTTÉLÉS A FÖLDDEL

*Hadd legyen a gabona olyan kövér, hogy a barázdára feküdjön!
Hadd nőjön olyan sűrűre, hogy száz fiatalember se vágja le!
Olyan nehézé, hogy száz leány se hordja el!*

(ladaki vetési dal)

Ladokban a mezőgazdasági szezon valamikor február és június között kezdődik – a magasságtól függően. A vetés a lírai szépség időszaka. A nap magasabbra hág az égre, a völgy újra életre kel. Magasan a falu fölött, keleti irányban egy hatalmas, kövekből emelt obeliszk (*nyitho*) szolgál mezőgazdasági naptár gyanánt. Földre vetülő árnyéka számos tevékenység kezdetét határozza meg. A vetés, az öntözés, az aratás idő-pontját mind megkülönböztetett helyek jelzik. Amikor a nap eléri a ve-tést jelző pontot, konzultálnak az asztrológussal. Ő tanulmányozza a képleteit, hogy biztosan kedvező napon lássanak neki a munkának. Abban bíznak, hogy neki sikerül összhangba hoznia a víz és a föld ele-meit, és a kedvező jelek alapján ő választja ki azt a személyt is, aki az első magot a földbe veti. Ezután következik a szellemek kibékítése, a föld és a víz szellemé – a *sadak* és a *lhu* – a földi gilisztáké, a patakban fickándozó halaké és a vidék szelleméé. Ezek ugyanis igen könnyen ha-ragra gerjednek; egy ásó elfordulása, kövek összetörése, sőt, még az is megzavarhatja nyugalmukat, ha valaki óvatlanul felettük halad el. Vetés előtt nagy ünnepséget rendeznek a tiszteletükre. Egy csoport buddhista szerzetes egész álló nap mantrákat mormol; ilyenkor senki sem eszik

húst és nem isznak *changot* (helyi árpasör). A falu szélén álló egyik fecsoport mellett, ahol agyagtéglákból kis buckát emeltek a szellemeknek, tejaldozatot mutatnak be, és amint lenyugszik a nap, a patakba szórják a többi felajánlásukat.

Néhány héttel korábban számarháton trágyát hoztak, és a szántóföld szélén kis kupacokban halmozták fel. Most, hajnalban, a nők fürge kézzel szétszórják ezeket a barázdákba. Amint felkel a nap, az egész család összegyűlik. Két férfi hozza a nehéz faekét; elől egy pár masszív *dzo*, mellettük eltörpülnek az őket vezető gyerekek. A munka és az ünneplés egybefonódik. Az emberek ezüstperemű csészékből isszák a *changot*, a levegő az ünneplés hangjaitól hangos. Egy sötétbarna köpenybe öltözött szerzetes szövegeket olvas fel; nevetés és énekszó lebeg a földek felett. A tél pusztító uralma véget ért.

A *dzókat* párosával járomba fogják. E kezes, de büszke állatokat nem lehet siettetni. Szinte unottan indulnak meg az ekével. Mögöttük a magvető szórja a magokat és énekel hozzá:

*Mandzsusri, bölcsesség testet öltése, hallgasd!
Ti, Istenek, a Lhu, és a Földanyát őrző szellemek,
hallgassátok!
Hadd nőjön száz növény egyetlen kis magból!
Hadd nőjön ezer kettőből!
Hadd álljon párba minden gabona!
Kérünk, adjatok eleget, hogy imádhassuk a buddhákat és
a bódhiszattvákat,
Hogy támogathassuk a Sanghát és adhassunk a szegényeknek!*

A vetés befejeztével a növény nem igényel sok gondoskodást – az öntözést kivéve, amit általában körforgásban végeznek, a sorrendet olykor dobókockával állapítják meg. A falvak többségében a *churpon* felel az öntözésért, akit a falusiak közül jelölnek ki vagy választanak meg. Ő működteti a víz áramlását, elzárva vagy megnyitva a gátakat, szükség szerint. Minden háztartásnak megvan a maga kijelölt ideje, amikor a főcsatorna vizét saját földjeire vezetheti.

Láttam egyszer, amint egy anya és a leánya földjeiket öntözi; kis csatornákat nyitottak, majd, amikor a föld már elég nedvességet vett fel, egy ásónyi földdel ismét betemették. Bámulatos egyenletességgel vezették a vizet, pontosan tudták, hol folyik könnyebben, és hol van szűkség egy kis bátorításra; innen elvesznek egy ásónyi földet, ott lerakják; néhány követ odébb tesznek, éppen, hogy megnyíljon egy újabb csatorna – és mindezt a legkifinomultabb időzítéssel. Közben időről időre ásójuk nyelének dőlnek, és vidám beszélgetésbe elegyednek a szomszédokkal, egyik szemüket folyamatosan a vízen tartva.

Az aratás megint csak ünnepi keretek közt történik. Az aratók – fiatalok és öregek, férfiak és nők – sorba állnak, és közösen énekelnek, miközben sarlójukkal egészen a föld közelében vágják le a gabona szárát. Esténként az emberek összegyűlnek, hogy közösen énekeljenek, igyának és táncoljanak. A konyhában vajlámpásokat gyűjtanak, a faoszlopok köré pedig búza-, árpa-, és borsókoszorúkat fonnak.

A termést kötegekbe állítják, majd csépelni viszik a hátukon. A cséplésre egy tíz méter átmérőjű, ledöngölt földkör szolgál, közepén egy oszlop, melyhez kikötöttek néhány állatot – ők tapossák ki a gabonát. Körbejárnak, miközben le-lehajolnak és eszegetik a szárazakat. E célra a *dzo* a legmegfelelőbb állat: nemcsak azért, mert igen súlyos, azért is, mert ha egyszer megindítják, boldogan baktat körbe-körbe órákon át. Gyakran előfordul az is, hogy többféle állatot dolgoztatnak, akár tizenkettőt is egyszerre. Ilyenkor a *dzók* kerülnek belülré, ők teszik meg a legkisebb távolságot; kívül futnak a lovak, szamarak, időnként nekiiramodva, hogy lépést tartsanak. Mögöttük a cséplőmester – néha egy gyerek – bátorító kiáltásokat hallat, és biztatásul énekel nekik: „*Ha-lo baldur, ha-lo baldur...*” Az is a cséplőmester feladata, hogy vesszőkosarával elkapja az állatok ürülékét, nehogy a termés közé keveredjen. Döbbenetes ügyességgel, könnyed mozdulatokkal tartja oda kosarát, mielőtt az ürülék földet érne. A közelben egy csere-*dzo* várakozik a sorára, míg a többi állat, amelyeket a nyári legelőkről lehoztak, a tarló szélén legelészik.

A „szelelést” hihetetlen kecsességgel végzik. A gabonát tökéletes, könnyed ritmusban dobják fel, a szél elfújja a pelyvát, a mag pedig leesik

a földre. Két ember favillákkal felszerelve egymással szembe áll, és munka közben fütyülnek, hogy hívják a szelet, néha pedig dalra fakadnak:

*Ó, Szél tiszta istennője!
Ó, gyönyörű Szélistennő!
Vidd el a pelyvát!
Ongsla skyot!
Válaszd el a pelyvát a magtól!
Ahol már ember nem segíthet
Hadd segítsenek az istenek nekünk!
Ó, gyönyörű istennő!
Ongsla skyot!*

Azután jön a gabona forgatása. Mielőtt zsákokba tennék, ünnepélyesen az egyik oszlop tetejére helyeznek egy kis vallási figurát, olykor festtet, hogy megáldja az aratást.

Sonam meghívott a Skangsolra, az aratófesztiválra. Azzal reggel égő borókaág, a *shukpa* illatára ébredtem. Puncog bácsi füstölővel a kezében szobáról szobára haladt, egyetlen sarkot sem hagyott ki az illatos áldásból. Ez a szertartás, melyet valamennyi buddhista házban mindennap elvégeznek, a spirituális tisztaságot biztosítja.

Kimentem az erkélyre. A földeken a családok valamennyi tagja – nagyszülők, szülők, gyerekek – együtt dolgozott, egyesek vágták, mások kötözték, és minden tevékenységnek megvolt a saját dala. A learatott termés aranyszínű asztagokban áll, földenként több száz is, a pusztta föld alig látszik ki alóla. Az egész völgy a fény intenzív ragyogásában fürdik. Ezt a földet sehol nem csúfítják otromba geometriai formák, egyetlen vonal sem ismétlődik. A szemnek üdítő, a léleknek békességet ad.

Távolabb, lejjebb a völgyben egy férfi az állatainak énekel, míg azok szántanak:

*Ó, két nagyszerű bika, a vad jak fiai!
Anyátok bár tehén, magatok olyanok vagytok,
mint a tigris és az oroszlán!*

A krumpliföld beszántása ősszel. A jak és a tehén keresztezéséből származó dzo a ladakiak legértékesebb igásállata.

*Mint a sas, a madarak királya!
Nem ti vagytok-e a magas csúcsok táncosai?
Nem ti veszitek-e öletekbe a hegyeket?
Nem ti isszátok-e ki egy kortyra a nagy óceánt?
Ó, két hatalmas bika! Húzzátok!*

Felettem a tetőről felharsan a *zangstung*, egy két és fél méter hosszú rézkürt mély, rezgő hangja, hogy jelezze a ceremónia kezdetét. Mint minden vallási ünnep, ez is társadalmi esemény egyben, melyre máris számos vendég érkezett. Nők és férfiak külön helyiségekben szórakoznak. Az alacsony asztalokat sárkány- és lótuszvirág-faragások díszítik, ezeket ülik körbe; a falakon már sok generációt megélt freskók. A férfiak hosszú, házi készítésű köpönyeket (*goncha*) viselnek, némelyik természetes, bézs színű, a többi a hegyek mély barnájára festették. Sokan hatalmas türkiz fülbevalót hordanak, valamint a hagyományos hajvise-

letet – hátul hajfonat, elől kopaszra borotválva. A nők díszruháját az ennek tetejébe húzott, brokát rövidkabát egészíti ki. Bámulatos ékszerket viselnek – karpereceket, gyűrűket, nyakláncokat – és káprázatos fejdísz (perak), melyet türkizek és korallok tucatjai ékesítenek. Egy idősebb ember magához int, ülnék mellé. – Ő az új menyem – mutat be a többieknek. Szemei huncutul csillognak, miközben mindenki nevet. Sonam a vendégek között cirkál, újra meg újra teával és changgal töltve csészéiket. A vendégnek ilyenkor szokás szerint tiltakoznia illik, újra meg újra visszautasítva a kínálást, olykor még néhány centit hátrébb is húzhatja poharát, hogy megakadályozza az újratöltést, és csak mind ezen ceremónia után adhatja be a derekát. Ez az udvarias civódás olykor dalban hangzik el, melyet a vendég a vendéglátóval közösen ad elő:

Nem iszom több changot.

Csak, ha valaki ölébe veszi a kék eget, akkor iszom én changot.

A Nap és a Hold ölébe veszi a kék eget.

Igyál hideg changot! Igyál! Igyál!

Nem iszom több changot.

Csak, ha valaki befonja a patak vizét, akkor iszom én changot.

Az aranyszemű hal befonja a patakok vizét.

Igyál hideg changot! Igyál! Igyál!

A szerzetesek a család szentély-szobájában, a csotkhangban végzik a szertartást. Felajánlásképpen vajjal és virágszirmokkal (storma) díszítettek piramist készítettek árpafánkból, áldozatul az öt dharmapálának, a buddhizmus védelmező isteneinek. Sonam családja mostantól két napon át a skangsolt ünnepli; befejeződött az aratás, elkezdődik a fölmművés-év új ciklusa. Imádságokat ajánlanak fel nemcsak saját családjuk, hanem az univerzum minden érző teremtményének boldogulása és boldogsága érdekében. Sötétedésig az egész faluban a szerzetesek fojtott mormogását és a dobok ritmusát hallani.

Nem sokkal azután, hogy Ladakba érkeztem, ruhákat mostam egy patakban. Alighogy a ruhát a vízbe mártottam, egy kicsi lány, nem több hétévesnél, jött felfelé a patak partján a falu felől. – Nem moshatod a ruhádat ebben a vízben – mondta félénken. – Lejjebb ezt isszák az emberek – és egy jó mérfölddel lejjebb fekvő falu irányába mutatott. – Azt használhatod, ott – mutatott egy másik patakra – az csak öntözésre való.

Kezdtém megérteni, hogy lehetnek képesek a túlélésre a ladakiak ilyen barátságtalan környezetben. Az egyszerűség fogalmát is kezdtém új szemmel látni. Nyugaton az egyszerűség szó idősebb nénikék és lelakolt spájzok képzetét keltette fel. Az az egyszerűség azonban, melyet Ladakban találni, és amelynek boldogulásuk szempontjából alapvető szerepe van, valami egészen mást jelent. A korlátozott források gondos felhasználásának semmi köze sincs a nyomorúsághoz; ez a fajta egyszerűség a kevés jobb hasznosítását jelenti.

Mikor mi valamit viseltesnek, elnyűttnek, és értéktelennek találunk, és kidobunk, a ladakiak újfajta hasznosítási lehetőség után néznek. Semmit sem dobnak ki. Amit nem esznek meg, megeszik majd az állatok; amit nem használhatnak tüzelő gyanánt, az termékkennyé teszi a földet.

Sonam nagyanyja, Abi-le, nem dobja ki az árpát, miután changot készített belőle. Miután vizet önt a főtt, erjesztett magokra, és négy különböző sörfőzetet készít, az árpát jakször takarón szétterítve kiszárítja, hogy később élelmiszer-alapanyagul szolgáljon. Összeszedi az öszszetört sárgabarackmag maradékát, egy sötétbarna masszát, melyből előzőleg nagy gonddal kipréselték az olajat, és miután megkeményedett, csészét formáz belőle, amit orsója forgatásához használ. Még a mosogatóvizet is megmenti, mert a benne lévő apró kis ételdarabkák egy kis extra táplálékot jelentenek az állatoknak.

A ladakiak addig foltozzák otthoni köpenyeiket, míg végül már nincs hova rakni az újabb foltot. Ha télen a kemény hideg megköveteli, hogy több köpenyt is magukra öltsenek, kímélés gyanánt legalulra veszik a legjobbat, hogy megőrizzék a különleges alkalmakra. Mikor egy agyonhordott köpenybe már nincs hova öltetni, sárral keverik, és felhasználják az öntözőcsatornáknál, ahol a szivárgás megelőzésében segít.

Gyakorlatilag minden növényt, bokrot és cserjét, mindent, ami vadon nő az öntözött földek szélén vagy a hegyekben, és amit mi „gaznak” hívunk, mindent összegyűjtenek és felhasználnak. A *burtse* tüzelő és állati takarmány; a *yagdza* a háztető részeként szolgál, a tüskés *cer-mangból* kerítést készítenek, hogy távol tartsák az állatokat a földektől és a kertektől, a *demokból* vörös festéket főznek. A többi orvosságként, élelmiszerként, füstölőként, vagy kosárfonáshoz használják.

Az istállók földjét felássák és termékennyé teszik vele a talajt, így újrahasznosítják az állati ürüléket. A trágyát nem csupán az istállókból és aklokból szedik össze, de a legelőkről is. Még az emberek éjjeli ürüléke sem vész kárba. Minden házban található egy komposztálólatrina, egy kis helyiség, melynek padlóján egy lyuk van, alatta, általában egy emeletnyi mélyen egy függőleges csúszda. Ide dobják a tűzhely hamuját is, majd mindehhez földet kevernek, hogy jobb minőségű trágyát nyerjenek, és a szagát is elvegyék. A latrinát évente egyszer kipucolják, tartalmát pedig felhasználják a földeken.

A ladakiak ily módon hagyományosan mindent újrahasznosítanak. Valóban szó szerint nincs szemét. Szüksős forrásaik ellenére a ladaki földműveseknek sikerült szinte teljesen önfenntartóvá válniuk, s a külvilágból csak a teát, a sót, és néhány fémet szereznek be a főzőedények elkészítéshez.

Minden Ladakban töltött nappal, minden új tapasztalattal egyre mélyül bennem annak megértése, mit is jelent valójában az önfenntartás. Az olyan fogalmak, mint fenntarthatóság és ökológia, első ideérkezésem idején nem sokat jelentettek a számomra. Az évek folyamán azonban nem csupán azt a sikeres módot tanultam meg tisztelni, ahogy a ladakiak a természethez alkalmazkodtak, de arra is rákényszerültem, hogy átértékeljem megszokott nyugati életstílusomat.

A természetben eltöltött idők során legkedvesebb élményeimet a magas legelőkön, a *plhu* szereztem. A *plhu* az állatoknak is az ígért földjét jelenti. A gazda kora tavasszal el is énekl nekik, milyen örömben van részük, hogy idejöhetnek:

*Ó, gyönyörű állat! Ó, erős állat!
Farkad hosszú, szarvaid az eget érik!*

*Kériünk, szántsd fel a földiünk.
Kériünk, dolgozz most keményen nekünk,
És elvisziünk majd téged a legelőkre,
Hol hosszú szárú füvet és virágokat ehetsz,
És semmit sem kell tenned egész nap!
Ó, gyönyörű állat!*

Ahhoz, hogy elérjük Nyimaling legelőit, a „naprétet”, át kellett haladnunk a Gongmaru Lán, egy 5700 m magas hágón. Az egy napi út hosszúnak bizonyul. Cering barátom és én hamarosan visszatérünk, de húga, Deskit és a gyerekek itt maradnak Norbu bácsikájukkal, hogy vaját és sajtot készítsenek, és összegyűjtsék a trágyát és a tüzelőnek valót. A nyári hónapok alatt legalább egy tonna szárított ürüléket szednek össze, amit a tél lehidegebb hónapjaiban főzésre és fűtésre használnak. A család többi tagja időnként meglátogatja őket, kenyeret, lisztet és *changot* hoznak, és hazaviszik, amit a kint maradók összegyűjtöttek.

Indulásunk reggelén korán keltünk. Mindent felpakoltunk a szamarakra, amire szükségünk lehet: meleg ruhát, takarókat, több zsák árpalisztet, sót, teát és szárított sárgabarackot. Délre már a völgyfőnél jártunk, és egy olvadó vízfolyás mellett megpihentünk. A hegyek mindkét oldalon meredeken magasodtak fölénk, így egész délelőtt felfogták előlünk a nap tüzeit, jól haladhattunk. Mostanra azonban nagyobb lett a hőség, mindenki örömmel fogadta a pihenőt. Az ösvény mentén ágakat és száraz ürüléket gyűjtve Cering kis tüzet rakott. A sós, vajás tea különösen jólesett; mostanra már én is megszerettem. A forráságban megtett hosszú séta után pótolni kell a test sóvesztését, kiszáradt ajkaink pedig a vaj tápláló, puhító áldásaiért kiáltanak.

Amint délután folyamatosan felfelé másztunk, a csendes táj rendkívüli szépsége mély életörömmel, derűvel töltött el. Ennek ellenére a nagy magasságban az erőlködés nehéznek bizonyult, kapkodnom kellett a levegőt, a fejemet pedig óriási luftballonnak éreztem, így hamarosan újból meg kellett állnunk. Cering, Deskit és a gyerekek is megálltak, bár ők képesek lettek volna könnyedén felszaladni az emelkedő végéig. Napnyugtára értük el az ösvény végét. Lenyűgözve álltunk, és

Ladak gazdaságában központi szerepet játszanak az állatok; húst, tejtermékeket, gyapjút, tüzelőanyagot adnak, és ők végzik a legnehezebb munkákat.

csak bámultuk a csúcsok és hegyláncok végtelen sorát, amint a lenyugvó nap utolsó sugaraiban izzottak. „Kiki soso lhar gyalo” – ismételtük el mi is a szokásos üdvözlést (Hadd győzedelmeskedjenek az istenek), és pihentünk néhány percet a *lhaton*, az imazászlókkal díszített kőrakáson, mely minden hegyi ösvény „jelzőfénye” Ladakban.

Már sötétedett, mikor a *phu* első házaihoz értünk; a nap már lenyugodott, de a tájon még vagy egy óráig ragyogás derengett, az égre rajzolva Zanskar csúcsainak sziluettjét vagy 100 mérföldnyire tőlünk. A sötétedő égen egymás után tűntek fel a csillagok. Norbu bácsi az ajtóban állva szemlélte a völgyet, ellenőrizte, hogy felhajtotta-e az összes kecskét; még az éjszaka beállta előtt az akolba kell zárni őket.

A birkák, kecskék, tehenek, jakok és *dzók* valamennyien a Nyimalingon töltik a nyarat. A birkákat és a kecskéket felviszik a domboldalakra, mindennap új területre, hogy elkerüljék a túllegeltetést.

A tehenek a völgy aljában maradnak, a jak és a *dzo* pedig, lévén független állatok, mindig a magasban kutatnak táplálék után, és felkószálnak egészen a gleccserekig. Nagy tömegük ellenére könnyedén és meglepő gyorsasággal mozognak a meredek, sziklás hegyoldalon. Nyáron mindig sok idő megy el azzal, hogy az emberek a *dzo* nyomára bukkanjanak, akinek szokása, hogy jó pár mérföldnyi távolságra elbarangol, néha két, három napot is menni kell utána a magas hegyi ösvényeken. Gyakran előfordul, hogy váratlanul a faluban bukkan fel, megtalálva a hazavezető utat a nyári legelőről. Ilyenkor, a termés védelmében, azonnal visszahajtják a *phura*. Nagy távolságból az én szememnek csupán fekete foltnak tűnnek a hegyek lila szikláin előtt. Deskit tízéves fia, Angcsuk azonban nemcsak a tehenektől és a jakoktól tudja megkülönböztetni őket, de még azt is megmondja, sajátjuk-e az állat, vagy másvalakié.

Nyimaling csúcsa majd’ 7000 méter magasán tornyosul a völgykatalan fölé; a zöld legváltozatosabb foltjai, vadvirágszőnyeg; mormoták fütyülnek egymásnak; a levegőben furulyák hangja vegyül a fiatal juhászok dalába. A *phun* töltött néhány nap alatt belepillantottam, milyen lehetett az élet sok ezer éven át. Mélyen megindító, milyen közelségben élnek az emberek az állatokkal és a földdel, melyektől életük függ – ez egy olyan kapcsolat, melyben soha életemben nem volt még részem, mégis, valahogy olyan ismerősnek tűnik.

A nyári szállásul szolgáló kőkunyhók egyikében laktunk, a falu házához képest igen szerény körülmények között. Az alacsony bejárat az apró, sötét konyhába vezetett, mögötte volt egy tárolóhelyiség, ahol a magunkkal hozott zsákokat tartottuk. A csupasz kőfalak és a másfél méter magas mennyezet miatt úgy éreztem, mintha barlangban lennénk. A szűk, sötét szoba, ahol éppen csak annyi fény volt, hogy egymás arcát megkülönböztessük, esténként mégis melegséggel és életkedvvel telt meg. Énekeltünk, a kicsik táncoltak, és minden estére jutottak elmesélni való történetek is.

Hirtelen zajt hallottunk odakintről, majd Norbu bácsi kiáltása hangzott fel: *Shangku! Shangku!* Valamennyien kirohantunk, és az akol túloldalán egy sötét árnyékot láttam, amint eltűnik az éjszakában.

Egy farkas! Norbu kihozta a lámpát, és egy fiatal bárány fölé tartotta. A többi állat mind az akol másik oldalába húzódott. A báránynak nem volt sok hátra, farán hatalmas vágás éktelenkedett, mintha csak borotvával metszették volna. Azon kaptam magam, hogy remegek a szörnyű látványtól, ugyanakkor mégis csodálattal töltött el, hogy ejteth egy fog ilyen tiszta vágást.

A ladakiak mind nyugodtak voltak. Norbu egy üres akolhoz vezette a bárányt, hogy békében tölthesse élete utolsó óráit. Mikor visszamentünk a konyhába, elmesélte, mint látta meg hirtelen a farkast, épp az akol fala mellett, ahová a kecskéket vezette. Hozzávágott egy követ, de elhibázta, a farkas pedig nem szaladt el, nekiesett a báránynak. Csak akkor adta fel, mikor Norbu átugrott a falon, és ütni kezdte egy húsággal. Csak ekkor hagyta oda zsákmányát, és fordult a hegyek felé.

A farkasok a *phu* legnagyobb fenyegetései, inkább a birkák és a kecskék, mint a nagyobb állatok számára. A fiatal juhászoknak még napközben is jól nyitva kell tartaniuk a szemüket, amikor a magasabb legelőkre hajtják a 2-300 állatból álló nyáját. Láttam, hogy Angcsuk is ellenőrizte csúzlíját, miközben beszélgettünk. Tudtam, hogy az ehhez hasonló támadásokat el kell fogadni a hegyek között, a ladakiak magatartását mégis figyelemreméltónak találtam. Keserűségnek, önsajnálatnak nyomát sem láttam. Úgy tűnt, kiegyensúlyozottságukat semmi sem zavarhatja meg.

Később Cering felidézte saját emlékeit is, mikor ő vitte a birkákat a vízmosáshoz, a *phu* közelében. Egy *burtse* labda, egy tüzelőnek használt bokorfajta, gurulni kezdett lefelé a sziklán, épp az ösvény fölött, de nem pattogott, ugrált, ahogy az ember várná, hanem simán siklott lefelé, még a nagyobb köveken át is. Töprengve nézte, mi lehet az. Amikor alig néhány méterre az állatoktól megállt, a „bokor” Ceringre nézett, aki akkor jött rá, hogy egy hópárduc az. Ez a misztikus állat rejtőzködő képességéről híres, ráadásul olyan félénk, hogy alig-alig kerül az emberek szeme elé. Portyái azonban igencsak valóságosak: az egyik szomszéd alig néhány hete vesztette el három bárányát, mert a hópárducnak valahogy sikerült bepréselnie magát az akolba egy keskeny nyíláson át. Ottlétéről csak a nyoma árulkodott.

– Minden ételünket megkóstoltad már – a *skyut*, a *chu tagit*...? – kérdezték gyakran az emberek arcukon széles mosollyal. A kérdés azt sugallta, mintha az ínycségek hosszú sorából választhattam volna. Valójában azonban úgy találtam, a választék igen szűkös – vagy fél tucat különböző módja az árpaliszt elkészítésének, és ugyanennyi recept a búzalisztnak.

A ladakiak büszkék konyhájukra, mely bár egyszerű, igen tápláló. Legfőbb alkotóelemei a gabona és a vajas tea. Az árpa javát megpörkölik, majd liszté őrlik, és valamilyen folyadékkal – általában teával, *changgal* vagy vízzel – keverve kész is az instant étel, a *ngamphé*. A pörköletlen árpalisztet levesekbe keverik vagy elegyítik a szárított borsó lisztjével, amiből egyfajta kenyérpudingot készítenek. A vékony, lepény formájú kenyeret (*tagi shamo*) a tűzhely tetején sütik, a vastagabb, búzalisztból készült cipót (*khambit*) pedig hamuban. A maradék árpából pedig – ez akár a termés egynegyedét is kiteheti – *changot* főznek. Még a kisbabáknak is adnak egy kis gyenge sört. Az árpa és az élesztő keveréke étrendjükben a B-vitamin fontos forrása.

A vajas teát zöld teából készítik. A leveleket körülbelül egy óráig főzik, sóval és szódával; majd hozzáadják a vajat, s a keveréket egy hosszú, henger alakú fakannába töltik, melynek neve igencsak hangutánzó: *gurgur*. Ezt a teát mindenki szereti, egész nap melegen tartják a parázstartón, még akkor is, amikor mindenki kint dolgozik a földeken.

A tej (*oma*) nagy részéből vaj (*mar*) készül. Egyik ladaki állat sem ad túl sok tejet, viszont mindé nagyon gazdag zsírban, a jaké különösen. Az ebből készült vaj krémes, mélysárga. A megmaradt vajból sovány sajtot készítenek (*churpe*), amit a napon szárítanak és keményítenek. A *churpe*, valamint néhány zöldség, a sárgabarack (az egyetlen édesség) és a hús szárítva akár egy évig is eláll anélkül, hogy megromlana. Néhány zöldséget, mint a fehérrépa és a krumpli, a ház mögé ástott vermekben tartanak.

A ladakiak sok húst esznek (főként kecskét, de jakot és *dzót* is), különösen télen, hisz e nélkül igencsak nehéz lenne életben maradniuk. Halat soha nem esznek, mivel azt tanítják, ha már ki kell oltanod egy életet az élelemért, ölj nagy állatot, amiből sokan jóllaknak; akik halat

esznek, azoknak sok életet kell elvenniük. Az állatok megölését a legkevésbé sem veszik könnyedén, nem is kerülhet rá sor anélkül, hogy sok imádság közepette az állat bocsánatát kérjék:

*Azok az állatok, akik cipelnek engem és javaim,
 Akik meghaltak értem,
 Mindazok, kiknek elvettem húsát,
 Hadd nyerjék el hamar a buddhaság állapotát.*

Hemisben gyakran láttam Puncog bácsit szőni a ház mellett, a nagy diófa árnyékában. Ilyenkor ifjú segítői népes táborában, akik feszülten figyeltek minden szavára, hajtotta a szövőszék pedáljait, és dalokkal átszótt történeteit mesélte. A fiatalok folyamatosan a házból hozott teával és *chang*gal traktálták, ő azonban – minden zavaró tényező ellenére – meglepően gyorsan dolgozott, és a nap végére mindig befejezett egy vég anyagot (*snambu*). (Ez a „szabvány” mértékegység, hozzávetőleg 30 cm széles és 35 *tru* hosszú. A *tru* az ujjak hegye és a könyök közti távolság.)

A ladakiak vagy saját állataiktól nyerik a gyapjút, vagy gabonafeleslegükért cserélik; 10 egység árpáért 1 egységnyi gyapjút adnak. Saját gyapjukat maguk mossák, fonják, szövik, festik és varrják. A fonás szinte folyamatosan végzett tevékenység. Egyaránt láthatunk férfiakat és nőket, akik csomagjaikat a hátukon cipelve járás közben fonnak; mintha ez egyfajta relaxációs vagy meditációs módszer lenne. A férfiak fonják a durvább gyapjút, valamint a jak és a kecske gyapját, melyekből takarót, cipőt, zoknit vagy köpönyeget készítenek. A nők a finomabb birkagyapjút fonják a ruhákhoz. Vannak falvak, ahol szinte minden háztartásban akad egy szövőszék; más falvakban csak néhányat találni, ilyenkor bérbe szőnek, vajért, gabonáért, vagy esetleg újabb gyapjúért cserébe.

Sok vidám órát töltöttünk a ladakiakkal beszélgetéssel, nevetéssel, miközben ujjaik szaporán fontak; esténként, a kályha mellett üldögélve, *chang*got iszogatva, a földeken, vagy a hegyekbe tett kirándulások alkalmával. Gyapjúból készül a férfiak csinos, egyenes és hosszú köpenye,

Tipikus ház Hemis Shukpachanban. A finoman faragott erkélyeket (rapsal) a falusi asztalos készítette.

és a nőké is, melyet ők ráncos, repülő szoknyaikba tűrnek. Mindenki a magas, birkabőr peremű sapkát visel, és egy meglehetősen szokatlan, batikolt lábbelifajtát, melynek felkunkorodik az orra.

Nagy fontossággal bírnak az ékszerek. Minden egyes türkiz, minden korall valamely felesleget képvisel, amit kereskedésre fordítottak. Egyetlen családon belül drágakövek százait találhatjuk, ezüst- és aranyfüggők, kagyló karperecek társaságában.

A falusi házak két-háromemeletes, nagy építmények, alapterületük gyakran 400 m², vagy még nagyobb. A fehérre meszelt falak finom ívben dőlnek a lapos tető irányába, némi kecsességet kölcsönözve az amúgy meglehetősen masszív, erődszerű építményeknek. Soha nem építenek új házat anélkül, hogy ne ügyelnének a *sadak*okra, a föld szellemenre. Először egy magas rangú láma érkezik, hogy megáldja az adott földterületet. Ehhez egy bronztükröt használ, mellyel az egész környé-

ket visszatükrözi, így fogja be a *sadakat*, hogy megvédje a ház népét az építkezés esetleges ártalmaitól. Aztán a tükröt óvatosan egy dobozba helyezik, és ott is marad, míg fel nem épül az új ház. Akkor egy újabb, záró ceremónia keretében a láma felnyitja a dobozt, és szabadon engedi a szellemeket.

Bár az első szint megépítéséhez gyakorta követ használnak, alapvető építőanyaguk a sár. Az egész család együtt készíti el a téglákat, még a kicsik is nagy élvezettel hordják a sarat a faformákba. Minthogy a talaj faluról falura változik, a módszerek is eltérnek egymástól; helyenként nagyobb téglákat készítenek, másutt szalmát adnak a sárhoz. A téglákat néhány hétre a napra teszik száradni, ezt követően használják fel. A falak gyakran egy méter vastagok, és finom agyaggal, azaz *markalával* (szó szerint: vaj-sár) vakolják be, a végén pedig fehérre meszelik. A lapos tetőt nyárfagerendákra keresztben elhelyezett fűzfaágakból, halszállka mintában rakják. A gerendákat *yagdza*, egy földdel és sárral elkevert hangafajta fedi, melyről úgy tartják, száz évig is eláll. Minthogy a havon kívül alig van csapadék, azt pedig egyszerűen lesöprik, nincs, ami kárt okozna benne.

A ház jóval túlmutat a pusztá funkcionálisra; sok időt fordítanak a részletek tisztán esztétikai szempontokból történő kidolgozására. Az ajtókra, ablakokra külön figyelnek. Némelyiken díszesen faragott fejgerenda látható (a falusi asztalos munkája); legnépszerűbb motívumuk a lótuszvirág. Általában 25 centiméteres, korom és mész keverékével festett perem veszi körül őket, mely szép kontrasztot alkot a fal fehérjével. A felső emeleteket szintén szépen faragott apró balkonok díszítik.

A ház bejárata mindig kelet felé néz, ezt tartják kedvezőnek, onnan rögtön egy kőlépcső vezet az emeletekre, minthogy a földszinten az istállók vannak. Fent az előszobán túl van a konyha, amely a mellette lévő tárolóhelyiséggel együtt szinte az egész emeletet elfoglalja. Felülről fénysugarak világítanak be a második emeleti belső udvarból.

A konyha a ház szíve, a család ideje nagy részét itt tölti. A konyhák általában olyan nagyok, hogy nem könnyű beszélgetésbe elegyedni valakivel, aki a helyiség túlsó oldalán van. A néhány alacsony asztalon és matracon túl nem sok itt a bútor; a tér kétharmad része gyakorlatilag

üres. A falakon díszes fapalcok sorakoznak, ott csillognak rajtuk a legkülönbözőbb méretű fazekak. Minden konyha középpontjában a fényes, fekete tűzhely áll. Bár úgy néz ki, mintha kovácsoltvasból készült volna, valójában agyag. Oldalait jó szerencsét hozó szimbólumok és más buddhista motívumok díszítik, s gyakran látni türkiz és korall berakásokat is. A tüzet szárított trágya táplálja, és kecskebőrből készült fűjtatóval szítják.

A ház jelentős részét raktározásra használják, hisz több mint hat hónapig semmi sem terem meg. A konyha mellett lévő fő kamra vastag falai garantálják, hogy a nyári hőségben is jéghideg legyen odabent. Hatalmas fahordókban áll itt a sör, agyagkorsókban a tej és a joghurt, és óriási tárolókban az árpa- és búzaliszt. A tetőn alfafű szárad az állatoknak, valamint gallyak és trágya a tűzhelyhez. Nyáron állandóan jakször takarók borítják a tetőt, melyeken zöldség, sárgabarack és olykor sajt szárad a napon.

A felső emeleten, az udvar körül általában két-három szoba található – többnyire a vendégszoba, a nyári háló és a családi „kápolna”, a ház legszebb, legdrágább szobája. A vendégszoba, ahol a formálisabb szórakozások zajlanak, szintén rendkívül díszes, és teljes egészében tibeti szőnyegekkel van kirakva. A „kápolnát” vallási szövegekkel és más kincsekkel díszítik, melyeket az előző generációk hagytak a családra. E sötét, csendes szobát a sárgabarackolaj erős illata járja át. A falakat elnyűtt *thankák* (vallási tárgyú textil festmények) borítják, a mennyezetről pedig egy hatalmas dob lóg. A díszesen faragott, festett oltáron ezüsttálak és vajmécsesek sorakoznak. A buddhista kalendárium jeles napjain itt gyűlnek össze a szerzetesek, hogy elvégezzék a szertartást, reggelente és esténként pedig feljön a család egy tagja, meggyújtja a mécseseket, vizet tölt a tálakba, elmormogja a mantrákat és az imákat, és elhozza a család felajánlásait.

A ladakiak élete a szélsőséges klíma és a szűkös források ellenére messze nem merül ki a túlélésben – ami még figyelemreméltóbb, ha tekintetbe vesszük, hogy mindezt csak a legalapvetőbb eszközök használatával érik el. A „technológiát” az eke és a szövőszék mellett a vízi-

malom képviseli, mely utóbbi egyszerű, de leleményes szerkezet, a sűrűlódás elvén működő magkiadó mechanizmussal, mely lehetővé teszi, hogy felügyelet nélkül is működjön. Más esetekben csak olyan eszközöket használnak, mint az ásó, a fűrész, a sarló és a kalapács. Sok olyan feladat esetében, melyhez mi hatalmas gépeket veszünk igénybe, a ladakiak az állatokat dolgoztatják, vagy összefognak, és közösen végzik el. Minden tevékenységet dal kísér:

Lhamo khyong, Lhamo khyong („csináld könnyedén,
Yale khyong, Lhamo-le könnyedén megcsinálod”)

A teherhordást jakok, dzók, lovak és szamarak egész karavánjai végzik. A téglákat és köveket gyakran csatárláncba állva, egyesével adogatják tovább; ha pedig mondjuk egy hatalmas farönköt kell arrébb vinni, a férfiak csapatba állnak, és közösen oldják meg.

Mínthogy kevés szerszám áll rendelkezésükre, minden munka elvégzése meglehetősen hosszú időt vesz igénybe. A ruhákhoz szükséges gyapjú előállításába például beletartozik a birkák időigényes legeltetése, nyírása, és a gyapjú teljes feldolgozása – a mosás, a fonás és végül a szövés, s mindezt kezdetleges kézi szerszámokkal végzik. Az étel előállítása, a mag elültetésétől egészen addig, amíg az asztalra kerül, szintén hosszú ideig tartó munkafolyamatokból áll. Mégis úgy találtam, hogy a ladakiaknak bőségesen van idejük. Szép komótosan dolgoznak, és rengeteg multság színesíti az életüket.

Az időmérés is igencsak hozzávetőleges, hisz semmi szükségük sincs arra, hogy a perceket számlálják. – Meglátogatlak dél felé, estefelé – mondják egymásnak, jó néhány óras késést engedélyezve maguknak. Nyelvükben sok kedves kifejezést használnak az idő jelölésére; valamennyi átfogó és igen nagyvonalú. *Gongrot* azt jelenti, sötétedéstől lefekvésig; a *nyitse* szó szerint „napfény a hegyek ormán”, a *chip-chirrit* „madárdal” pedig a kora reggel leírására szolgál, amikor a madarak a napfelkelte előtt énekelnek.

Még az aratás ideje alatt is, amikor hosszú órákon át dolgoznak megállás nélkül, a közös munkát olyan mérsékelt tempóban végzik, hogy

a nyolcvanéves öregek és a kisgyerekek is csatlakozhassanak és segíthessenek. Az emberek keményen dolgoznak, de a saját tempójukban, s a munkát mindig sok nevetés és ének kíséri. A munkát és a szórakozást nem választja el éles határvonal.

Figyelemreméltó, hogy Ladakban a munka, az igazi munka, egy évben mindössze négy hónapig tart. A nyolc téli hónapban is főznek, megetetik az állatokat és hoznak vizet, ez azonban minimális munkát jelent. A tél nagy részét fesztiválokkal és összejöveletekkel töltik, bár igaz, ami igaz, nyáron sem nagyon telhet el egy hét nagyobb fesztivál vagy ünnepség nélkül, télen azonban szinte szünet nélkül tart az ünneplés.

A tél a történetek mesélésének időszaka is. Van is egy mondás Ladakban: „Amíg a föld zöld, ne meséljétek a történeteket.” Ezt a tiltást valószínűleg az a szükséglet hívta életre, hogy a rövid nyári hónapokban a mezőgazdasági munkákra koncentrálnak. Ősi történetükben, a Geszer mondában egy mesebeli hős utazgat távoli vidékekre, magas, hegyi hágókon kel át, sok démont legyőz, és sok életet ment meg az istenek segítségével. Az emberek a tűz köré telepednek, és amikor a mesélő egy ismerős dalhoz vagy a refrénhez ér, mindannyian bekapcsolódnak.

*Akkor figyelj most rám;
A világ regéiben:*

*Ne aludjon az ifjú asszony, ébredjen;
Ha alszik, az orsó pihen.
Ha az orsó pihen, nem lesz új ruha;
És ha ez lesz, szóbeszéd kél.*

*Ne aludjon az ifjú ember, ébredjen;
Ha alszik, a nyíl pihen.
Ha a nyíl pihen, az ellenség felüti fejét;
Ha az ellenség felüti fejét, elvész az otthonunk.*

Gungma és Geszer

Olyanok ők, mint az ég, a nap, s a hold.

Ők a könyörület és bölcsesség, íj és nyíl.

Ők Buddha tanításainak terjesztői.

HARMADIK FEJEZET

ORVOSOK ÉS SÁMÁNOK

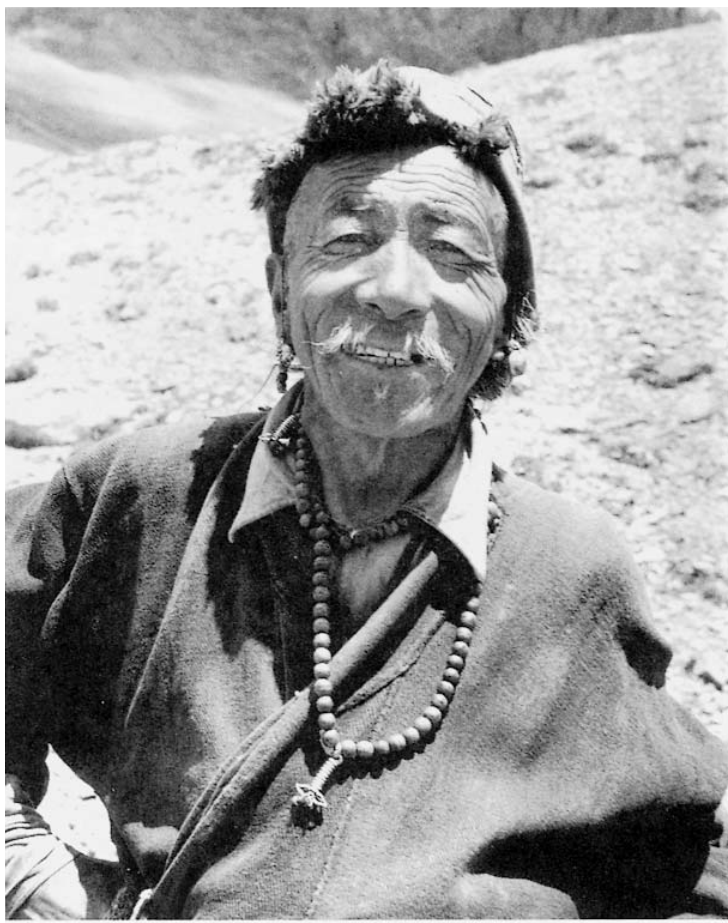
A betegség oka a megértés hiánya.

(egy ladaki *amchi*)

A ladaki embereket vitalitás és életkedv jellemzi. Ami a fizikai sajátosságait illeti, szinte mindenki jó karban van, és fitt – nagyon ritkán látni sovány, még ritkábban elhízott embereket. Ami azt illeti, az elhízás olyan rendkívüli, hogy egyszer hallottam egy nőt, amint a hasán lévő „furcsa redőkre” panaszkodott az orvosnak, és nem értette, hogy kerülhettek oda. Anélkül, hogy látványos izmaik lennének, a férfiak és a nők egyaránt nagyon erősek (nem kevés fejtörést okozva a nyugati orvosoknak), és mint általában a hegyi embereké, az ő állóképességük is végtelennek tűnik.

Az idősök haláluk napjáig aktívan élnek. Egyik reggel, abban a házban, ahol laktam, láttam, hogy a nyolcvankét éves nagypapa fürgén fut le a létrán a tetőről. Teli volt étellel, néhány szót váltottunk az időjárásról. Aznap délután 3 óra körül meghalt. Mikor megtaláltuk, békésen üldögélt, mintha csak aludna.

Természetesen a betegségek itt sem ismeretlenek; különösen a légúti fertőzések vagy emésztési zavarok meglehetősen általánosak, valamint a bőr- és szempanaszok. Ennél súlyosabb, hogy a rendkívül hideg telek miatt viszonylag magas a csecsemőhalálozás, különösen az elválasztás idején. De ha túlélik az első kritikus éveket, azt követően általában jó egészségnek örvendenek.

Bár a várható élettartam alacsonyabb, mint a nyugati kultúrkörökben, az emberek általában életerősek, és még idős korukban is aktívak.

A hagyományos életmódot követve alig kell megküzdeniük a stresszsel, az elme békéjét élvezik. Életük nyugodt, könnyű ritmusban telik. A levegő, amit belélegeznek, kristálytiszt, rendszeresen és hosszú ideig mozognak, és teljes értékű élelmiszereket esznek. Testüket nem kényserítik olyan anyagok feldolgozására, melyek nem képezik részét természetes világuknak. Elfogyasztott ételeik ott helyben teremnek, és egészen a legutóbbi időig gyakorlatilag nem létezett környezetszennyezés.

A nyugati elmélet szerint a tipikus ladaki étrend távolról sem kiegyensúlyozott, hiszen nagyon kevés a zöldség és a gyümölcs, vaj- és sófogyasztásuk pedig – a mi normáink szerint – veszélyesen magas. Ennek ellenére alig jelentkeznek azok a nyugaton ismert betegségek, melyeket ilyen egyensúlyhiány esetén várnánk. A rendkívül magas koleszterinbevitel ellenére például a szívinfarktus gyakorlatilag ismeretlen. Ennek valószínűleg kettős oka van: először is, amit abszolút hasznos vagy káros tápláléknak gondolunk, az egyáltalán nem abszolút, ahogy arra magunk is egyre inkább kezdünk ráébredni, hanem számos más tényező függvénye, mint például a testmozgás vagy a stressz. Másodszor pedig úgy tűnik, hogy az ember számára az a megfelelő táplálkozás, amely meghatározóan saját természeti környezetéből adódik, azaz a szervezet igényei egybeesnek azzal, amit az adott föld nyújtani tud. Ahogy az eszkimók egészségesen élhetnek a halon és a húson, gyakorlatilag gabona nélkül, úgy a ladakiak is virulnak az árpán és a tejtermékeken.

A betegek gyógyításának felelőssége elsősorban az *amchi* vállain nyugszik. A legtöbb faluban találni legalább egy *amchit*, de néhol több is működik. A közösség megbecsült tagjai ők, akik többnyire apáiktól, nagypapáiktól tanulták tudományukat. Nem dolgoznak „teljes munkaidőben”, hisz ők is – mint mindenki más – művelik saját földjüket.

A hagyományos tibeti orvoslás, melyet mostanában nyugaton is kezdünk értékelni, a nyolcadik századig nyúlik vissza. A buddhizmusközeli rendszer dokumentációja tisztán és világosan érthető. Négy alapága taglalja az anatómia, az életfolyamatok, a diagnózis és a kezelés részle-

teit, míg más tanítások speciális információkat közölnek a gyógyszerek elkészítéséről és hatásáról. Külön kötet szolgál az orvosi kifejezések magyarázatául. A különböző irányok mind nagy figyelmet szentelnek az orvostudomány megelőző szerepének, ezen belül: hogyan törődünk az egészségünkkel, hogyan táplálkozunk a terhesség ideje alatt, vagy hogyan gondoskodjunk az újszülöttekről.

Ahogy más hagyományos orvoslási rendszerekben is tapasztalható, a diagnózis az egész ember vizsgálatát foglalja magába. A betegséget nem úgy tekintik, mint a szervezet egy bizonyos részének hibás működését, hanem mint általános egyensúlyvesztést. A rendellenességet szélesebb perspektívából vizsgálják, mely azon a felismerésen alapul, hogy a test, a szellem és a lélek ugyanazon entitás integrált elemei. Ennek megfelelően gyakran az előírt gyógymód is spirituális jellegű – mantrázás vagy akár megtisztulási szertartás. Az *amchi* személyes tapasztalatai nagyobb szerephez jutnak, mint a nyugati orvoslásban. Páciensei egyúttal falubeliek is, tehát jól ismeri őket és szokásaikat.

A diagnózis a pulzus vizsgálatán alapul, ami csak többéves tapasztalattal elsajátítható, magasan fejlett technikát igényel. Összesen tizenkét pulzus van, 6-6 mindkét oldalon. Amikor először hallottam erről, bevallom, nehezemre esett elhinni. Egy *amchi* magyarázta el nekem, hogy ilyenkor nem csupán az artériákban végbemenő fizikai mozgást érzékelik, hanem a különböző szervek működésével és a közöttük zajló kommunikációval kapcsolatosan létrejövő energiaáramlást is. Az *amchi* a nyelv és a szemek különböző részeinek színét és állagát is figyelembe veszi a diagnózis felállítása során. De számít az arckifejezés, a hangszín, ahogy más viselkedésminták mellett az is, milyen gyorsan gurul dühbe a páciens.

Egyszer felkerestem egy *amchit* a szomszéd fiával, akinek elfertőződött a térdé. Igen hozzáértőnek tűnt, röviden megvizsgálta a fiú pulzusát, egy pillantást vetett a nyelvére és a szeméire, majd átment a másik szobába, ahol orvosi felszereléseit tartotta. A szobában mindenféle könyvek, agyagkorsók és erszények – a különböző készítmények végeláthatatlan sora. A falakon *thankák* lógtak, míg más szertartásos tárgyak – csengők, szenteltvízes tálak, imamalmok – itt-ott heverték a

por-, ivólé-, kő- és gyógynövénykészletek között. Az *amchi* kiválasztott egy gyógynövényt, összekeverte egy korsóból vett fekete porral, majd vizet adott hozzá, miközben végig mantrákat mormolt. A kapott zöldes fekete masszát egyenletesen szétkenete a duzzanaton, majd bekötözte. A fiú térdé alig néhány nap alatt rendbejött.

Az *amchi* általában természetes összetevőket használ. Az egyik legfontosabb könyv leírja az ásványok és gyógynövények használatát, hogy hol lehet megtalálni őket, és hogyan néznek ki. E gyógyszereket főzetek, porok és tabletták formájában alkalmazzák. A főzeteket az elsődleges tünetek ellen használják, és gyors gyógyulást hoznak. A porok és tabletták hatása ennél jóval finomabb, és a betegség kialakulásának valódi okai ellen alkalmazzák őket. A hosszan tartó fejfájást például egy keserű porral, a *titka gatpával* kezelik, ami nyolc különféle virágból, gyógynövényekből, gyökerekből, kéregből, valamint zúzott tárnicsból áll. Ezen túl az *amchi* szinte minden esetben különleges étrendet javasol. Az általam ismert legkülönösebb kezelést azonban egy zanszari *amchi* javasolta egy nőnek, akinél a nyugati típusú medicina hepatitiszt állapított meg. Az *amchi* gyógymód gyanánt erős szexuális életet javallott, s hiszik vagy sem, alig néhány nap múlva jelentős javulás állt be. Újabb szokatlan, sőt, megdöbbentő gyógymód, hogy forró vasat helyeznek közvetlenül a bőrre, mely kis sebhelyet hagy maga után. Azok a lada-kiak, akik használták már ezt a gyógymódot, biztosították róla, hogy hatásos és egyáltalán nem fájdalmas.

A sebészetet nem alkalmazzák. Úgy hallottam, hogy századokkal ezelőtt törvényen kívül helyezték, amikor egy sebész kése véletlenül kioltotta Ladak 38. királynőjének életét. Kapcsokat sem használnak, még nagyobb sebek esetében sem. Helyette növényi porral megtisztítják, melynek hatását véráramot segítő tablettával egészítik ki. A töréseket fadarabokkal rögzítik. Általában ritkán kerül sor sürgős beavatkozásra. Vakbélgyulladás, kilyukadt gyomor és más hirtelen támadó betegségek, melyeket nyugaton tipikusnak ismerünk, itt szinte soha nem fordulnak elő. Veszélyes gépek és gyors kocsik hiányában balesetek is igen ritkán adódnak, és akkor sem túl súlyosak. Még egy olyan hétköznapi sérülés, mint a lábtörés is szokatlannak számít.

A hagyományos ladaki társadalomban nemigen találkozni a neurózis jeleivel, mindazonáltal a kór az orvosi könyvekben szerepel. Egy *amchi* egyszer elmesélte nekem két, mentálisan zavart betegének esetét. Egyikük állandóan retteg és mindig hallgat. A másik épp ellenkezőleg; túl sokat beszél és nagyon agresszív, olykor hirtelen felugrik és kirohan a szobából. Ilyenkor a kezelés abból áll, hogy a beteget bezárják a házba egy barátjával, aki „történeteket, és más kedves dolgokat mesél neki”. Ő maga ugyan sosem találkozott ilyen esetekkel, de orvosi könyveiben olvasott róluk.

Az *amchi* mellett két másik személy is segít a betegek gyógyításában. Egyikük a *lhaba* vagy sámán; másikuk az *onpo*, azaz asztrológus. Hogy a három közül végül melyikhez fordulnak, azt részben a probléma jellege, részben pedig a falusiak meggyőződése dönti el. Általában először az *amchit* keresik fel, bár bizonyos problémák esetében – mint például a terméketlenség – választhatnak a másik kettő közül is.

Az *onpo* az asztrológiai képletekre hagyatkozik. Munkája a falusi élet szinte valamennyi aspektusát lefedi: az új házhely kiválasztásától a vetés és aratás első napjának meghatározásáig, a leendő házastárs alkalmasságának ellenőrzésétől a temetés időpontjának kitűzéséig. Nyolc alapszövegből dolgozik, melyek egyike, a *gyektsis* kizárólag a betegségeket taglalja. A *loto*, az asztrológiai számítások évente javított kiadványának segítségével diagnosztizálni is képes és gyógymódot is javasol. Gyógymódjai jellemzően szent szövegek olvasását vagy imaösszejövetelek megszervezését tartalmazzák. Módszerei kockadobással, magokból való jóslással egészülnek ki.

Első ladaki éveimben számos külföldi forgatócsoport mellett segédkeztem. Természetesen valamennyien forgatni kívántak buddhista szertartáson – lehetőleg sok tánccal, maszkokkal és kosztyűmökkel. Anyagot akartak a királyi családról; és látni kívánták, hogyan dolgozik egy *lhaba*.

A *lhabák* Ladak legérdekesebb gyógyítói. Transzban szellemek veszik birtokba a testüket, akik általuk szólnak és fejtik ki különféle gyógyító tevékenységüket. 1975-ben egy német producerrel dolgoztam.

Kalauzunk megszervezte egy Leh közelében élő *lhaba* meglátogatását, aki beleegyezett abba, hogy lefilmezzék.

Valamennyi felszerelésünket a dzsip hátuljába pakolva kora reggel indultunk a stábbal Lehből. Egy órai út után egy egyszerű házhoz értünk Thiksében. A *lhaba*, akit Cevangnak hívtak, érkezésünkkor feleségével együtt a tetőn válogatta a magokat. A hagyományos, festett lila köpeny volt rajta, és ősz haját is a hagyomány szerint viselte – elől leborotválva, hátul befonva, ami kiemelte homlokát. Úgy hetvenéves lehetett, ragyogó szemekkel. Első, rövid beszélgetésünk során még a ladaki átlagnál is nagyobb vitalitást és humort mutatott. Azonnal barátok lettünk.

Lementünk a házba és hozzálátott, hogy felkészüljön a szertartásra. Megmosta az arcát és a kezét, és elrendezte az oltárra szánt felajánlásokat. Még vagy tízen, tizenketten voltak jelen – ladakiak, akik gyógyulni jöttek. A szobában, ahol a ceremóniára vártunk, mindannyian kissé idegesen ültünk a földön. Amikor a *lhaba* kisvártatva a szobába lépett, ötágú koronát viselt, és kendővel takarta el az arcát. Egy *damaru* volt a kezében – kis kézi dob, melyről két gyöngy lógott zsinóron. A dobbal lassú ritmust diktálva mantrázni kezdett, előre-hátra dőlt. A falakon lévő tankákat néztem, és próbáltam emlékezetembe idézni a rajtuk szereplő különböző buddhák és bódhiszattvák nevét, amikor egyszerre felfigyeltem arra, hogy valami a kántálásában hatással van rám. Körülnéztem, és a stáb többi tagján is ugyanezt láttam. Ahogy a dob ritmusa gyorsult, valamennyiünket magával ragadott. Észrevettem, hogy a producer kissé feszült. Ahogy a dob egyre gyorsabb, a *lhaba* hangja pedig egyre hangosabb, magasabb és igézőbb lett, borzongani kezdtem – és nem én egyedül.

Hangja hirtelen éles sikitássá vált. – Gyere! – intett durván az első páciensnek, egy nőnek, beteg gyerekekkel. Amint közelebb ment, láttam, hogy ő is remeg. A *lhaba* rárikoltott: – Rosszul viselkedtél. Nem mutattál tiszteletet a szellemek iránt. Nem tartottad meg a szertartásokat és megzavartad a szellemeket. Azonnal hagyd ezt abba, másként nem gyógyul meg a gyermek.

A második páciens egy hetven év körüli nő volt, aki unokája jövője iránt érdeklődött. Vajon apja nyomdokaiba lépve *amchi* váljék-e belőle,

vagy küldjék el, hogy nyugati orvoslást tanuljon. A *lhaba* az asztalra tette a dobót, és néhány szem árpát a levegőbe szórt felette. A nő rámutatott az egyik magra, amely a dobra esett, a többit lesöpörték. Minden szem a dobra szegeződött. A *lhaba* körülbelül egy méterre tőle megállt, és ismétlődő kántálásba kezdett, a mag pedig elfordult, lassan, rejtélyesen. Az asszony csendesén zokogott, míg a *lhaba* előadta értelmezését – a fiút el kell küldeni tanulni.

Sofőrünk cigaretta után kutatott zsebeiben, hogy megnyugtassa felborzolt idegeit. A *lhaba* észrevette, azonnal odaugrott és nekiesett: – Nem tudod, milyen bűnös dolog a dohányzás, és hogy a szellemek mind ellened fordulnak, ha így teszel?

A rémült sofőr remegett, levegő után kapkodott, majd kirohant. A stábot is megrendítette a *lhaba* ereje és kiszámíthatatlansága. Azon tűnődtem, mi van, ha ő vagy a szellem úgy döntenek, hogy a filmezés is erkölcsstelen, és minket is kidobnak. Bár nem volt nagynövésű ember, a *lhaba* hihetetlen energiával bírt.

Aztán a jelenlévők sort alkotva a lábai elé térdepeltek. Egy mellkasi fertőzésben szenvedő férfi következett. A *lhaba* hirtelen rátört, szétépte a köpönyegét, és fejét a férfi mellkasába temette. Amikor ismét felemelte a fejét, feketét köpött egy tálba, amit a felesége tartott neki.

– Mit csinál? – kérdezte a producer kalauzunktól.

– Az a betegség. A *lhaba* kiszívja a kórt a beteg testéből.

Az emberek egyesével járultak a színe elé, ő rájuk kiabált, meglökte őket, mantrákat, meg erővel töltött rizsszemeket adott nekik. Kiszívta a betegséget a testükből, a fekete folyadékot pedig tálba köpte.

A stáb végig forgatott, amilyen jól csak tellett tőlük, de nehezükre esett a munka. A *lhaba* intenzitását mindenkinek nehéz volt elviselni. Amikor az utolsó betegre is rákiabált és meglökdöste, a szoba egyik sarkában lévő oltár felé fordult, és ismét azon a magas hangon kezdett kántálni. Majd meghajolt az oltár felé, és hirtelen csendben a padlóra zuhant. A szertartás véget ért. A *lhaba* újra az az ember volt, akivel a tetőn megismerkedtünk, bár ezúttal kissé fáradt. Nehézkesen álltam fel, majd megköszöntem neki, és csatlakoztam a többiekhez odakint.

– Értette, amit mondott? – kérdezte valaki.

– Alig. Többsége nem is ladaki nyelven volt, azt hiszem.

– Az itteni emberek úgy mondják, hogy ez egy tibeti szellem – magyarázta a vezetőnk. – Így amikor a *lhaba* transzban van, tibetiül beszél.

Szó nélkül, csendben mentünk a dzsiphez. Olyan megindító találkozásban volt részünk, amire egyikünk sem számított. És nem tudtuk biztosan, mit kezdjünk vele.

NEGYEDIK FEJEZET

EGYÜTT KELL ÉLNÜNK

Még annak is szüksége lehet hajtóra, akinek száz lova van.

(ladaki mondás)

– Miért nem adsz nekünk egy szobát? Rendesen megfizetnénk.

Angcsuk és Dolma csak lehajtotta a fejét, jelezvén, hogy nem áll szándékukban felülbírálni a döntésüket.

– Beszélj Ngavanggal – ismételték újra meg újra.

– Most is tőle bérelünk szobát, de egyre zajosabb, nem lenne értelme egy másik szobát bérelni.

– De most Ngavangtól bérlitek, és talán megsértődik, ha szobát ajánlunk fel nektek.

– Biztos vagyok benne, hogy nem lenne ilyen igazságtalan! Kérlek, adj nekünk egy szobát.

– Először vele beszéljete – együtt kell élnünk.

1983 nyarát egy csapat tudós társaságában töltöttem, akik szocio-ökológiai kutatásokat végeztek Zanskarban, Tongde faluban. Úgy egy hónap elteltével néhányuk úgy érezte, szüksége lenne egy külön helyiségre, ahol nyugodtan dolgozhat. Mivel a ház, ahol megszálltunk, állandóan gyerekzsivajtól volt hangos, gondoltuk, megkérdezzük a szomszédot. Először bosszantott Angcsuk és Dolma makacs ellenállása. Az én hangsúlyaim az egyéni jogokon voltak, így számomra igazságtalannak tűnt. Reakciójuk azonban – „együtt kell élnünk” – gondolkodásra késztetett. Úgy tűnt, mintha a ladakiak központi témája az

együttélés lenne. Fontosabb volt a szomszédokkal fenntartott jó viszony, mint, hogy pénzt keressenek.

Egy alkalommal Sonam és a szomszédja egy időben rendeltek az asztalostól ablakkereteket; mindketten a házukat bővítették. Amikor az asztalos elkészült, valamennyi keretet a szomszédnak adta. Pár nappal később én is Sonammal tartottam, amikor az asztaloshoz indult, hogy elhozza a munkát. A szomszéd azonban többet vitt el, mint amennyit rendelt, és Sonamnak nem maradt elég. Ez súlyos kényelmetlenséget jelentett Sonamnak, hiszen nem folytathatta a házépítést, amíg a keretek nem kerültek a helyükre, és jó néhány hétbe telt, míg az újak elkészülnek. Ennek ellenére a harag vagy bosszúság legkisebb jelét sem adta. Amikor közöltem vele, hogy szerintem a szomszéd helytelenül viselkedett, mindössze annyit mondott: – Talán neki jobban kellett, mint nekem. – Nem is kérsz tőle magyarázatot? – kérdeztem. Sonam csak elmosolyodott, és megvonta a vállát: – *Chi choen?* (Mi értelme?) Egyébként is, együtt kell élnünk.

A ladaki társadalomban mélyen gyökerező szempont, hogy elkerüljék egymás felbosszantását vagy megbántását; az emberek kerülnek az olyan helyzeteket, amelyek konfliktushoz vagy kenyértöréshez vezethetnek. Ha valaki mégis áthágja az íratlan szabályokat, ahogy Sonam szomszédja tette, rendkívüli toleranciával reagálnak. A közösség védelme mégsem jár az egyén elnyomásával, pedig azt gondolnánk. Ellenkezőleg, meggyőződtem arról, hogy egy szoros kötelékű közösség tagjának lenni mély biztonságérzetet ad.

A hagyományos Ladakban az agresszió bármilyen megnyilvánulása rendkívül ritka; elég ritka ahhoz, hogy gyakorlatilag nem létezőnek tekintsük. Ha megkérünk egy ladakit, hogy mesélje el a legutóbbi összetűzést, amit látott, általában olyasfajta vicces választ kapunk, mint: „Én mindennap megverem a szomszédomat. Tegnap például egy fához kötöttem és levágtam mind a két fülét.” Ha mégis komoly választ akar az ember, azt a választ kapja, hogy a faluban emberemlékezet óta nem történt ilyesmi. Még a viták is ritkaságszámba mennek. A hagyományos falvakban nem is láttam annál többet, mint enyhe egyet nem értést – de határozottan semmi olyasmit, mint nyugaton. Vajon a ladakiak leplezik vagy elnyomják az érzéseiket?

Egyszer megkérdeztem Sonamtól: – Nálatok vannak viták? Mi nyugaton mást sem csinálunk.

Gondolkodott egy percig: – Nem, a falunkban nincsenek. Vagy hát, nagyon-nagyon ritkán, az biztos.

– Hogy csináljátok? – kérdeztem.

Elnevette magát. – Micsoda kérdés. Egyszerűen együtt élünk egymással, ez minden.

– És mi történik akkor, ha két ember nem ért egyet, mondjuk abban, hol vannak a földjeik határai?

– Hát beszélnek róla és megegyeznek. Miért, te mit várnál?

Nem feleltem.

A hagyományos ladaki társadalom egyik eszköze a súrlódások elkerülésére a „spontán közvetítő”. Amint két ember között bármiféle nézetkülönbség felmerül, azonnal ott terem egy harmadik, aki a döntőbíróvá játssza. Bármilyen legyenek is a körülmények, bárkiről legyen szó, úgy tűnik, mindig kéznél van egy közvetítő. A dolog automatikusan, szándékosság nélkül történik, nem keresnek közvetítőt, és bárki lehet az, aki épp a közelben van; lehet egy nővér, egy szomszéd vagy egy éppen arra járó idegen. Még kisgyerekek között is láttam működni a módszert. Emlékszem, egyszer elnéztem egy ötéves forma kisfiút, ahogy elcsitította a civódást két barátja között. Mindketten készségesen hallgatták. Az a meggyőződés, hogy jobb a békesség, mint a konfliktus, oly mélyen gyökerezik az emberekben, hogy inkább maguktól fordulnak egy harmadik félhez.

Ez a mechanizmus rögtön az elején előzi meg a problémák kialakulását. Úgy tűnik, a „spontán közvetítő” bármilyen helyzetben megjelenik, ami esetleg konfliktushoz vezetne. Ha például alkura kerül a sor, a felek biztosak lehetnek benne, hogy előkerül egy harmadik is, aki segít nyélbe ütni az üzletet. Ily módon elkerülik a nyílt konfrontáció lehetőségét. A legtöbb helyzetben a felek ismerik egymást. Mégis, ha egy idegen beleszól, azt nem tekintik beavatkozásnak – örömmel fogadják a segítséget.

Egyik tavasszal teherautón utaztunk Kargilból Zanskarba. Mivel még hó borította az utat, utazásunk tovább tartott, mint rendesen, és bár kemény volt és kényelmetlen, mégis élveztem az utat. Lenyűgözve

figyeltem a sofőrt. A ladakiak között kiemelkedően testes, nagydarab ember volt, és egyfajta hőssé vált az út megépítése óta eltelt rövid idő alatt. Az út mentén lakók mind ismerték. Néhány hetente rendszeresen megjelent, oda-vissza ismerte a környéket, így fontos emberré vált a falusiak szemében – ő hozta az üzeneteket, vitte a csomagokat és az utasokat.

Volt nála egy zsák rizs, amit krémes zanskari vajra akart cserélni. Amikor talált magának egy idős asszonyt, egész kis tömeg gyűlt köréjük. Egyszerre egy kisfiú, nem több, mint 12 éves, vette kezébe az ügylet irányítását. Megmondta az Utak Királyának, mennyit kérhet, mennyi lenne méltányos. Az egész tizenöt percig tartott, a sofőr és az idős asszony alkujában a legényke közvetített, ők maguk meg sem szólították egymást. Az egész olyan valóságértelmennek tűnt, a nagydarab, kemény férfi szelíden követte egy feleakkora, mégis oly rátermett fiúcska tanácsát.

A hagyományos ladaki falvak demokratikusan működnek, melyekben – néhány kivétellel – valamennyi család a saját földjét műveli. A vagyoni különbségek igen minimálisak; a népesség 95%-át úgy tekinthetjük, mint a középosztály tagját. A fennmaradó 5% körülbelül fele-fele arányban oszlik meg az arisztokrácia és az alacsonyabb réteg között. Ez utóbbit többnyire a monok alkotják, Ladak hajdani őslakosai, akik általában az asztalos, valamint a kovácmesterséget űzik. Alacsony státuszuk abból a tényből fakad, hogy a ladakiak szerint feldühíti a szellemeket, ha az ember vasat vesz el a földből. Bár e három társadalmi osztály között valóban léteznek különbségek, ez nem kelt feszültségeket. Az európai határoktól eltérően az itteni társadalmi osztályok mindennapos kapcsolatban állnak egymással. Nem lepne meg például senkit, ha egy mont viccelődni látna a királyi család egy tagjával.

Mivel minden földműves önellátó, ebből következően független is, közösségi döntések ritkán válnak szükségessé; gyakorlatilag minden háztartás a saját földjét műveli, saját eszközeit és forrásait felhasználva. Sok tevékenység, melyhez egyébként a falu közös döntésére lenne szükség – mint például a kolostor kifestése, vagy a Losar, az újvíz ün-

nepségek megszervezése – már sok nemzedék óta kialakult módon történik, ezeket a falusiak egymást váltva végzik. Mindazonáltal csak előfordulnak olyan ügyek, melyekben a falu közös döntésére van szükség. A nagyobb falvakat *chutsokra*, tíz házból álló csoportokra osztották, melyek mindegyike egy taggal képviselteti magát a falutanácsban. E testület, melynek elnöke a *goba*, a falufőnök, időszakonként ül össze.

A *gobát* a falusiak nevezik ki. Ha mindenki őt akarja, évekig is tisztában maradhat, általában azonban úgy egy év eltelte után új falufőnököt jelölnek ki. A *goba* feladatai közé tartozik a bíraskodás. Bár ritkán fordul elő vita, időről időre adódnak olyan nézetkülönbségek, melyek intézkedést igényelnek. Ilyenkor felkeresik őt az emberek, ami alig-alig emlékeztet egy formális találkozóra; a résztvevők gyakran a konyhában, tea vagy *chang* mellett beszélnek meg a problémát. Sok időt töltöttem Paljor, Tongde falu *gobájának* házában, és figyeltem, hogyan segít elsimítani a vitákat. Tongdei kutatásaim középpontjában a gyermeknevelés gyakorlata állt, így gyakran üldögéltem a konyhában Paljor feleségével, Cseringgel, akinek épp kisbabája volt. Időről időre pedig jöttek az emberek, hogy Paljorral beszéljenek.

Egyszer két falusi, Namgyal és Chospel állítottak be egy problémával. Először Namgyal adta elő a történetet: – A lovam, Rompo ma reggel elszabadult. Egy nagy kőhöz kötöttem ki, amíg bementem Norbuhoz, hogy megbeszéljük az eltört ekéje dolgát. Nem tudom, hogy szabadult el a ló, de valahogy megtörtént. – Én láttam a házam tetejéről – vette át Chospel a szót –, hogy az árpásomban legelészik; már teljesen lelegelte az árpaföld egyik sarkát. Odadoztam egy követ, hogy elijesztem, de aztán láttam, hogy összerogy. Biztosan nagyon megütötte.

A ladakiak általában kövekkel tartják irányításuk alatt állataikat, melyet jakször parittyából dobnak el – bámulatos pontossággal. Láttam, hogyan irányítanak egy egész vagy fél mérföldre lévő nyáját néhány jól irányzott kő segítségével. Ez alkalommal azonban Chospel elvettette, és a térde alatta találta el a lovat, amelynek lesérült a lába.

Ki adjon kártérítést kinek? És mennyit? Bár a ló sérülése többet nyom a latban, mint a lelegelt árpa, Namgyal felelősségétől nem lehetett eltekinteni. Gabonájuk védelme érdekében a ladakiak szigorú sza-

bályokat hoznak az elkóborolt állatok kapcsán, és minden faluban külön ember – a *lorapa* – felel azért, hogy befogja az elszabadult állatokat, és beszedje gazdáiktól az ezért kirótt büntetést. Hosszas tárgyalás után a három férfi abban egyezett meg, hogy mindenfajta kompenzációtól eltekintenek. Ahogy Paljor Namgyalnak mondta: – Rompo lábának sérülése baleset volt, te pedig gondatlan voltál, így szabadult el.

Mielőtt Ladakba jöttem, mindig azt gondoltam, hogy azok a legjobb bírák, akik semmilyen kapcsolatban nem állnak az általuk vizsgáltakkal; úgy tűnt, az igazságnak csakis semlegességük és távolságtartásuk révén szerezhetnek érvényt. S talán ez igaz is saját társadalmunk nagyságrendjének keretei között. Miután azonban több évet éltem Ladakban, megváltozott a véleményem. Bár egyetlen igazságszolgáltatási rendszer sem lehet tökéletes, egyik sem hatékonyabb, mint a szoros kötelékeken alapuló kis közösségeké, ahol az embereknek lehetőségük van arra, hogy gyökerénél ragadják meg a problémát, és megbeszéljék egymás között. Azt tapasztaltam, hogy ha az igazságtevő az érintett felek közeli ismerőse, ítélete mentes lesz az előítéletektől, sőt, pontosan ez a közelség segíti őket abban, hogy minél igazságosabb és alaposabb döntést hozzanak. A kisebb embercsoportok nem csupán emberibb igazságszolgáltatási formát tesznek lehetővé, de eleve megakadályozzák azokat a konfliktusokat, amelyek a nagyobb közösségek oly elválaszthatatlan velejárói.

Valójában minél több időt töltöttem Ladakban, annál jobban tudatára ébredtem, milyen fontos a lépték. Először csak a ladakiak állandó nevetését, valamint a düh és a stressz vallásukból fakadó hiányát akartam megérteni. Ezek kétségkívül fontos szerepet játszanak. Azonban fokozatosan ráébredtem, hogy a társadalomnak formát adó külső struktúrák, kivált a lépték, ugyanilyen fontosak. Ezek mély hatással vannak az egyénre, így hit- és értékrendszerük folyamatos megerősítést kap.

Mivel a falvak általában nem nagyobbak száz háznál, az élet léptéke lehetővé teszi, hogy az emberek közvetlenül tapasztalják, miként hatnak kölcsönösen egymásra. Átlátják és értik azokat a struktúrákat és hálózatokat, melyeknek részei, látják cselekedeteik következményét,

így kialakul bennük a felelősségérzet. Emellett – minthogy majd minden tettük a többiek számára is látható – számon is kérhetők.

A gazdasági és politikai kapcsolatok minden esetben személyesek; a vevő és az eladó szemtől szemben állnak egymással, a kettejük közötti kapcsolat pedig elejét veszi a nemtörődomségnek vagy a csalásnak. Ennek eredményeképpen rendkívül ritka a korrupció és a hatalommal való visszaélés. A kisebb lépték az egy kézben összpontosuló hatalomnak is határt szab. Mekkora különbség van egy nemzetállam elnöke és egy ladaki falu *gobája* között! Az egyik több millió ember fölött gyakorolja hatalmát, akikkel sosem találkozik, és akikkel sosem áll módjukban, hogy beszélgessenek vele; a másik néhány száz olyan ember ügyeit intézi, akiket közelről ismer, és akikkel nap mint nap közös ügyeik vannak.

A hagyományos ladaki faluban az emberek jelentős ellenőrzést gyakorolnak saját életük felett. Döntéseiket túlnyomórészt maguk hozzák, nem függenek a távoli és rugalmatlan bürokrácia vagy a kiszámíthatatlan piac kénye-kedvétől. Az emberi lépték módot ad az adott helyzet kívánalmainak megfelelő spontán elhatározásra és cselekvésre. Nincs szükség merev törvénykezésre, ellenkezőleg: minden helyzet új megoldásokat hív életre.

A ladakiak szerencsésükre olyan társadalmi berendezkedést örököltek, melyben az egyéni jó nem áll konfliktusban a közjával; az egyik ember nyeresége nem megy a másik rovására. A ladakiak tudatában vannak, hogy a másik ember megsegítése – legyen szó akár családtagról vagy szomszédáról, akár a másik falubeliről, de még idegenről is – a saját érdekük. Ha egyikőjüknek kiemelkedően jó termése van, az nem jár a másik kárával. A gazdaságot a kölcsönös segítség formálja, nem a verseny. Más szavakkal: ez egy szinergikus társadalom.

Az együttműködésnek számos társadalmi intézmény ad keretet, melyek között az egyik legfontosabb a *paspun*. A faluban minden család egy néhány háztartásból álló csoporthoz tartozik, amely születés, házasság és halál esetén segíti tagjait. A csoport 4-12, olykor különböző falvakban élő háztartásból áll. Általában mind ugyanazt a házi istent

imádják, aki hitük szerint minden bajtól és betegségtől megvédi a családot. Újévkor valamennyi ház tetején oltárt emelnek, és áldozatot mutatnak be neki. A *pasapun* temetés idején a legaktívabb. Ha valaki meghal, hamvasztásig (amire úgy egy hét múlva kerül sor) a család a házban tartja a testét, a családtagoknak azonban nem kell megérinteniük. A *pasapun* tagjainak feladata, hogy lemossák és előkészítsék a testet; a halál pillanatától egészen addig, míg teljesen elemésztí a tűz, ők végeznek minden munkát, hogy a családtagokat megkíméljék a további bánattól.

Ilyenkor egy szerzetes érkezik, aki a temetés előtti napokban felolvassa a *Bardo Thodolból*, a *Tibeti halottaskönyvből*. A halott tudatához szólva túlvilági tapasztalatokról mesélnek neki, bátorítják, hogy ne féljen a démonoktól, és forduljon a fehér fény felé, mely „az üresség tiszta, fehér fénye”.

A hamvasztás napján több száz ember érkezik a házhoz, az ilyenkor szokásos kenyér- és árpalisztadományokkal. Az elhunyt hozzátartozói, különösen a nők, a konyhában, könnyek között, újra meg újra sírva ismétlik a gyászoló mantrát: „*Tussi loma tussi loma...*” („Mint a lehulló, őszi levelek, az idő levelei”). Sorra érkeznek a szomszédok és barátok, kifejezve együttérzésüket: „*Cserka macho*” – ne légy szomorú. A házat a szerzetesek zenélése és kántálása tölti be.

Az első temetés, amelyen részt vettem, Stok faluban volt, ahol egy barát nagypja hunyt el. Kevéssel dél után feltálták az ebédet. A vendéglátás feladatait a *pasapun* tagjai látták el. Amikor nem a hatalmas, majd' 150 literes vajas-teás fazekakat kevergették, tányérokkal felpakolva járkáltak a vendégek között, gondosan ügyelve, hogy mindenki jóllakjon. Kora délután, míg a nők a ház mögött maradtak, a szerzetesek vezetésével megindult a temetési menet a hamvasztás helyszínére. A kápolnától indultak, a dobok és dudák hangja mellett, ragyogó színű brokátokban és magas fejdíszekben, melyekről vastag bojtok lógtak le a szemük elé. Lassan haladtak át a földeken, a falu széléig, Mögöttük ment a *pasapun*: négyen vitték a halottat egy hordágyon, míg a többiek a hamvasztáshoz szükséges fát cipelték. Utánuk következett a férfi rokonok és barátok hosszú sora. Miközben a szerzetesek bemutatták az

„áldozati ajándékok égetését” egy kis agyagkemence mellett, egyedül a *pasapun* maradt velük, felügyelve a tüzet.

A *pasapun*, hasonlóan a *chutsóhoz*, az életre szóló, intim összetartozás érzetét nyújtja, a csoportot a közös cél egyesíti. A hagyományos ladaki társadalomban az embereket nem csupán családjukhoz és közvetlen szomszédaikhoz fűzi különleges kapcsolat, hanem az egész régióban elszórta élő más háztartásokhoz is.

Az emberi lépték ismét csak teret enged a flexibilitásnak. Ha például a *pasapun* egy tagja éppen az aratás vagy más fontos munka kellős közepén tart, amikor sor kerül a temetésre, nincs olyan kéréshetetlen szabály, mely előírná, hogy munkáját odahagyja. Ha maga nem tud ott lenni, beszélhet a *pasapun* többi tagjával, és megszervezheti, hogy más vegye át a helyét.

A földeken végzett munkák többségét közösen végzik, akár az egész közösség együtt, akár kisebb alcsoportok, mint a *chutso*. Aratáskor például a földművesek segítenek egymásnak begyűjteni a termést. Ez annál is inkább jól működik, mivel a termények még ugyanabban a faluban is eltérő időpontokban érnek be. Ha mind együtt dolgoznak, a termést gyorsan begyűjthetik, amint az beérett.

A *bes*, ahogy ezt a fajta közös munkát nevezik, gyakran nem csupán egy falu lakosságát egyesíti. Ennek nem mindig tisztán gazdasági okai vannak. Amikor például két tábla egyszerre érik be, előfordul, hogy a közösen végzett munka érdekében lépcsőzetesen aratnak. Szinte soha nem látni olyat, hogy valaki magában aratna; a mezőkön férfiak, nők és gyerekek csoportjai dolgoznak, mindig állandó nevetés és énekszó kíséretében.

A *rares* (szó szerint: kecskeforgó) az állatok közös legeltetése. Szükségtelen, hogy minden háztartásból mindennap felmenjen valaki az állatokkal a hegyekbe; 1-2 ember legelteti jó néhány család birkáit és kecskéit, lehetővé téve, hogy a többiek más munkát végezzenek.

A saját ingatlanokon is osztoznak. Fent a hegyekben, a nyári legelőn, a *phun* álló kis kőházak ugyan egy-egy család tulajdonában vannak, mégis sokan használják, amiért cserébe kis munkát, tejet, sajtot adnak.

*Fiatal pásztorlány a Nyimaling magaslegelőn, 5000 méterrel a tengerszint felett.
A gyerekek korán megtanulnak felelősséget vállalni.*

Ehhez hasonlóan a vízimalmokban is bárki megőrölheti gabonáját. Ha valakinek nem lenne saját malma, megbeszélheti, mikor használhatja másét, és a tulajdonost csakis késő őszelelleti meg némi lisztben lerótt kompenzáció, amikor már kevés a víz, és mindenki igyekszik annyi gabonát őrölni télire, amennyit csak lehet.

A mezőgazdasági év legmunkásabb időszakában a földművelő szerzők és az igavonó állatokat is közösen használják. Különösen a vetés idején – amikor a hosszú tél után végre újra dolgozhatnak a földeken, és a parasztoznak keményen neki kell veselkedniük, hogy előkészítsék a talajt – a családok összeadják forrásaikat, hogy a lehető leggyorsabban végezzenek el minden munkát. Ez a gyakorlat úgyszólván annyira formálissá vált, hogy neve is van: *lhangsde*, ezen a formális struktúrában belül azonban ugyancsak nagyfokú rugalmasság lehetséges.

Egyszer Sakti faluban jártam vetés idején. Két család megegyezett az eke, az állatok és munka megosztásában, a vetést megelőző néhány napra. Szomszédjuk, Sonam Csering nem tartozott a csoporthoz, így magában szántotta a földet, amikor egyik *dzója* váratlanul leült, és nem volt hajlandó tovább dolgozni. Először azt hittem, csak makacskodik, de Csering tudta, hogy az állat beteg, és attól tartott, súlyos az állapota. Leültünk a föld szélén, és azon tanakodtunk, mitévők legyünk, amikor arra jött a szomszéd, és pillanatnyi habozás nélkül felajánlotta saját, és *lhangsdejébe* tartozó többi paraszt segítségét. Aznap este, miután befejezték saját munkájukat, mindannyian átjöttek Csering földjére, *dzójukkal* együtt. Munka közben – mint mindig – most is énekeltek; sötétedés után, amikor már nem láttam őket, még mindig hallottam dalaikat.

ÖTÖDIK FEJEZET

KOREOGRÁFIA NÉLKÜLI ÖSSZTÁNC

A ladaki nő házának teljhatalmú ura, a férfi az ő nagyon is hozzáértő uralma alatt áll. Saját pénze van, önállóan kereskedik; szava a törvény.

(M.L.A. Gompertz: *Mágikus Ladakh*, 1928)

Dolma huszonöt éves volt, amikor hozzáment Angchukhoz, aki két évvel fiatalabb nála. Egy aprócska faluból, Shadiból jött ide, mely Tongdétől felfelé bújik meg a magas hegyek közt. A két falu sokféle módon áll kapcsolatban egymással, a házastársak jelentős százaléka is Shadiból érkezik. Tongde alacsonyabb fekvése miatt több gabonával rendelkezik, Shadiban pedig több az állat, így kereskednek egymással.

Dolma házassága Ladakban megszokott módon többférjű; Angchuk öccsével, Angdusszal is házasságot kötött. A harmadik fivér azonban nőtlenséget fogadott – szerzetes a tongdei kolostorban. Hallottam olyan esetekről, amikor a harmadik testvér is csatlakozott a házassághoz, de ez azért ritka.

Mivel Angchuk az idősebb, ő a ház feje és az első férj. Ő a „főnök”, bár a hierarchia nem túl merev, és a helyzetek többségéből ez nem is derül ki. Dolma többé-kevésbé ugyanúgy bánik a férjeivel, mindkettőjüket *atchónak*, azaz bátyámnak szólítja, és egyikükkel sem kivételez.

Gyakran meglátogattam őket, ha Tongdéban jártam, és elég jól megismertem Dolmát. Órákon át üldögéltünk együtt, és a zanskari meg

a nyugati életmód közötti különbségekről beszélgettünk. Engem nagyon érdekelt a többférjűség érzelmi háttere. Milyen érzés, hogy egynél több férje van? – kérdeztem. Jobban szereti egyiket a másikánál? Először szégyenlősen reagált, minthogy a férj és feleség között lévő szeretetet Ladakban nem mutatják ki nyíltan. Ritka látvány az egymás kezét fogó pár, csókolózás pedig elő sem fordulhat.

– Angdus kedvesebb – mondta aztán szégyenlősen –, de én mindkettejükhez közel állok. – Nem használta a szeretem szót, a ladaki nyelvben ugyanis nem létezik olyan szó, mely kifejezné a mi nyugati elképzelésünket egy kizárólagos, szenvedélyes, romantikus kapcsolatról.

Amikor Angchukkal és Angdusszal beszélgettem Dolmához fűződő kapcsolatukról, kicsit ők is zavarban voltak, különösen, amikor a szex került szóba. Felváltva aludtak Dolmával, Angchuk azonban többet, mivel Angdus sok időt töltött távol, kereskedőújtjain. De – mondták olyan habotázás közepette, hogy nem tudom eldönteni igaz-e vagy sem – néha előfordul, hogy mindhárman együtt alszanak, Dolma közepén.

Bár nyilvánosan nem szívesen mutatják ki egymás iránti érzéseiket, a ladakiak távolról sem aszexuálisok; úgy tűnik, el sem nyomják és túl sem hangsúlyozzák a szexet. A házasságon kívüli szexuális kapcsolatot nem bátorítják, de hozzáállásukra inkább az „előfordul ilyesmi” jellemző. A törvényen kívüli gyerekek anyját nem veti ki a közösség, sőt, ami azt illeti, szigorúbb megítélés alá esik, ha valaki kijön a sodrából. Az egyik legsúlyosabb sértés, amit egy ladaki fejéhez vághatnak az, hogy *schon chan* – aki könnyen haragra gerjed. Angchuk Dava, az az egyetemista, aki népmesék fordításában segített, elmagyarázta, milyen rossz, ha a felszarvazott férj jelenetet csinál. – Nézze, ha dühös lenne, és szörnyű hűhót csapna, az ő viselkedését ítélnék el keményebben, nem az asszonyét.

A többférjűség kulcsszerepet játszott abban, hogy Ladakban az évszázadok során viszonylag stabil maradt a népesség. És úgy vélem, ez a stabilitás szolgáltatott alapot a környezeti egyensúly és a társadalmi harmónia kialakulásához is. Ha ez utóbbi vonatkozásában talán nem

annyira meghatározó is a kapcsolat, az teljességgel világos, hogy a környezettel való egyensúly fenntartásában milyen fontos tényező a népességszámkontroll. Mindazonáltal az is valószínűnek tűnik, hogy ha egy embercsoport fennmaradása behatárolt forrásoktól függ, a társadalmi feszültségek is csökkennek, ha a népesség nemzedékről nemzedékre állandó. Ilyen körülmények között nyilvánvalóan alig merül fel a túlélésért folytatott harc és verseny.

Ladakban a férfiak és nők aránya nagyjából egyenlő, ha tehát vannak férfiak, akiknek közös feleségük van, akkor olyan nők is vannak, akik nem mennek férjhez. Kevesebb férjes asszony pedig kevesebb gyereket jelent. Azok a nők, akik nem mennek férjhez, apácának állnak, és ami azt illeti, igen nagyszámú férfi sem nőül meg; általában a fiatalabb fivérek közül egy vagy több is szerzetes lesz. A többférjűség tehát kéz a kézben jár a tibeti buddhizmus kolostorkultúrájával.

Minthogy 1942 óta illegális is, a többférjűség Ladakba érkezésemkor már sokkal ritkábban fordult elő, mint a múltban. Nehéz lenne megítélni, milyen mértékben csökkent, minthogy azt sem tudni pontosan, mennyire volt elterjedt. Ahhoz mindenesetre elég általános volt, hogy jelentősen befolyásolja a népességszám szinten tartását.

Érdekes, hogy bár a többférjűség a kedvelt házasságforma, korántsem az egyetlen: poligámia és monogámia úgyszintén létezik. Ez a szokatlan helyzet minden bizonnyal a szűkös forrásokhoz való tökéletes alkalmazkodást tükrözi. Ha a társadalmi kapcsolatokat rugalmasan kezelik, a földdel való kapcsolatuk is optimális maradhat. Más szavakkal: minden családnak szabadságában áll, hogy nemzedékről nemzedékre eldöntse, milyen házassági arány felel meg a rendelkezésre álló föld, a leszármazottak, a potenciális partnerek és más tényezők együttesének.

Többnejűségre általában akkor kerül sor, ha egy nő gyermektelen. Ebben az esetben egy másik nő, általában az első feleség húga házasodik be a családba. Persze, előfordulhatnak más okok is. Deskit és Angmo esetében például, akiket Zanskarban ismertem meg, egészen más volt a helyzet. Deskit már jó pár gyereket szült férjének, Namgyalnak, amikor feltűnt Angmo, akivel Deskit semmilyen rokoni kapcsolatban nem

állt. Namgyalnak kapcsolata volt vele, és amikor Angmo terhes lett, a férfi bejelentette, hogy szeretné, ha ő és a kisbaba is a házukba jönnének, Deskit pedig második feleségként bánná Angmóval.

Kérdeztem Deskitől, hogy érezte magát, tetszett-e neki az ötlet, hogy Angmo is velük fog lakni. – Nem – mondta. – Először egyáltalán nem örültem neki, nagyon felkavart. De Namgyal és Angmo annyira akarták, hogy mind együtt éljünk, hogy végül azt gondoltam: – *Chi Choen?* (Mi értelme – ellenkezni?) Végül is, lehetünk mind boldogok. És ma, több mint tizenkét éve, mind békében élnek. Angmo úgy emlékszik vissza, hogy Deskit az első pillanattól kezdve barátságosan viselkedett vele. – Soha nem veszekedtünk – mesélte. – Egyszer-egyszer kicsit bosszankodtunk Namgyal miatt – néha nagyon lusta tud lenni, és rá kell vennünk, hogy dolgozzon; de mi ketten a tizenkét év alatt egyszer sem veszekedtünk.

A hagyományos ladaki társadalomban a nők pozíciója igen erős, és azzal, hogy Deskit elfogadta Angmót, a legkevésbé sem került meg-alázó helyzetbe. Közvetlen szomszédaiknál például épp a fordítottja volt a felállás: ott Norbunak és öccsének, Cevangnak volt egy felesége, Palmo. Cevangnak volt egy boltja Lehben, és sok időt töltött távol otthonától, Tongdétől. Amikor azonban hazajött, Norbu gyakran ünnepe-séget szervezett a tiszteletére, és ilyenkor Palmo is vele aludt.

De bármely változatos lett legyen is a házassági rendszer, a földbir-toklás hagyományát érintetlenül hagyták: a föld öröklésének rendszerét szabályozó elv szerint osztatlanul, egy darabban tartják, és elkerülik, hogy egyre kisebb részekre darabolják. Bármilyen történet is, bármilyen felállásban születnek is gyerekek, a földet egyvalaki örökli. Akkor is ez a helyzet, ha nincs a családban gyermek; ilyenkor örökbe fogadnak valakit.

A családi birtokot formálisan általában az elsőszülött fiú örökli, de mivel a földet sem eladni, sem venni nem lehet, és magántulajdona sem létezik abban az értelemben, ahogy nyugaton, inkább egyfajta őrzőjévé válik. Ha a családban nincs fiúgyermek, vagy más körülmények úgy kívánják, mindent a legidősebb lány örököl, és az ő férje lesz a *magpa*, akit azonban személy szerint nem illetnek meg a tulajdonosi jogok.

Angchuk helyzete igencsak tipikus. A birtok hivatalosan az övé, melyet házasságkötésekor örökölt meg. Szülei, a szokásnak megfelelően, kiköltöztek a nagy házból, és átköltöztek a szomszédos kisebb házba, a *khanguba*, nagypapjával és két apáca nővérével együtt. Így Angchuk viszonylag fiatalon a ház feje, s ezzel közösségi képviselője is lett, noha nagyanyja és egyik nagybátyja a nagy házban maradtak. A *khangu*hoz elkülönített föld tartozik, melyen többnyire ők maguk dolgoznak, és külön főznek saját konyhájukban. Bár a két ház között folyamatos az együttműködés, és a család sok időt tölt együtt, a két háztartás jobbra független egymástól.

A házasságkötésekre szinte kivétel nélkül télen kerül sor, amikor bőven jut idő az ünneplésre. A megfelelő partner megtalálásában a szülők, a barátok és a rokonok egyaránt fontos szerepet játszanak. A párosítást minden esetben az *onpo* (asztrológus) felügyeli, aki megállapítja, hogy a csillagok állása szerint összeillenek-e a jelöltek. Ha jóváhagyását megkapják, a vőlegény családja megkezdí a hivatalos ceremóniák végeláthatatlan sorát. Ajándékokat és *changgal* telt korsókat küldenek a másik családhoz, amit egy barát vagy rokon – általában a vőlegény anyai nagyapja – kísér el, hogy átadjon. Ha az ajándékokat elfogadják, mindkét érintett házhoz rokonok seregét hívják, hogy segítsenek az esküvői előkészületekben. A barátok, a rokonok és a *pasapun* tagjai megosztják maguk között a feladatokat. Végül pedig az *onpo* meghatározza az esküvő időpontját.

Az esküvő előtt egy nappal a barátok összegyűlnek a vőlegény házában, ők hozzák majd el otthonról a menyasszonyt. Nekik jó táncosoknak és énekeseknek kell lenniük. Az esküvő napján felöltik hosszú selyembakátjukat és magas, csúcsos fejedőiket. Estére megérkeznek a menyasszony házához, és valamennyien nyílvesztőt (*dadar*) és egy bárány vagy kecske bokacsontját hozzák magukkal. A nyíl az új ház istenét szimbolizálja, ahol a menyasszony ezután él majd, a csontocska, a *yangmol* pedig a bőséget. A ház teát, *changot* iszogató vendégekkel van tele. A menyasszonyt szinte ki kell kényszeríteni a házból, a barátok a ház ajtaja előtt kiabálnak neki. Végül csak kijön, ceremóniális könnyeket hullatva.

Lakodalom. Az ünneplés általában jó néhány napig, olykor hetekig is eltart.

A legkülönösebb esküvőre, amin részt vettem, Mangyuban került sor, egy eldugott kis völgyben, Lehtől egynapi útra. Több mint háromszáz vendég vett részt az ünneplésben, ami három napon és három éjjelen át, ugyanolyan intenzitással zajlott. A negyedik napon aztán összegyűltek, hogy végignézzék, amint a vőlegény, Cering Vangyal szigorú vizsgák során esik át, hogy *amchi* lehessen. Az *amchi* tudása szinte mindig apáról fiúra száll, melyhez nincs szükség formális vizsgákra. Vangyal apja azonban, aki három évvel korábban halt meg, nem volt doktor. – Nagyon szerencsés vagy – mondta nekem Tashi Rabgyas. – Ilyen ceremóniára talán csak nyolcszor-tízszer kerül sor egy évszázadban.

A menyasszony érkezéskor idegesnek tűnik. Életében először fejére került a türkizekkel rakott *perak*, mely a vállá alá omlik. A szokásnak megfelelően az anya legidősebb lányának adja tovább a *perakot*, az esküvője napján. Az, hogy a családi vagyon e tartaléka a nők kezében

marad, a hagyományos ladaki társadalomban elfoglalt erős pozíciójukat jelzi.

A *natipa* (vőfély) és segítői a háztól úgy négyszáz méternyire kísérik a menyasszonyt, útközben többször is megállnak, elmondják a rituális köszöntőket, és ünnepélyesen körbetáncolják a *changos* korsókat. Vangyal bátyja, Dorje aprópénzt és bankjegyeket szór a levegőbe, amit a gyerekek lármás tülekedés közepette igyekeznek elkapni. A ház közelében egy szerzetes összetör egy agyagkorsót, hogy elűzze a gonosz szellemeket. Minél apróbb darabokra törik a korsó, annál gyümölcsözőbb lesz a házasság.

A szertartás java része a már betakarított földeken zajlik, amit mostanra vékony zúzmararéteg takar. Az ünnepség három óraker kezdődött, röviddel az után, hogy a nap alábukott a déli hegycsúcs mögött, és este kilencig tartott. Mi két párhuzamosan leterített szőnyegen ültünk, 12 hatalmas, *changgal* telt korsóval szemben. A ladaki vendégszeretet mellett sosem kellett sokat várnunk, hogy újratöltsék kupáinkat. De olyan hideg volt, hogy mire valaki odaért az újabb adaggal, a *changom* tetején vékony jégréteg képződött.

Én voltam soron, hogy a menyasszony, a vőlegény és a többi családtag nyakába helyezzem a *katakot*, a hagyományos fehér sálát, ami a jókívánságok kifejezésének hagyományos módja. Amikor a fogadó nyakában túl magasan tornyosul a sálhegy, és száma veszélyesen közelít a százhoz, előkerül valaki, aki segítségül elveszi a sálak felét. A vőfély *katakot* tesz az egyik vendég nyakába, ezzel veszi kezdetét a mindig körbe haladó, lassú, méltóságteljes ladaki tánc, melyhez a végén mindenki csatlakozik, és ami egy idő után hipnotikus hatással bír.

A mulatság éjszakára szilajabbá válik. A táncosok sora lassú, bizonytalan léptekkel halad lefelé a nekik vágott, keskeny ösvényen; vezetőjük kijelenti: – Ó, de részeg vagyok! Egy óra körül Tashi Rabgyas diszkréten a szobájába ment aludni. Úgy másfél óra múlva a sörbarátok kegyetlenül elszakították Tashi álmának fonálát, így kiabálva: – Tashi! Gyere! Kelj fel! Ma még a professzoroknak is énekelni és táncolni kell!

Valamennyiünk szerencséjére, a *chang* könyörületes a másnap reggelt illetően.

Lenyűgözött az a könnyedség és báj, mellyel Vangyal családja gondskodott a ház 300 vendégéről. Reggel mindenki forró vizet, szappant és törülközőt kapott, ahogy minden további étkezés előtt is (a házban természetesen nem volt folyóvíz). A családtagok és a *paszun* tagjai egyfajta körtáncban, egymást váltva készítik az ételt. A reggeli egyszerű volt: *khambir* (teljes kiőrlésű lisztből készült kenyér) vajás teával. A negyedik nap végére alig maradt valami abból a hatalmas vajhegyből, amit érkezéskor a konyhába lesve láttam. Később kiadós ebéddel és a vacsorával szolgáltak: óriási üstökben főtt rizs, zöldség és hús. Úgy tűnt, senki sem irányítja a vendéglátók zenekarát. Mégis, akár csak egy gyer-tya égett is le, valaki azonnal ott termett, hogy újat gyújtson a helyébe.

Vangyal a rituálék alatt végig rendkívüli nyugalommal viselkedett, melyek ugyanakkor távolról sem voltak olyan hivatalosak és merevek, mint ahogy nálunk zajlanak a házasságkötések. Egyszer sem volt világos számomra egyetlen kitüntetett pillanat, amikor a vőlegény és a menyasszony házastársak lettek. Talán akkor, amikor egymás mellé ültek a szőnyegen, melyet árpaszemekből kirajzolt szvasztika, a jó szerencse ősi szimbóluma díszített, és először ettek egy tányérből.

Vangyal a negyedik napon is ugyanolyan higgadsággal nézett szembe a nyolc magasztos *amchiból* álló vizsgabizottsággal. Először negyven percig emlékezetből idézett egy nagy tiszteletben tartott *amchi* szövegből. Aztán fekete és fehér kavicsokat használva felrajzolta egy szőnyegre az élet fáját szimbolizáló sémát. Feltüntette rajta a test különböző részeit, és vonalak hálózatával ábrázolta, hogyan esnek a különböző betegségek áldozatául. Ezután a bizottság találomra kiválasztott egy fiút a vendégek közül. Vangyal megvizsgálta a pulzusát – valójában mindkét csuklóján 6-6 pulzust –, és diagnosztizálta a fiú állapotát. Kijelentéseit az idősebb *amchik* igazolták. Végül kérdésekkel bombázták, és amikor ezekre is helyesen válaszolt, maguk közé fogadták.

A legtöbb kisbaba a nyár melegebb hónapjaiban születik. Az apa a szü-letést követően legalább egy hétig nem megy a földekre, nehogy akár a legkisebb rovar véletlen elpusztításával is megzavarja a *lhut*. Az anya

és a gyermek háborítatlanul, a külvilágtól védetten, elkülönített szo-bában vannak, a család pedig kényezteti őket: a legfrissebb és legzsíro-sabb tejet, vajat hozzák. A fűzfabordázatú mennyezetre a jó szerencse nyilvánosságát függesztik.

Amint az *onpo* jóváhagyását adja, nem előbb, mint a hetedik napon, meghívják a szomszédokat és a barátokat, hogy először lássák az új jö-vevényt. A vendégek púpozott tálakkal érkeznek, lisztet, vajat hoznak, és kicsi, tésztaból készített figurákat, melyek a kőszáli kecskét, az Iste-nek Lovát ábrázolják.

Az imaszobában a szerzetesek füstölőket égetnek. A házban az egy-házi dalok hipnotikus hangja száll, a kántálás éles, erős hangjai. A gye-rekek fogócskáznak, míg szülei egymással csevegnek, a mulatság hangjaiba az ünnepi dobok nehéz ütései keverednek.

A születés után egy hónappal rendezett ünnepségre pedig meghívják az egész falut. Új taggal bővült a közösség. A kovács kanalat és egy karkötőt hoz ajándékba; a muzsikások *lharngát* játszanak; a vendégek *katakot* és különleges ételeket hoznak az anyának és a babának.

Az *onpo* azt a napot is kijelöli, melyen a gyermek először hagyja el a házat. Semmit sem bíznak a véletlenre, minden ómennek kedvezőnek kell lennie, minden momentumnak illeszkednie kell a többihez.

A szülők egy kevés vajat morzsolnak a gyermek fejére, hogy sze-rencsés legyen, homlokára pedig korom és olaj keverékéből készített kis fekete foltot, *jurit* rajzolnak, hogy távol tartsák a gonosz szellemeket. Házilag készült, hosszú, szőtt köpenyt és ezüst *ommal* díszített gyap-júkalapot adnak rá.

Úgy két-három hónapos korában a csecsemőt elviszik a kolostorba, hogy ott áldásban részesüljön, és egy nyomtatott imádságot kapjon, amely megvédi őt. Ez alkalommal kerül sor a névadásra is, amit a baba egy rinpocsétól, azaz egy magas rangú lámától kap. A nevek általában buddhista fogalmak: az „Angchuk” erőteljes, a „Vangyal” pedig győ-zedelmes – mindkét név az ego legyőzésének vonatkozásában értendő. Családnév nincs, legalábbis abban az értelemben, ahogy mi használjuk. Ladakban az emberek azonosítására házuk vagy földbirtokuk nevét használják, mely világosan mutatja mély kötődésüket a földhöz.

Dolma gyerekei Angchukot és Angdust egyaránt *abbának* (apának) szólítják, de ami azt illeti, ez a megszólítás bármely apakorban lévő férfit illethet. Dolma azt mondta, ő tudja, melyik gyerek melyik apától való. – A legidősebb Angchuké – mondja –, a legfiatalabb pedig Angdusé. – Honnan tudod? – kérdezem. – Csak tudom – feleli. Ettől függetlenül azonban se Angchuk, se Angdus nem törődik azzal, melyik gyerek melyiküké, mindkettőt egyforma gonddal nevelik.

A Dolma családjával töltött idő bepillantást engedett a ladaki gyermeknevelési szokásokba. Először is: állandó fizikai kontaktusban vannak a többiekkel, ami fontos szerepet játszik a fejlődésükben. A hat hónapos kis Angchuk legtöbbit Dolmával volt; egész éjjel a karjaiban aludt, hogy megszoportathassa, amikor csak a baba akarja. Általában napközben is magával vitte, ha a földeken dolgozott. A gyermeknevelés gondja azonban nem csak az ő vállán nyugodott. Mindenki vigyázott rá. Mindig volt körülötte valaki, aki ölelgette, puszilgatta. A férfiak és a nők egyaránt imádják a gyerekeket, sőt, még a szomszéd tinédzser fiú sem jött zavarba, mikor megláttam, hogy a kis Angchuk bölcsője fölé hajolva ringatja, és egy dalt dúdol neki, hogy elaludjon:

*Alo - lo - lo ...
Alo - lo - lo...
Kérünk, adj édes álmat a mi picinyünknek!
Alo - lo - lo...*

A hagyományos életmód lehetőséget teremt arra, hogy anya és gyermeke mindig együtt legyen. Amikor összegyűlnek a falusiak, hogy fontos ügyeket megbeszéljék, vagy bármilyen ünnepség zajlik, mindig körülöttük látni a legkülönbözőbb korú gyerekeket is. Még a késő éjszakába nyúló mulatságokon is, ahol isznak, táncolnak, és hangos zene szól, ott szaladgálnak a kisgyerekek, és csatlakoznak az ünnepléshez, míg ki nem dőlnek, és el nem alszanak. Senki sem szól rájuk: „Fél kilenc. Itt az idő, hogy aludni menj!”

Meséltem Dolmának, hogy nyugaton sok kisbaba sok időt tölt anyjától távol, hogy éjszaka sokan külön szobában alszanak, és műanyag-üvegből isszák a tehéntejet, de azt sem akkor, amikor sírnak érte,

Deskit Tongdéból, a kisfiát fürdeti. Miután megszáritja, egész testét olvasztott vajjal dörzsöli be, hogy megvédje bőrét a hidegtől és a kiszáradástól.

inkább egyfajta napirend szerint. Teljesen elszörnyedt: – Kérlek, Helena *atche*, ha gyermeked lesz, ne tedd ezt vele. Ha azt akarod, hogy boldog legyen a babád, bánj vele úgy, mint mi.

A gyerekekkel szemben mindenki megőrzi nyugalmát, még akkor is, amikor igencsak idegesítőek. Egyszer Yeshével, egy hagyományos orvossal dolgoztunk egy, a gyermekszülésről szóló szöveg, a saját gyűjteményéből való régi orvosi könyvek egyikének fordításán. Yeshe aznap a szomszéd unokájára vigyázott. A kisfiú állandóan elkapta az oldalakat, olykor kimondottan tépte őket, és közben azt kérdezgette: – *Chi inok? Chi inok?* (Mi ez? Mi ez?) Egy pillanatra se hagyta abba a kérdezgetést; ugyanazt a kérdést, újra meg újra. Szinte lehetetlen volt arra koncentrálni, amit csinálni próbáltunk, Yeshe türelme azonban végtelennek bizonyult. Valahányszor a gyerek megragadta a könyvet, ő finoman elvette róla a kezét, és válaszolt neki: ez egy könyv... ez egy könyv. Legalább százszor elmondhatta, mindannyiszor ugyanazon higadtsággal, és velem ellentétben még a munkánkra is tudott figyelni.

Dolma egyszer meglegyintette a gyereket, amikor az egy forró teáskannát akart megfogni, de ugyanabban a pillanatban már át is ölelte. Azon tűnődtem, vajon az ilyen ellentmondásos jelek nem zavarják-e össze a gyereket, de miután számos ilyen eset tanúja voltam, rájöttem, hogy a gyerek számára egyértelmű az üzenet: Szeretlek, de ezt ne csináld. Dolma a cselekedettel helyezkedett szembe, nem a gyerekekkel.

A gyerekeket mindenki felől korlátlan és feltétel nélküli szeretet veszi körül. Nyugaton mi azt mondanánk, elkényeztetik őket, de ami azt illeti igen korán, már öt éves koruk körül megtanulják, hogy felelősséget vállaljanak valakiért; amint elég erősek ahhoz, hogy elbírják a kisebbeket, a hátukon cipelik őket. A gyerekeket sosem különítik el korosztályuk szerinti csoportokba; a kisbabáktól a dédszülőkhöz a legkülönbözőbb életkorú emberek között nőnek fel, mint a kapcsolatok adok-kapok láncának egy láncszeme.

Egy kisgyermek is teljesen magától apró darabokra töri a kekszét, hogy megossza testvéreivel vagy barátaival. Ez természetes és spontán megnyilvánulás, nem a nagylelkűség tudatos gesztusa. Az évek során megszámlálhatatlan alkalommal nyomtak a kezembe ragacsos kis uj-

jacskák sárgabarackot, borsót vagy kenyérdarabkát. Egyszer, a *Skangsol* fesztivál alkalmából rendezett mulatságon elnéztem, amint két tíz év forma fiúcska megkapta részét az ünnepi lakomából – egy púpozott tányér rizst, egy adag zöldséggel és egy darab hússal, amit közösen készültek elfogyasztani. Türelmetlenül ültek neki, fürge kis ujjakkal forgatva a rizst, ami gyorsan eltűnt. Kíváncsiságom egyre nőtt, amikor láttam, hogy a fiúk megtörlik a szájukat, miközben az értékes hússzelet ott hever az üres tányér közepén. Tipikus ladaki módra mindketten visszautasították, hogy megegyék, ragaszkodva hozzá, hogy a másiké legyen, tettetett érdektelenséggel még el is tolták maguktól a tányért.

Az ember fejlődésében minden bizonyosan meghatározó szerepet játszik az, ha gyermekként más gyerekekért is felelősséget kell vállalnia. Kivált a fiúk esetében fontos ez, mert előhossa belőlük a törődés és a gondoskodás képességét. A hagyományos Ladakban ezen tulajdonságok nem ijesztők a férfias imázs számára, ellenkezőleg, nagyon is kívánatosak.

A férfi- és női szerepek nem annyira behatároltak, mint nyugaton. Az emberek túlnyomó többsége nem specialista; mindenki megtanul egy egész sor „szakmát”, hogy gondoskodni tudjon saját szükségleteiről. Nagyon kevés az olyan feladat, amely kizárólag a férfiak vagy a nők hatásköre lenne (ilyen például a szántás, amit csak a férfiak végeznek). Tevékenységeiket szinte soha nem kényszerítik merev struktúrába; a családban vagy a faluban végzett munkák általában laza, kellemes légkörben, spontán módon történnek, akár férfiakra, akár nőkre is egyen szó.

A Tongdében töltött idő alatt sokáig próbálkoztam, hogy rájöjjek, hogyan koordinálják a munkák elvégzését. Úgy tűnt, mintha minden magától összeállna, anélkül, hogy meg kellene beszélniük, és láthatólag semmilyen minta nem létezett, melyet követtek volna. Angchuk és Dolma konyhájában ülve mintha egy koreografálatlan táncot néztem volna. Senki sem mondta: – Te csináld ezt. És senki sem kérdezte: – Csináljam ezt?

Mégis, minden munka, ami elvégzésre várt, zökkenőmentesen és könnyedén sorra került. Az egyik percben Dava bácsi a kisbát rin-

gatta, a következőben már a tűzhelyen lévő fazekat kevergette, aztán lisztet hozott a kamrából. A kis Angchukot Dolma kezébe adta, aki ott ringatta az élében, miközben zöldséget pucolt. Angchuk a fújtatót pum-pálta, hogy ébren tartsa a tüzet, másik kezével tartotta az edényt Dava bácsinak, hogy beleszórja a lisztet. Majd *Abi-le*, Nagymama vette át a stafétát a tűzhelynél, Angdus pedig dagasztani kezdte a kenyértésztát. Dolma vízért ment a ház mögött futó patakra, Dava bácsi pedig a tűzhely mellé ült. Forgatni kezdte csillogó rézből és bronzból készült imamalmát, és szent mantrákat mormolt, mintha a körülötte történő mozgás kíséretét adná.

Az öregek az élet minden területének aktív részesei. Ladakban nem léteznek az az öregség, amikor az emberek csak bámulnak maguk elé, egyedül, főlegesen; haláluk napjáig a közösség fontos tagjai. Az időskorral értékes tapasztalat és bölcsesség jár együtt. A nagyszülők ugyan már nem olyan erősek, de birtokukban van más, amit felajánlhatnak a többiek javára; az élettel amúgy sincs hová sietni, így, ha lassan végeznek el, az sem számít. A család és a közösség aktív részei maradnak, általában még nyolcvanas éveikben is fittekek és egészségesek, és az elméjük is tiszta.

Az egyik fő ok, melynek köszönhetően az öregek ilyen elevenek és az élet szerves részei maradnak az, hogy állandó kapcsolatban állnak a fiatalokkal. A nagyszülő–unoka kapcsolat mindig más, mint a szülő–gyerek viszony. A legidősebbek és a legfiatalabbak különleges szövetséget hoznak létre; gyakran a legjobb barátok.

Dolma családjában a gyerekek mindig nagymamához futottak vigaszt, ha megütötték magukat vagy összeszidták őket. Ő meg addig ringatta őket vagy játszott velük, míg minden bánatukat elfeledték. Az is ő volt, aki sajtból pici figurákat készített, és nyakláncá fűzte a gyerekeknek, hogy legyen mit majszolniuk.

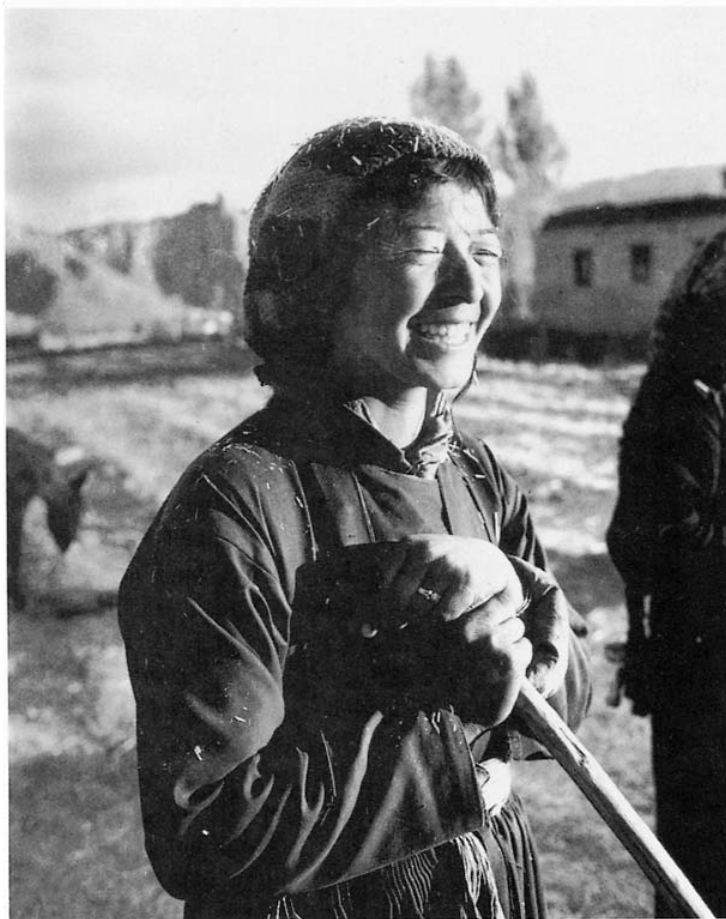
Miközben ezeket a sorokat írom, épp hasonló jelenet játszódik le előttem: az ablakon túl két gesztenyebarna alak közeledik lassan felém az árpaföldek között. Az ösvény meredek és köves. Amint aztán közelebb érnek, látom, hogy egy gyermekszerzetes segít egy idősebbet. Az öregember talán nyolcvan körül járhat, háta hajlott, és kissé remeg is,

minden buckánál és minden kanyarban tétován megáll. A fiatal pedig oda-vissza cikázik, hogy megtalálja a legjobb helyet, ahonnan segítőt kezet nyújthat.

Ladakba érkezésemkor az egyik legmegdöbbentőbb dolog, amivel találkoztam, az asszonyok gátlásuktól mentes, széles mosolya. A nők szabadon mozognak és viccelődnek a férfakkal, nyíltan és büntudat nélkül. Bár a fiatal lányok néha szégyenlősnek tűnnek, a nők általában nagy magabiztosságot, jellembeli erőt és méltóságot sugároznak. Az első utazók szinte mind kiemelték a ladaki nők kivételesen erős társadalmi pozícióját.

A külső, hivatalos struktúrákat nyugati perspektívából vizsgáló antropológusok félrevezető benyomásokat szerezhetnek, mivel általában férfiak töltik be a köztisztviselőket, és a társadalmi eseményeken a nőktől elkülönülve vesznek részt. Mégis, sokféle ipari társadalomban szerzett tapasztalataim alapján elmondhatom, hogy Ladakban a nők pozíciója erősebb, mint bármely más, általam ismert kultúrában. Amikor már sikerült belülről megértenem Ladak társadalmát, és olyannak látnom, amilyen, azt is megértettem, hogy a szerepek különbsége nem feltétlenül jelent egyenlőtlenséget. Ehelyett dinamikus egyensúlyt tapasztaltam; nehéz lett volna megmondani, a férfiak vagy a nők kezében van-e az igazi hatalom. Amikor az ünnepeken Dolma a barátnőjével félrevonultan csevegett, nem nemi diszkriminációról volt szó. És bár Ladakban nem tagadják a nemek közötti különbségeket, a téma bizonyos értelemben kisebb hangsúlyt kap, mint a nyugati kultúrkörökben. A férfi- és női nevek például gyakran lehetnek azonosak, a *kho* személyes névmás pedig azt jelenti „ő”, nemre való tekintet nélkül.

– Én nem akarok férjhez menni és gyerekeket szülni. Inkább apáca szeretnék lenni – mondta egyszer egy ladaki barátom. Előfordul az is, hogy már gyerekes anyák döntenek úgy, hogy elhagyják a családjukat és apácák lesznek, ahogy persze olyanok is, akiknek „törvénytelen” gyerekeik születnek. Az apácák feladata meglehetősen rugalmas és szokatlan is. A legtöbben otthon maradnak, és bár több időt töltenek az imaszobában, mint a család többi tagja, és külsőleg is jól megkülönböz-

A ladaki nők erősek és magabiztosak. A hagyományos agrártársadalomban munkájukat ugyanolyan sokra becsülik, mint a férfiakét.

tethetők rövidere vágott hajuk miatt, továbbra is élvezik a szoros családi és társadalmi kötelékeket. Bár nem mennek férjhez, ők is ugyanúgy vi-
gyáznak a kisebbekre, és szoros kapcsolatban maradnak a gyerekekkel.

A formális hierarchiában a szerzetesek valóban magasabb rangot él-
veznek, mint az apácák, a buddhista tanításokban azonban középponti
helyet kap a férfi és a nő között fennálló egyensúly. Amint egy szer-
zetes magyarázta nekem: „Ahogy a madár két szárnyának egyensúly-
ban kell lennie a repüléshez, a megvilágosodás sem érhető el, hacsak a
bölcességhez nem társul könyörület.” A bölcesség szimbóluma a nő,
a könyörületé a férfi, e kettő együtt alkotja a vallás lényegét.

A ladaki nők státuszát mindenekelőtt az a tény fejezi ki, hogy az élet
„nem hivatalos” szektora, melyben a nők központi szerepet játszanak,
sokkal fontosabb, mint a „hivatalos”. A gazdaság gyújtópontjában a
háztartások állnak; az alapvető szükségletek kielégítése szempontjából
fontos döntések ezen a szinten dőlnek el. A nők sosem kényszerülnek
olyan választásra, hogy gyermekükkel maradnak-e, vagy aktív szerepet
játszanak a gazdasági és a társadalmi életben. Ahogy korábban már
beszéltünk róla, ritkán van szükség közösségi döntéshozatalra. A köz-
szféra tehát, melyben általában férfiak a vezetők, sokkal kisebb jelen-
tőségű, mint az ipari világban.

Bár a különbség jelentéktelen, összességében a nők mégis keményeb-
ben dolgoznak, mint a férfiak. A Nyugattal ellentétben azonban mind-
ezért teljes elismerésben részesülnek. Ebben az agrártársadalomban
a családdal és a közösséggel fenntartott jó viszony életbevágó; ahogy a
föld és az állatok ismerete is – e területeken pedig a nők kiválósága két-
ségbevonhatatlan.

Emlékszem, egyszer beszélgettem egy fiatal nővel, akinek a bátyja
néhány hónappal azelőtt nősült:

– Elrendezett házasság volt? – kérdeztem.

– Igen, a bátyám akarta így. Nagyon fontos, hogy mindkét család
részt vegyen a szervezésben. Egy ilyen fontos döntésnél elengedhetet-
len az a sok tudás és tapasztalat, amit hozzátehetnek.

– Vannak különleges tulajdonságok, melyeket figyelembe vesznek
a menyasszony kiválasztásánál?

– Nos, először is fontos, hogy jól bánjon az emberekkel, legyen igazságos és toleráns.

– Mi fontos még?

– A hozzáértését sokra becsülik, és nem jó, ha lusta.

– Számít, hogy mennyire csinos?

– Nem igazán. Az számít, hogy belül milyen – a jelleme a fontos.

Ladokban mi azt mondjuk: a tigris csíkjai kívül vannak, az embereké belül.

HATODIK FEJEZET

A BUDDHIZMUS MINT ÉLETMÓD

*Tudd, hogy minden dolog ilyen:
Káprázat, felhőkastély,
Álom, jelenés,
Lényeg nélküli, de minőségei láthatók.*

*Tudd, hogy minden dolog ilyen:
Mint a hold a fénylő égen,
Mely egy tó tiszta vizén tükröződik,
Bár a hold sosem közelített a tóhoz.*

*Tudd, hogy minden dolog ilyen:
Mint a visszhang, mely
Zenéből, hangból, zokogásból kél,
A visszhang mégsem dallam.*

*Tudd, hogy minden dolog ilyen:
Ahogy a mágus kelti
A ló, az ökör, a kocsí illúzióját,
Semmi sem az, aminek tűnik.*

(Samadhirajasutra)

Ladokban minden az ország vallási örökségét tükrözi. A tipikus ladaki tájat faragott imakövekből épült falak és csörtenek foltjai tarkítják, lebegő zászlók suttoják imáikat a szélbe, és az egyik távoli csúcson egy kolostor masszív, fehér falai emelkednek az égbe. A buddhizmus hozzávetőleg i. e. 200-ban érkezett Indiából Ladakba, azóta az itteniek

többségének hagyományos vallása. Ma a tibeti mahájána buddhizmus valamennyi szektája képviselteti itt magát, mindegyikük a dalai láma átfogó spirituális vezetése alatt.

A falvak, melyekben éltem, buddhisták, a fővárosban azonban a lakosságnak majdnem a fele muzulmán. Rajtuk kívül van egy pár száz lelket számláló, kis keresztény csoport. Az elmúlt években sajnos változott a három csoport közötti viszony, ideérkezésemkor azonban még mély, kölcsönös tiszteletet és magától értetődő toleranciát tanúsítottak egymás iránt, amit gyakori keresztházasságokkal erősítettek meg. Egy-egy vallás legfontosabb ünnepein az emberek valamennyi csoportból felkeresték egymást, és *katakot*, hagyományos, fehér ünnepi sálát cseréltek. Mindössze néhány hónapja voltam Ladakban, amikor meghívtak egy muzulmán ünnepre Id idején. Sosem felejttem el, milyen meleg barátságban és mennyi humorral ültek le egymással a buddhisták és a muzulmánok.

A buddhista filozófia középponti eleme a *szunjata*, azaz üresség. Kezdetben nehezen értettem meg ezt a koncepciót, az évek alatt azonban, és sok beszélgetés után, melyeket Tashi Rabgyasszal folytattunk, világosabbá vált: – Ez olyasmi, amiről nem beszélhetünk, és nem érthetjük meg pusztán szavak által – magyarázta egyszer. – Olyasmi, amit csakis számos észrevétel kombinációja és személyes tapasztalat révén foghatunk fel teljesen. De megpróbálok nagyon egyszerűen elmagyarázni. Vegyünk bármilyen tárgyat, mondjuk, egy fát. Amikor egy fára gondolunk, hajlamosak vagyunk egy távoli, tisztán meghatározható tárgynak tekinteni, ami egy bizonyos szinten igaz is. Egy ennél jóval fontosabb szinten azonban a fa nem rendelkezik önálló létezéssel; valójában beleolvad egy kapcsolatrendszerbe. Az eső, amely a leveleire esik, a szél, amely ágait ingatja, a föld, amely táplálja – valamennyi a fa részét alkotja. Ha igazán végiggondoljuk, belátjuk, hogy a világegyetemben minden segít a fának, hogy megvalósítsa önmagát. Nem különíthető el; természete minden pillanatban változik – sosem marad ugyanaz. Erre gondolunk, amikor azt mondjuk: üres, azaz nincs független létezése. A *szunjata* leírására szolgáló „üresség” vagy a „semmi” terminusok

használata a buddhizmus sok nyugati vizsgálóját arra a következtetésre juttatta, hogy a buddhizmus nihilista rendszer. Gyakran azt feltételezik, hogy követői apatikusak sorsukkal szemben, és szinte mindegy nekik, élnek-e vagy halnak. Eléggé mulatságos, hogy Tashi egyszer ehhez nagyon hasonló elgondolást fejtett ki, csak hogy a kereszténységre vonatkozóan: – Számotokra minden előre elrendezett. Isten eleve megszabta mindenki életét és ellenőrzése alatt is tartja. Ez biztosan nagyon fásulttá teszi az embereket. Úgy tűnik, a kereszténység nem ad teret a személyes fejlődésre, legalábbis nem úgy, mint a buddhizmus. A spirituális gyakorlatok által nekünk lehetőségünk van fejleszteni magunkat.

A buddhizmus nem állítja, hogy semmi sem létezik, és a pesszimizmust sem bátorítja semmilyen értelemben. Ellenkezőleg: azt tanítja, hogy ha megértjük a világegyetem természetét, megvalósíthatjuk a tartós boldogságot, mely többé nem függ a külső események mulandó befolyásától. Tudatlanságunk – az, ahogy érzékszerveink és fogalomalkotásunk által tapasztaljuk meg a világot – megakadályozza, hogy a jelenségek „mindennapi” világa mögé lássunk, melyben a dolgok elkülönülten és folyamatosan léteznek. Míg ragaszkodunk ahhoz, hogy e tudatlanság határozza meg látásunkat, a szamszárában maradunk, a létezés kerekéhez láncolva.

A buddhizmus nem arra szólít, hogy tagadjuk a világ „létezését”, hanem arra, hogy észlelésünket megváltoztassuk. A dolgok létezése abban a formában is érvényes, ahogyan mi látjuk őket. Valóban van testünk, valóban levegőre van szükségünk ahhoz, hogy lélegezzünk. A kérdés a hangsúlyokban rejlik. Nem azt mondja, hogy hagyjuk el az észlelések világát, csupán, hogy más fényben lássuk. Buddha azt tanította, hogy világunkon túl, melyet saját érzékszerveink és korlátaink hoznak létre, a jelenségek egy dinamikus folyamatba olvadnak. A valóság valódi természete a nyelv és a lineáris analízis felségterületén túl található.

Tashi gyakran idézett Nagarjunától, a híres tudóstól: „Ostobák, akik a létezésben hisznek, náluk csak azok ostobábbak, akik a nemlétben hisznek. A dolgok nem «létezők» és nem «nem létezők», és nem is tartoznak sem egyik, sem mindkét kategóriához.”

Azt mondják, a világ olyan, mint egy végtelen folyó; teljessége, egysége változatlan, ugyanakkor mégis állandó mozgásban van; a folyó egészében véve létezik, de azt nem tudjuk megmondani, miből áll; nem állíthatjuk meg, hogy megvizsgáljuk. Minden mozgásban van, és kibogozhatatlanul összefonódik.

Szintén Tashi mondta: – Minden alá van vetve a függő eredet törvényének. Ahogy Nagarjuna mondta: „A kapcsolatok általi eredet Buddha mélységes, gazdag kincse. Ezen a szinten eltűnnek kategóriáink, megkülönböztetéseink és címkéink – a «te» és az «én», a «szellem» és az «anyag» – eggyé válnak és eltűnnek. Amit mi szilárdnak és lényeginek tartunk, valójában pillanatról pillanatra változik. Ugyanúgy, ahogy a fa «üres», az «én» is üres. Ha elmélkedünk ezen, az én is beleolvad az őt körülvevő mindenségbe. A *self* vagy *ego* végső soron semmivel sem inkább elkülönült, mint bármi más a világon.”

Az „én” különállóságának káprázata valószínűleg a legnagyobb akadály megvilágosodásunk előtt. Az abszolút, folyamatos létezésbe vetett hit a vágy vég nélküli ciklusához vezet, a vágy pedig szenvedéssel jár. Minthogy ragaszkodunk a különálló *self* és a különálló dolgok fogalmához, ez állandó küzdelemhez és valami új utáni sóvárgásra vezet. Mégis, amint elértük, amire vágytunk, a vágy maga eltűnik, és máris új célpont után néz. A kielégülés ritka és rövid; a csalódás örök.

*Nincs más mód Buddha kedvére tenni,
Csak ha minden érző lény kedvére teszünk.*

Tashi gyakran emlékeztetett arra, hogy a tudás és a megértés önmagában nem elég, sőt veszélyes is lehet, ha nem társul hozzá a könyörület. – A dalai láma azt mondta, hogy az ő igazi vallása a kedvesség. Nézd csak meg a buddhista híveket, mindig a másokért való törődést hangsúlyozzák.

*A nemesség ereje által, az erényes munka így készül el,
Szüleim, kik kedvesen neveltek,
Tanáram, kiktől Bodhicitta beavatást kaptam,*

*Mind a gyémánt barátok, szívélyes kapcsolattal,
Minden ember, kikhez anyagi vagy vagyoni kapcsolat fűz,
Hadd érje el a buddhaságot minél hamarabb.*

A buddhista tanításokban a könyörület alkotja az úgynevezett megvilágosodás módszerét. Milarepa, a költő-szent azt mondta: „Az üresség fogalma felébreszti a könyörületet.” Amikor az egyéni létezés kötelekei lefoszlanak, te és én nem vagyunk többé abszolút elkülönült lények, hanem ugyanazon egység más aspektusai.

A vallás a ladaki élet valamennyi területét áthatja, nemcsak a zenétől vagy a művészettől, de a kultúra egészétől, még a földműveléstől is elválaszthatatlan. Az emberek mélyen vallásosak, de a nyugati nézőpont szerint mégis furcsán nemtörődömnek tűnnek ezzel kapcsolatban. Ez a látszólagos ellentmondás különösen megdöbbentett 1976-ban, amikor a dalai láma idelátogatott – sok év óta először. A várakozás már hónapokkal azelőtt érezhetően nőtt. Az emberek újrafestették házaikat, új imazászlókat nyomtattak, új ruhákat varrtak, még díszes fejfedőiket is szétszedték, átmosták türkizeit és koralljait, nemezét pedig új, ragyogó vörös anyaggal frissítették fel. Az alkalom a Nagy Kerék, a *Kalachakra* beavatás ünnepe volt, melynek színhelyéül Leh határában az Indus folyó partja szolgált. Az emberek jóval a nagy nap előtt egész Ladakból szállingózni kezdtek, sokan busszal vagy teherautókkal érkeztek, de ezrek vágtak neki az útnak gyalog vagy lóháton.

Az egyhetes tanítás felénél számuk negyvenezerre dagadt. A levegő intenzív áhítattal telt meg, ugyanakkor szinte karneváli hangulat uralkodott. Az előttem álló férfi az egyik pillanatban áhítattal meredt a dalai lámára, a következő pillanatban pedig harsányan hahotázott a mellette álló viccén, kicsit később pedig láthatóan teljesen kiürült elmével forgatta imakerékét. A tanítás alatt – amely a jelenlévők számára életük legfontosabb eseménye volt – az emberek jöttek-mentek, nevetgéltek és pletykáltak. Sokan piknikeztek, és mindenfelé gyerekek szaladgáltak, hangosan kiáltozva egymásnak.

A szertartáson részt vett egy fiatal francia, aki Dharamszalában, a száműzetésben élő dalai láma székhelyén tanult buddhizmust. Rendkívül komolyan vette új vallását, és teljesen megdöbbent a ladakiakon. – Ezek az emberek komolytalanok – mondta megvetően. – Azt hittem, igaz buddhisták. Bár éreztem, hogy nincs igaza, mégsem tudtam, hogyan válaszoljak neki. Magam is olyan kultúrában nőttem fel, melyben a vallás elkülönül az élet többi részétől. Parányi kisebbség művelte vasárnap reggelente, komolyan és ünnepélyesen, de ez volt minden.

A napi imádságoktól az évenként megrendezett nagy fesztiválokig az egész kalendárt a vallási hit és gyakorlat formálja. A telihold napja, mely mindig a tibeti holdhónap tizenötödik napjára esik, az a nap, melyen a Buddha megfogant, megvilágosult és meghalt. De a hónap többi hetének ugyancsak megvan a maga vallási jelentősége. A tizedik nap például Guru Rinpoce születésnapja, aki Indiából Tibetbe vitte a buddhista tanításokat. E napon a falusiak összejönnek egymás házában enni és inni, miközben vallási szövegeket olvasnak. *Nyeness* idején, mely a tibeti kalendárium első hónapja, az emberek a *gonpában* vagy kolostorban gyűlnek össze böjtölni és meditálni. Szent napokon a családok gyakran új imazászlókat nyomtatnak. Faragott és tintával bekenet fatömbökre nyomják az öt szent színben pompázó anyagokat – vöröset, kéket, zöldet, sárgát és fehéret. Az új zászlókat a régiek tetejébe kötik. Ha felkötöttek egy imazászlót, soha többé nem veszik le, hagyják, hogy az új és a régi lassan egymásba olvadva adja át üzenetét a szélnek.

Minden ház teli van a buddhista örökség helyi maradványaival. A konyhákban a tűzhelyet *spallbi* díszíti, egy kimunkált, csomózott zsinór, melynek nincs se kezdete, se vége – a jólét csomói. Ez a tibeti buddhizmus nyolc szerencseszimbólumának egyike, melyeket gyakran ábrázolnak a vendégszoba freskóin. A minden tetőn saroktól sarokig feszülő imazászlókon túl gyakran a ház előtt is áll egy óriási zászlórúd. Ez a *tarchen*, mely jelképezi, hogy a házi kápolna tartalmazza a mahájána szövegek alapvető műveinek, a Prajnaparamita, azaz „a tökéletes bölcsesség” mind a tizenhat kötetét. A külső falak egyikén gyakorta látni egy apró balkont három *chortennel* (*rigs-sum-gompo*) – egy narancsszínűt, egy kéket és egy fehéret – a bölcsesség, az erő és a könyörület szimbólumait.

Fesztivóal a Phyang kolostorban. A hatalmas tankát egy évben csak egyszer terítik ki.

Napjaink buddhizmusába más hajdani korok szimbólumai is beépültek. A háztetőkön ott áll a *lhato*, egy sárból tapasztott kis kémény, melynek tetejére egy köteg fűzfavesszőt és egy fából készült íjat helyeztek a ház védőistenének tiszteletére. A kéményben pedig egy edényt helyeztek el, melyben gabonaszemek, víz és nemesfém van, és melyet minden újévkor kicserélnek, hogy biztosítsák a folyamatos jólétet. Az egyik külső falon gyakran látni *sazgo namgót* (szó szerint: földkapu, égkapu), amelyre juh- vagy kutyakoponyát tűztek, és amelynek gyémánt alakú, gyapjúszálakkal átszótt farácszatába beillesztik a tulajdonos és felesége nevét és képét. A kapun felirat hirdeti: „Legyenek ezek a kapuk – a földé és az égé – védettek minden gonosz szellemtől.” A házakat olykor vörös jelek díszítik – apró alakok, csomózott zsinórok és szvasztika –, melyekkel a *csan*, egy fehér lovon járó szellem kedvében kívánnak járni. Ez a szellem szemből gyönyörű, hátulról azonban, melyet akkor mutat, ha feldühödik, rettenetesen durva, és súlyos szerencsétlenséget hoz arra, aki látta.

A ladakiak meglehetősen fesztelenül élnek együtt szellemeikkel: bemutatják szertartásaikat, hogy fenntartsák a békét, de mindennapjaik során egészen bizonyos, hogy nem félnek tőlük. Ami azt illeti, számomra úgy tűnt, mintha nem is lennének abszolút bizonyosak létezésükben. – Gondolod, a szellemek valóságosak? – kérdeztem egyszer Sonamtól. – Nos, azt mondják, léteznek – felelte lassan. – Én ugyan sosem láttam egyet sem, de mit lehet tudni.

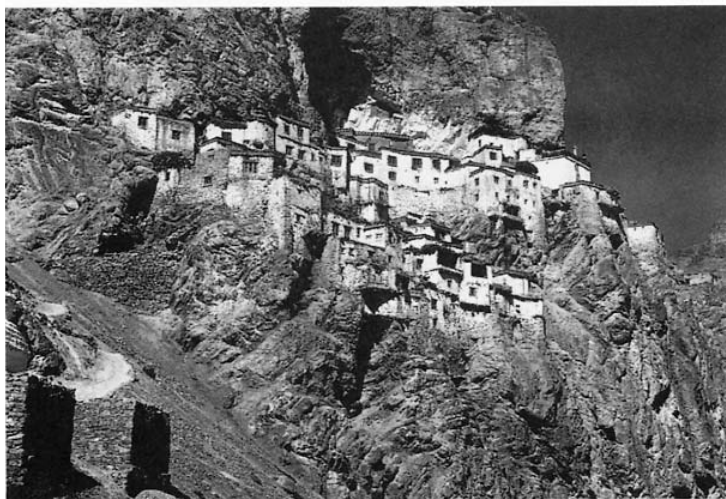
Tibetet a kolostoroknak a kultúrában betöltött szerepe miatt gyakran írják le feudális társadalomként. Kezdetben magam is azt feltételeztem, hogy a kolostorok és a lakosság közötti kapcsolat igencsak kizsákmányoló jellegű. Vannak olyan kolostorok, melyek hatalmas földbirtokokkal rendelkeznek, melyeket a falu egésze művel. Vannak olyan parasztok is, akik saját földjük mellett a kolostor földjein is dolgoznak, amiért cserébe megkapják a termés egy részét.

Szélesebb társadalmi perspektívából nézve azonban a kolostorok valódi gazdasági haszonnal járnak. Ők biztosítják a „szociális hálót” az egész közösség számára, és gondoskodnak arról, hogy senki ne maradjon éhes. Ha a család úgy találja, hogy túl sok az etetni való száj, a fiúk

közül több is – általában a legfiatalabbak – szerzetesnek állhat. A kolostorban élők szükségleteiről pedig az egész közösség gondoskodik, cserébe a vallási szolgáltatásokért. A kolostorok és a falvak közötti adok-kapok gazdag vallási és kulturális hagyományt alkot, melyben a társadalom valamennyi tagja részt vesz, és amely mindenkinek a hasznára válik. Ráadásul mindenki, férfi, nő, fiatal vagy öreg előtt nyitva áll a cölibátus és a spirituális fejlődés lehetősége a házasetlet alternatívájaként.

Angchuk szerzetes öccsét, Rinchent is tisztelet övezi, bár nem rendelkezik ugyanolyan pozícióval, mint a tanult szerzetesek vagy reinkarnálódott lámák, akiket különleges hatalmukért és tudásukért mély hódolattal vesznek körül. Rinchen, meghatározott feladatai ellenére jelentős szabadságot élvez. Bár a kolostorban saját szobája van, sok időt tölt különböző házaknál, ahol vallási szertartásokat végez, nem csupán Tongdéban, hanem a környező falvakban, Shadiban és Kumikban is. Az egész év során, de különösen vetés és aratás idején, minden ház imaszobájában fontos vallási ceremóniák sorát mutatják be. Ezek igen sok elfoglaltságot jelentenek a számára, és egyben önfenntartásának legfontosabb eszközei is. A családok fizetnek szolgálataiért, napjainkban egyre inkább készpénzben. De otthoni szobája is megvan még, és időről időre ott is alszik. Mikor otthon van, ő is kiveszi részét a családi feladatokból, specialitása a varrás.

Az év során számos alkalommal a kolostorok adnak otthont a fontos szertartásoknak és fesztiváloknak, melyek több napig, vagy akár egy hétig is eltarthatnak. *Yarnas* alatt például, melyre nyáron kerül sor, a szerzetesek egész hónapban a kolostor falain belül maradnak, hogy elkerüljék a kereskedelmet és a rovarok megölését. Az év egyik legnagyobb ünnepe a *Cham* tánc, melynek során teátrális formában eljátszások a vadrajána buddhizmus legfontosabb tanításait, és jelképesen elpusztítják minden ember legfőbb ellenségét – az egót. A falusiak az egész környékről több százan, néha több ezren is összegyűlnek, hogy megnézzék a szerzetesek táncát, melyet színes maszkokban adnak elő, szimbolizálva a tibeti panteon számos alakját. A kürtök és dobok hangja a mantrák kántálásával és nevetés hangjaival vegyül.

A Phuktal kolostor Zanskarban. Spirituális szerepükön túl a kolostorok társadalmi biztonságot adnak.

– Amíg létezik a tudatlanság, addig rituálékra is szükség van – mondta egyszer nekem a Stakna kolostor vezető lámája. – Ez egy olyan létra, melyre nincs többé szükség, ha az ember elér egy bizonyos szintet a spirituális fejlődésben.

Bár a szertartások és rituálék fontos részét alkotják a vallásgyakorlásnak, valójában a buddhista tanításokban nem játszanak központi szerepet. Számomra a ladaki buddhizmus legmélyebb kifejeződése az emberek viselkedésében és értékeiben rejlik, a legegyszerűbb földművestől a legtanultabb szerzetesig.

Úgy tűnik, a ladaki viszonyulás alapja az élethez – és a halálhoz – az állandótlanság intuitív megértésén, valamint a ragaszkodás következetes hiányán alapul. Ladaki barátaim e beállítottsága újra meg újra megdöbbentett. Ahelyett, hogy ragaszkodnának valamely elképzeléshez arról, hogy minek hogy kellene lenni, úgy tűnik, különös adottságuk

van ahhoz, hogy úgy fogadják a dolgokat, ahogy vannak. Előfordulhat például, hogy aratás közben esik vagy havazik, ami tönkretelheti az egész termést, amit oly sok hónapon át nagy gonddal neveltek. Az emberek mégis teljesen higgadtak maradnak, sőt, még viccelődnek is kínos helyzetükön.

A halált is sokkal természetesebben fogadják. Második évemet töltöttem Ladakban, amikor egy kedves barátom elveszítette két hónapos kisbabáját. Arra számítottam, hogy kétségbeesik, és amikor először láttam, láthatóan feldúlt volt. De valami mégis különbözött. Bár, ahogy mondta, nagyon szomorú volt, a reinkarnációba vetett hite viszont azt jelentette, hogy a halál nem a vég, legalábbis nem abban az értelemben, ahogyan számunkra az.

Úgy tűnik, a ladaki hozzáállást a meditáció befolyásolja. Bár a mély meditációt ritkán gyakorolják a kolostorok közösségein kívül, mindenki jelentős időszakokat tölt egyfajta félmeditációban. Különösen az idősebbek, akik séta vagy munkavégzés közben is mantrákat mormolnak. A beszélgetéseket gyakran imatöredékekkel szakítják meg; néhány szó, majd ugyanazzal a lélegzétvétellel a szent refrén: „*Om mani padme hum, om mani padme hum*”. Az utóbbi időkben nyugaton végzett kutatások szerint meditáció alatt az a tudatállapot a domináns, mellyel az egészszet, a mintákat észleljük. Ez szerepet játszhat a ladakiak holisztikus, komplex világvélelőben – ami ott még azokat is jellemzi, akik nagyon keveset tudnak a buddhista tanításokról.

Az is az érvek közé sorolható, hogy Ladakban még a nyelv is a buddhizmus nyomait mutatja. Bármely általam ismert nyugati nyelvvel összehasonlítva a ladaki nyelvben sokkal nagyobb hangsúlyt kap a viszonylagosság. A nyelv arra kényszeríti használatját, hogy jobban kifejtse mondandója kontextusát. Meglepő volt, hogy a lenni igének legalább 20 változata van, az adott helyzettől függően – különösen, ha mind a beszélő, mind a hallgató közeli kapcsolatban áll a beszélgetés témájával. A nyugatiakkal ellentétben például a ladakiak sosem beszélnek bizonyossággal olyasmiről, amit maguk nem tapasztaltak. Bármely eseményt, melyen nem vettek részt, úgy írnak le, hogy az általuk használt igék kifejezik ismereteik korlátozott voltát: „*azt mondják...*”, „*úgy*

tűnik...”, „valószínűleg...”. Ha azt kérdezem valakitől: – Az egy nagy ház? A válasz így hangzik: – Nekem nagynak tűnt.

De még ha saját tapasztalattal rendelkezik, akkor is jóval óvatosabban fogalmaznak nálunk, ha kategorizálásról vagy ítéletalkotásról van szó. A jó és rossz, gyors és lassú, itt és ott – nem élesen elváló fogalmak. Hasonlóképpen nem gondolkodnak egymással ellentétben álló terminusokban, például a szellem és test, vagy a józan ész és az intuíció viszonylatában. A ladakiak azon át észlelik a világot, amit az ő *sembá*-juknak neveznek, és amit talán úgy lehetne lefordítani, mint a „szív” és az „elme” kereszteződését. Ez jól tükrözi azt a buddhista meggyőződést, miszerint a Bölcsesség és a Könnyөрületesség elválaszthatatlan egymástól.

HETEDIK FEJEZET

ÉLETÖRÖM

Úgy érted, nem mindenki olyan boldog, mint mi?

(Cering Dolma)

Egy nyár végén a kasmíri Srinagarba tartottam Ngavang Paljorral, egy hatvanéves tankafestővel. Hagyományos gyapjú *gonchát* viselt, kalapot és jakszőr csizmát, és a kasmíriak szemében nyilvánvaló volt, hogy Ladak „belsejéből” származik. Bármerre mentünk, az emberek mindenhol viccelődtek rajta; folyamatosan cukkolták és gúnyolták. Minden sofőrnek, minden boltosnak és minden járókelőnek sikerült valahogy tréfát űzni belőle: „Nézzétek ezt a hülye kalapot!” „Micsoda egy idióta csizma ez!” „Tudjátok, ezek a primitív emberek soha nem mosakodnak!” Számomra teljesen felfoghatatlan módon azonban Ngavangot mindez láthatólag a legkevésbé sem érintette. Élvezte az utazást, és szemeiből egy pillanatra sem hunyt ki a csillogás. Bár tökéletesen tudatában volt annak, mi történik körülötte, úgy tűnt, nem zavarja. Mosolygott, udvarias volt, és amikor az emberek gúnyosan odakiáltották neki a hagyományos ladaki üdvözlést: *Jule! Jule!* – ő egyszerűen visszakialtotta: *Jule! Jule!* – Miért nem vagy dühös? – kérdeztem tőle. – *Chi choen?* (mi értelme?) – felelte.

Ngavang kiegyensúlyozottsága nem volt szokatlan. A ladakiakban elnyomhatatlan életöröm él. Úgy tűnik, ez az örömeztet olyan mélyen gyökerezik bennük, hogy semmilyen külső körülmény nem képes megfosztani őket ettől. Lehetetlen úgy eltölteni csak egy kis időt is Ladakban, hogy az embert ne ragadja magával a fertőző nevetés.

Kezdetben képtelen voltam elhinni, hogy a ladakiak tényleg olyan boldogok, mint amilyenek látszanak. Hosszú időbe telt, hogy elhiggyem, az általam látott mosolyok valódiak. Aztán, második ladaki évemben egy esküvőre voltam hivatalos. Háttérbe húzódtam, és figyeltem, hogy mulatnak az emberek. És emlékszem, akkor azt mondtam magamban: – Aha, tényleg ilyen boldogok! Vagyis egészen addig kulturális szemellenzővel jöttem-mentem Ladakban, azzal a meggyőződéssel, hogy nem lehetnek olyan boldogok, mint amilyenek tűnnek. A viccek és nevetés mögött ott kell rejtőznie ugyanannak a feszültségnek, féltékenységnek és kisebbségi érzésnek, mint az én társadalmamban. Azt feltételeztem, hogy az ember boldogságra való képességében nincsenek jelentős kulturális különbségek. Meglepetést jelentett a felismerés, hogy tudattalanul ilyen feltételezéseket gyártottam, de azt hiszem, ezáltal nyitottabbá váltam arra, hogy olyanok tapasztaljam meg a dolgokat, amilyenek.

Természetesen a ladakiaknak is vannak bánataik és problémáik, és természetesen őket is szomorúsággal tölti el, ha betegséggel vagy halállal találkoznak. Amit láttam, az nem valami teljesen más, a lényeg a mérték. Mégis, e mértékbeli különbség mindent eldönt. Minden évben visszatértem az ipari világba, és a különbség minden évben egyre szembeűnőbbé vált. Életünket annyira áthatja a bizonytalanságérzet, a félelem, hogy nehezen tudunk kiengedni, és egységben élni önmagunkkal és környezetünkkel. A ladakiak éntudata ezzel szemben mintha kiterjesztettebb, mindent inkább magába foglaló lenne. Velünk ellentétben ők nem bújnak a félelem és önvédelem bástyái mögé, és mintha teljességgel hiányozna belőlük az a valami, amit talán büszkeségnek nevezhetnénk. Ez azonban korántsem jelenti az önbecsülés hiányát, ellenkezőleg: önbecsülésük túl mélyen gyökerezik ahhoz, hogy kérdésessé váljon.

Úgy tizenöt ladakival és két kalkuttai egyetemistával ültünk egy teherautó platóján, Zanskarba tartottunk a zötyögős, poros úton. Az idő múltával a két diák nyugtalankodni kezdett, és kényelmetlenségükben lökdösni kezdtek egy középkorú ladakit, aki egy zöldségeszsákon helyezkedett el. Nem telt el sok idő, a férfi felállt, hogy a diákok – akik

vagy húsz évvel fiatalabbak voltak nála – leülhessenek. Úgy két óra elteltével megálltunk pihenni, mikor is a két diák jelezte a ladakinak, hogy azt akarják, hozzon nekik vizet. Ő vizet hozott. Aztán többé-kevésbé megparancsolták neki, hogy rakjon tüzet, és főzzön nekik teát. A férfi megfőzte.

Úgy kezelték őt, mint egy szolgát – szinte bizonyosan életében először. Viselkedésében ennek ellenére távolról sem volt semmi szolgai. Egyszerűen megtette, amit mondtak neki, ahogyan egy barátnak megtette volna – anélkül, hogy alázas lett volna vagy elveszítette volna a méltóságát. Bennem fortyogott a düh, ő és a többi ladaki azonban távol állt attól, hogy dühös vagy felháborodott legyen, szórakoztatónak találták, és ez minden. Az idős ember annyira tisztában volt azzal, kicsoda ő, hogy fel sem merült benne a bizonyítás kényszere.

Soha nem találkoztam emberekkel, akik érzelmileg annyira egészségesek és magabiztosak lettek volna, mint a ladakiak. Az ok természetesen igen komplex, életmódjukból és világnézetük egészéből fakad. Mégis, biztos vagyok abban, hogy a legfontosabb tényező: önmagukat egy nagyobb egység részeként fogják fel, elválaszthatatlanul kapcsolódnak másokhoz és a környezetükhöz.

A ladakiak a földhöz tartoznak, amelyen élnek. Kötődnek hozzá intim napi kapcsolataik által, a közvetlen környezetükről, a változó évszakokról, a vidék szükségleteiről és korlátairól szerzett tudás révén. Tudatában vannak annak az élő kontextusnak, amely körülveszi őket. A nap, a hold és a csillagok ismerős ritmusra járnak, mely napi tevékenységeik ritmusát is meghatározza.

Ugyanilyen fontos, hogy e kitágult önkép valahogy összefügg az emberek közötti szoros kapcsolatokkal. Azon az esküvőn néztem, hogy a *paspu*n tagjai hogyan viccelődnek és nevetgélnek egymással, majd csendben leültek teázni, és mindenki hosszú időre a saját gondolataiba merült, anélkül, hogy szükségét érezték volna a beszédnek. Sok tapasztalatot osztottak már meg egymással, örömtelieket és szomorúkat. És sokat dolgoztak már együtt, segítve egymást, számos ünnepen, melyek életük mérföldköveit jelentették. Egyszerre úgy éreztem, beleláttam kapcsolataik mélységébe.

A ladakiak figyelemre méltó elégedettsége a többiekhez és a földhöz fűződő szoros kapcsolatukból ered.

A hagyományos ladaki társadalomban mindenki, a nagynéniket, nagybácsikat, szerzeteseket és apácákat is beleértve, a közösség szervesen integrált része. Egy anya sosem maradhat egyedül, elhagyatva gyermekeitől. Mindörökre gyermekei, és azok gyermekei életének középpontjában áll.

Mielőtt „beleéltem magamat” a ladaki kultúrába, azt gondoltam, hogy a felnőtté válás szükséges része, hogy elhagyjuk a szülői házat. Ma inkább úgy gondolom, hogy a nagycsaládok és az intim közösségek jobb alapot szolgáltatnak az érett, kiegyensúlyozott személyiség kialakulásához. Az az egészséges társadalom, amelyik bátorítja a szoros társadalmi kapcsolatokat és a kölcsönös összefonódásokat, mely minden ember számára biztosítja a feltétlen érzelmi támogatás védőhálóját. Egy ilyen tápláló rendszerben az egyén eléggé biztonságban érzi magát ahhoz, hogy szabad, független személyiség legyen. Bármily ellentmondásosnak tűnik is, a ladakiakat érzelmileg sokkal kevésbé találtam füg-

gőnek, mint minket, az ipari társadalom tagjait. Létezik szerelem és barátság, de nem olyan intenzív és magával ragadó – és nem az egyik ember birtokjogát jelenti a másik felett. Egyszer láttam, amint egy anya üdvözölte egy év távollét után hazatérő, tizennyolc éves fiát. Meglepően nyugodtnak tűnt, mintha nem is hiányzott volna neki a gyerek. Sok időbe telt, mire megértettem viselkedését. Amikor a tél elmúltával újra visszatértem Ladakba, és olyan ajándékokat hoztam, amelyekről tudtam, hogy örömet szereznek, ladaki barátaim – szerintem – furcsán viselkedtek. Azt vártam, hogy megörülnek majd nekem és az ajándékoknak, ők viszont úgy viselkedtek, mintha el sem mentem volna. Megköszönték az ajándékot, de nem úgy, ahogy reméltem. Azt akartam, hogy izgatott örömmel pecsételjék meg különleges barátságunkat. Csalódott voltam. Ha hat hónapig voltam távol, akkor is úgy fogadtak, mintha tegnap mentem volna el.

Idővel azonban beláttam, hogy a bármely körülményt elfogadó alkalmazkodókészségük, valamint, hogy képesek boldogoknak lenni a körülményektől függetlenül, mérhetetlenül erőssé teszi őket. Megtanultam értékelni ladaki barátaim könnyed, laza hozzáállását, és azt is, hogy úgy fogadnak, mintha soha el sem mentem volna. Úgy tűnik, a ladakiak semmihez nem ragaszkodnak úgy, mint mi. Legtöbbjük hétköznapijaiban azonban természetesen szintén jelen vannak az életünket oly jelentősen befolyásoló kötődések. De megint csak ott a különbség – a mindent átható különbség – a mértékben. Ott is lehet az ember szomorú, ha elmegy a barátja, vagy ha elveszít valami számára értékeset, de nem annyira szomorú.

Ha megkérdeztem egy ladakit: – Szívesebben mennél Lehbe, vagy inkább maradnál a faluban? Ilyesmit válaszolt: – Örülök, ha Lehbe megyek, és ha nem megyek, akkor is örülök. És tényleg nem sokat számít nekik, hogy így lesz-e vagy úgy. A ladakiak is jobban élveznek egy lakomát, mint a hétköznapi étkezéseket, inkább jól érzik magukat, mint nem, inkább egészségesek, mint betegek. Végső soron azonban elégedettségük nem ilyen külső tényezőkön múlik, sokkal inkább belső okai vannak. A ladakiak egymáshoz és a környezetükhöz fűződő kapcsolata táplálja, segíti őket belső nyugalomuk és elégedettségük megteremtésében, vallásuk pedig arra emlékezteti őket, hogy élhetnek bár egészség-

ben, melegben, kényelemben és bőségben, amíg „tudatlanok”, nem lehetnek boldogok.

Az elégedettség abból az érzésből és a megértésből fakad, hogy az ember az élet áramlatának része, mellyel együtt mozog. Ha ömleni kezd az eső, éppen, amikor útnak indulunk, miért éreznénk attól nyomorultnak magunkat? Lehet, hogy a napsütés kedvünkre valóbb lett volna, a ladaki szemlélet azonban azt mondatja az emberrel: miért legyek boldogtalan?

MÁSODIK RÉSZ

VÁLTOZÁS

NYOLCADIK FEJEZET

MEGÉRKEZIK A NYUGAT

*Szárnyas lovaikon vágatnak,
Repülnek, mint a királyok,
Azt hiszik, hogy mindent tudnak már.
Hát nem látják, hogy még a madarak is repülnek?*

(Tashi Rabgyas, amikor feldühítették a turisták, 1980)

Leírt élményeim többsége abból az időből származik, amikor a nyugati világ még semmilyen meghatározó módon nem hatott Ladakra. Amikor 1975-ben először megérkeztem, a falvak élete még mindig a több száz éves alapon nyugodott, saját elvei szerint, ugyanazon környezetből kinőve. A térséget – szűkös forrásai, barátságatlan klímája és nehéz megközelíthetősége miatt – mind a gyarmatosítás, mind a fejlődés elkerülte.

Kultúrájuk természetesen, folyamatosan, évről évre, nemzedékről nemzedékre változott, hisz Ladak Ázsia egyik legfontosabb kereskedelmi útvonala körül fekszik, így számos kulturális hatás érte. A régi szép időkben azonban a változás lassan következett be, elég időt hagyva az alkalmazkodáshoz. A külső hatások fokozatosan épültek be, és váltak saját kultúrájuk részévé.

Az elmúlt években azonban a külső erők lavinaként érték a ladakiakat, gyors és súlyos zavarokat okozva. Az indiai hadsereg, amely 1962 óta állomásozik Ladakban, hogy megvédje a pakisztáni és kínai betörésektől, már rajta hagyta kézjegyét a ladaki kultúrán. A valódi változás

azonban 1974-ben kezdődött, amikor az indiai kormány megnyitotta Ladak kapuit a turizmus előtt. E lépés mögött feltehetően az a szándék húzódott, hogy Ladakot végérvényesen és elismerten India részének tekintse a világ. Nagyjából ezzel egy időben tervszerű erőfeszítéseket tettek a térség fejlődésének előmozdítása érdekében. Mostanáig ez a fejlődés gyakorlatilag Lehre és közvetlen környékére koncentrált, a lakosságnak durván 70 százaléka többé-kevésbé még mindig a hagyományos életmód szerint él. A modernizáció lélektani hatásai azonban az egész államban érezhetőek.

Ladak fejlődéspolitikáját Kasmír tartományi kormányzatában és Delhi központi kormányzatában alakítják. Ladak egy parlamenti képviselőt küld Delhibe és egy képviselőt a tartományi kormányba. Ladakban az állami programok végrehajtásáért általában olyan nem ladaki hivatalnokok felelnek, akik még nyelvét sem beszélik. Az adminisztráció vezetője, azaz a fejlesztési komisszár az indiai kormányzat hivatalnokja, és többnyire csak két-három évig marad hivatalában. Tizenhat, Ladakban töltött évem alatt nem kevesebb, mint hét ilyen komisszárt éltem meg.

A fejlődés, mint a világon bárhol, természetesen itt is a nyugati stílusú fejlődést jelenti. Ez a folyamat többnyire az úgynevezett infrastruktúra kiépítéséből áll – elsősorban utak és energiatermelés révén. Az energia a kormányzat költségvetésében a legnagyobb kiadási tétel, amit mi sem bizonyít jobban, mint az a húsz év és sok millió dollár, amelyet a nemrég befejezett, 4 megawattos vízi erőmű megépítésére fordítottak az Indus folyón. A fejlődés másik sarokpontja a nyugati típusú orvoslás és oktatás elterjedése. Egészségközpontokat és iskolákat létesítenek még a legtávolabbi falvakban is. Az alapvető változások közt találjuk a megnövekedett rendőri erőket, Leh bíróságát, a bankokat, a rádiót és a televíziót (e két utóbbi adása kezdetben szintén csak Lehben és közvetlen környékén volt fogható).

A fejlesztés erőfeszítéseinek hatására a hivatali szektor is gyors növekedésnek indult. A pénzgazdálkodást minden szinten ösztönzik.

És az állam egyre növekvő mértékben támogatja az importot. 1985–86-ban 6000 tonna búzát és rizst hoztak egyedül Leh környékére. Évente több mint 400 tonna kokszt és majd' 15 000 köbméter tűzifát

importálnak. Az import nagy része állami támogatást élvez. A közlekedés is felélénkült, naponta sok száz, áruval megrakott teherautó teszi meg a hosszú utat az indiai síkságról. Tömött dzsipek és buszok hozzák a turisták ezreit, akik tovább súlyosbítják a főváros körüli utak zsúfoltságát és a levegőszennyezést.

A modern világgal kialakult kapcsolat következtében a népességszaporulat az utóbbi időben meghaladja az indiai mutatókat. Az 1971-ben megállapított 51,89 százalékos mérték 1981-re 67,73 százalékra emelkedett. Hasonlítsuk ezt össze az 1901 (32,61%) és 1911 (33,43%) között végbement 3 százalékos növekedéssel. Ez a városba költözés tendenciájával társulva nagy házépítési lázhoz vezetett Lehben és környékén, és a város terjeszkedése nyomán itt is megjelentek a harmadik világ városait körülölelő nyomornegyedek.

A fejlesztési csomag fontos része a turizmus, amely a külföldi valuta beáramlásával kecsegtet. 1974 őszén még épp csak egy maroknyi turista kereste fel Ladakot, 1984-re ez a szám évi 15 000-re emelkedett. A látogatások többsége a nyár négy rövid hónapjára, a júniustól szeptemberig tartó időszakra sűrűsödik, s szinte kivétel nélkül mindenki felkeresi Leht, melynek népessége mindössze tízezer főt számlál. Robbanás ment végbe a turizmushoz kapcsolódó üzletágakban is, több mint száz hotelt és fogadót kellett felépíteni, mivel korábban egy sem volt.

A turizmus kiterjedt és felkavaró hatást gyakorol az anyagi kultúrára. De, ami ennél is fontosabb: megváltoztatja az emberek gondolkodásmódját.

KILENCEDIK FEJEZET

EMBEREK A MARSRÓL

Egy faluban láttam, ahogy egy hegymászócsapat, kamerákkal, bonbonnal és tollakkal felfegyverkezve gyakorlatilag lero-hanta a falusiakat. Fluoreszkáló, zöld és piros öltözetükben, szó nélkül a gyanútlan helyiek arcába nyomták kameráikat. Majd továbbálltak, és a következő áldozat után vetették magukat.

(dühös turista, 1990)

Képzeljék el, hogy csendesen élik megszokott mindennapjaikat, amikor egy reggel arra ébrednek, hogy egy másik bolygó lakói megszállták városukat. E furcsa nyelvet beszélő, még furcsábban kinéző földönkívüliek igencsak sajátos életmódot folytatnak. Úgy tűnik, fogalmuk sincs a munkáról, életük folyamatos élvezetekből áll. Ráadásul különleges erővel rendelkeznek, és kimeríthetetlenül gazdagok.

Képzeljék el továbbá, hogy reagálnak gyermekeik egy ilyen tapasztalatra, mennyire lenyűgözné őket. Csak gondoljanak bele, milyen nehéz lenne visszatartaniuk őket attól, hogy ezeket a teremtményeket kövessék, vagy meggyőzniük őket arról, hogy jobban járnak, ha otthon maradnak. Mit tennének, hogy fogékony, önmagukat kereső tinédzseriket mindez ne vegye le a lábukról?

Ott voltam, amikor megindult a ladaki turizmus, és az elejétől kezdve módomban állt figyelemmel kísérni a változásokat. Mivel folyékonyan beszéltem a nyelvet, bepillantást nyertem abba az intenzív lelki nyomásba, amit a modernizáció okozott. A modern világot a ladaki

perspektívából nézve tudatára ébredtem annak, kívülről mennyivel sikereesebbnek tűnik a mi kultúránk, mint amilyenek mi belülről megéljük.

Minden figyelmeztetés nélkül idegen lények szállták meg Ladakot. Sokan közülük naponta elköltenek 100 dollárt, ami Ladakban olyan, mintha Amerikában 50 ezret költenének. A hagyományos, önálló gazdaságban a pénz korlátozott szerepet játszott, elsősorban luxuscikkekre – ékszerekre, ezüstre és aranyra – adták ki. Alapvető szükségleteikről – étel, ruházkodás, lakás – pénzforgalom nélkül gondoskodtak. A szükséges munka ingyen állt rendelkezésükre, az emberi kapcsolatok bonyolult hálózatának részeként.

Egy turista egyetlen nap könnyedén elkölthet annyi pénzt, amennyit egy ladaki család egy év alatt. A ladakiak nem értik meg, hogy a pénz teljesen más szerepet tölt be a nyugatiak életében; hogy otthon a pusztta túlélésük a pénzen múlik; hogy az étel, a ruházkodás és a lakás mind pénzbe kerül – még hozzá sok pénzbe. Ezekhez az idegenekhez képest hirtelen szegénynek érezték magukat. Ladakban töltött első éveimben, amerre jártam, mindenfelé ismeretlen gyerekek futottak hozzám, és sárgabarackot dugtak a markomba. Manapság elnyűtt nyugati ruháikban leginkább ágrólszakadt kis dickensi figuráknak tűnnek, amint üres, kinyújtott tenyerükkel üdvözlik a turistákat. A ladaki gyerekek új mantrája az „egy tollat, egy tollat!” lett.

A turisták elmaradottaknak tekintik a ladakiakat. Az a kevés látogató pedig, aki élvezheti egy falusi otthon vendégszeretetét, kivétel nélkül úgy beszél erről, mint útja fénypontjáról. Legtöbbjük azonban csak kívülről látja a ladaki kultúrát, és látásmódjukat saját kultúrájuk és gazdaságuk határozza meg. Azt feltételezik, hogy a pénz ugyanolyan szerepet játszik Ladakban, mint náluk. Ha találkoznak egy olyan ladakival, aki két dollárt keres egy nap, elszörnyednek, és ennek hangot is adnak. Direkt vagy indirekt módon azt mondják: – Ó, te szegény pára. Jobb lesz, ha nagy borraivalót adok neked.

A nyugatiak szemében a ladakiak szegények. A turisták kizárólag kultúrájuk anyagi vonatkozásait látják – elnyűtt gyapjúköpenyüket, a dzo vontatta ekét, a csupaszföldet; békés elméjüket, a család minőségét

vagy emberi kapcsolataikat már nem. Fogalmuk sincs a ladakiak lelki, társadalmi és spirituális gazdagságáról.

Azon túl, hogy tápot adnak annak az illúzióknak, mely szerint minden nyugati milliárdos, a turisták a modern kultúráról is hamis képet közvetítenek – nevezetesen, hogy ők sohasem dolgoznak. Úgy tűnik, mintha a technológiánk dolgozna helyettünk. Mai, ipari társadalmainkban valójában több időt töltünk munkával, mint a vidéki, agrárgazdaságok lakói. De ez a ladakiaknak nem így tűnik. Számukra a munka fizikai munkát jelent, gyaloglást és cipekedést. Egy autó kormánykeze mögött ülő ember vagy valaki, aki gombokat nyomogat egy gépen, az ő értelmezésük szerint nem dolgozik.

Egyik nap tíz órán át leveleket írtam. Kimertült voltam, feszült, és fájt a fejem. Este, amikor fáradtságra panaszkodtam a kemény munka miatt, a család, akikkel laktam, jót nevetett, azt hitték, viccelek. Az ő szemükben én nem dolgoztam. Egy asztal előtt ültem, csinosan, tisztán, meg sem izzadtam, hiszen csupán egy tollat nyomtam a papírra. Ez pedig nem munka. A ladakiaknak nincsenek még tapasztalataik arról a fajta stresszről, unalomról és feszültségről, mely olyannyira a nyugati élet része. Egyszer megpróbáltam elmagyarázni egy falusinak, mi is az a stressz. – Úgy érted, dühös leszel, mert dolgoznod kell? – hangzott a válasza.

Mindennap láttam, ahogy a két különböző kultúrából származó emberek csak a felszínt látják egymásból, egy egydimenziós képet. A turisták látják, hogy a ladakiak súlyos terheket cipelve a hátukon, nagy távolságokat gyalognak a magashegyi hágókon, és így szólnak: – Milyen szörnyű, micsoda rabszolgaélet! Azt már elfelejtik, hogy maguk több ezer kilométert utaztak, és több ezer dollárt költöttek arra, hogy nehéz hátizsákjaikkal bejárhassák ugyanezen hágókat. Azt is elfelejtik, mennyire szenved otthon a testük attól, hogy nem használják. Munkaidő alatt nem jut idő a testedzésre, így szabadidejüket áldozzák erre. Sokan kocsival mennek az edzőtermekbe – át a szennyezett levegőjű városra –, majd egy pincében ülve tekerik a biciklit, ami nem megy sehová. És ezért a kiváltságért még fizetnek is.

A fejlődéssel nem csak turisták érkeztek, megjelentek a nyugati és az indiai filmek is, melyekből ellenállhatatlanul árad a luxus és a hatalom imázsa. Mindenféle bámulatos eszközök, varázslatos kütyük szerepelnek bennük. Na és a gépek – gépek, melyek képeket csinálnak, megmondják az időt, tüzet gyújtanak, egyik helyről a másikra viszik az embereket, vagy lehetővé teszik, hogy beszélgessünk barátainkkal a messzi távból. A gépek mindent megtehetnek értünk: nem csoda, ha a turisták olyan tiszták, olyan finom, puha és fehér a kezük.

A filmek gazdagjai gyönyörűek és bátrak; izgalmakkal, csillogással teli életet élnek. A fiatal ladakiak számára mindez ellenállhatatlan. E mellé állítva saját életüket primitívnek, ostobának és értelmetlennek látják. A modern élet egydimenziós képe számukra valójában egy arculsapás. Ostobának érzik magukat, szégyellnivalónak. Szüleik azt kérik tőlük, hogy olyan életet válasszanak, amely abból áll, hogy a földeken dolgoznak, és koszos lesz a kezük, nagyon kevés pénzért vagy éppen semennyiért. Saját kultúrájuk egyszerűen abszurdnak tűnik a turisták és a filmhősök világához képest.

A világ mezőgazdasági vidékein fiatalok milliói tartják magasabb rendűnek a nyugati kultúrát a sajátjuknál. Ez persze nem meglepő, hiszen kívülről nézve, ahogyan ők látják, a modern világnak csak az anyagi oldala látszik – a nyugati kultúra kiemelkedő oldala. Társadalmi és pszichológiai dimenzióiba már nem olyan könnyű belelátni – ilyen a stressz, a magány vagy az öregségtől való félelem. Szintén nem látják a környezet romlását, az inflációt vagy a munkanélküliséget. Másrésztől viszont saját kultúrájukat belülről ismerik, annak minden korlátjával és tökéletlenségével együtt.

A nyugati hatás hirtelen beözönlése kialakított a ladakiakban – kivált a fiatal férfiakban – egyfajta alsóbbrendűségi érzést. Elutasítják saját kultúrájukat, ugyanakkor égnak a vágytól az új iránt. Törnek magukat a nyugati élet olyan szimbólumai után, mint a napszemüveg, a walkman vagy a jó pár számmal kisebb farmer – nem mintha ezek kényelmesek vagy tetszetősek lennének, de ezek a modern élet szimbólumai.

A modern szimbólumok magukkal hozták a Ladakban is egyre növekvő agressziót. A fiatal fiúk látják, hogyan dicsőítik a filmekben az erőszakot. A nyugatias filmekből könnyen azt a benyomást nyer-

Kultúrák összeütközése. A nyugatias indiai filmek mély hatással vannak a fiatal ladakiakra; fényükben szégyenletesnek találják saját hagyományaikát és értékeit.

hetik, hogy ha modernnek akarnak lenni, egyik cigarettáról kell gyűjteniük a másikra, gyors autókat kell vezetniük, sőt, versenyezniük kell az országutakon, lesöpörve az arra járókat.

Fájdalmas volt látni ezeket a változásokat fiatal ladaki barátaimnál. Természetesen nem lettek valamennyien erőszakosak, de dühösebbek, és kevésbé magabiztosak. Egy gyengéd kultúra átalakulását láttam – egy olyan kultúráét, melyben a férfiak, még a fiatal férfiak is boldogan dajkáltak egy kisbabát, és szeretetteljesen, kedvesen bántak a nagyanyjukkal.

Dava úgy tizenöt lehetett, amikor találkoztunk, és a saját falujában lakott. Amint érkezni kezdtek a turisták, idegenvezető lett. Túrán szamarait és öszvéreit alkalmazta teherhordónak. Aztán jó néhány évre szem elől tévesztettem, de fülembé jutott, hogy saját utazási irodát nyitott – Ladakban az elsők között. Aztán egy nap a bazárban beleütköz-

tem egy fiatalemberbe, aki a legújabb divat szerint volt öltözve: fémerkes napszemüveg, egy amerikai rockbandát hirdető póló, testhez simuló farmer, edzőcipő. Dava volt az.

- Alig ismertelek meg – mondtam neki ladakiul.
- Megváltoztam kissé, ugye? – kérdezett vissza angolul.

Bementünk egy turistákkal zsúfolt étterembe, akik a világ minden tájáról érkeztek ide. Dava ragaszkodott hozzá, hogy angolul beszélgesünk.

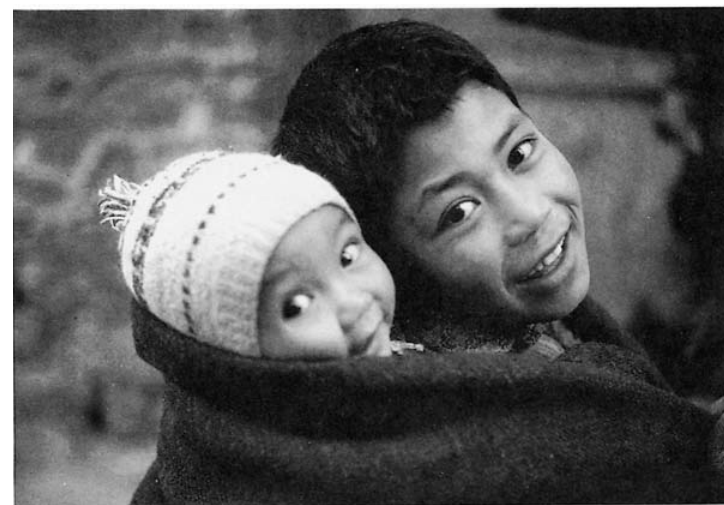
– Tudod, hogy már magamnak dolgozom? Az üzlet nagyszerű, Helena. Egy csomó ügyfelem van, és sok pénzt keresek. Van egy szobám is Lehben.

- Csodálkoztam, hogy nem láttalak többet – mondtam.
- Nem nagyon járok arra. Srinagarban veszem fel a csoportokat, és többnyire túrákon töltöm az időt, kolostorokat keresünk fel.
- Tetszik az új életed?
- De mennyire. A turisták többsége igazi VIP! Nem olyanok, mint azok a ladakiak, akik egész nap csak henyélnek.

Rám vigyorgott.

– Ezt egy New York-i sebésztől kaptam – mutatta büszkén vadonatúj hátizsákját.

- Jársz még vissza a faluba?
- Néhány havonta – rizst és cukrot viszek nekik. És mindig azt akarják, hogy segítsek nekik az aratásnál.
- Milyen érzés hazamenni?
- Unalmas. Ott minden annyira elmaradott. Még mindig nincs elektromos áram, és Abi, a nagymama, nem is akarja.
- Talán jobb' szereti a régi módon.
- Nos, ők ragaszkodhatnak a régi élethez, de Ladak megváltozik körülöttük. Eleget dolgoztunk már a földeken Helena, többé nem akarunk ilyen keményen dolgozni.
- Mintha azt mondtad volna, hogy a ladakiak egész nap csak henyélnek.
- Úgy értettem, nem tudják, hogy jussanak előbbre.

Ladakban a fiúkat és a lányokat egyaránt úgy nevelik, hogy megéljék gondoskodó ösztöneiket.

Dava hivalkodóan elhúzott a zsebéből egy csomag Marlborót. Amikor visszautasítottam, ő rágyújtott, és aggódó arckifejezéssel dőlt felém.

- Ma reggel veszekedtem a barátnőmmel. Éppen őt kerestem, mikor egymásba botlottunk.
- Ó, és ki a barátnőd?
- Hát, nem tudom, hogy még a barátnőm-e, de Hollandiából jött. Az egyik csoportommal érkezett, de aztán tovább maradt, velem. De már nem akar itt lenni – haza akar menni. És azt akarja, hogy vele menjek, és Hollandiában éljünk.
- És megtennéd? – kérdeztem.
- Nem hagyhatom itt a családomat. Szükségük van arra a pénzre, amit keresek. De ezt ő nem érti meg.

TIZEDIK FEJEZET

A PÉNZ FORGATJA A VILÁGOT

Itt nálunk nincs szegénység.

(Cewang Paljor, 1975)

*Ha valahogyan tudnál nekünk segíteni,
mi olyan szegények vagyunk.*

(Cewang Paljor, 1983)

A hagyományos falvakban az alapvető szükségletek előteremtése nem került pénzbe. Olyan hozzáértést fejlesztettek ki, amely lehetővé tette, hogy árpát természetesen 3900 méter felett, és felhasználják a *dzo* és a jak munkaerejét, még ennél is magasabban fekvő ültetvényeiken. Az emberek saját kezűleg is fel tudták építeni házaikat, azokból az anyagokból, melyeket közvetlen környezetükben találtak. A külvilágból valójában csak sóra volt szükségük, amihez cserével jutottak hozzá. A pénz nagyon korlátozott szerepet játszott az életükben, és szinte csak a luxuscikkekre költöttek.

És most, a ladakiak egyszerre a nemzetközi pénzgazdálkodás kellős közepén találták magukat – legalapvetőbb szükségleteik is olyan rendszertől függenek, amelyet távoli erők tartanak ellenőrzésük alatt. Olyan emberek döntései befolyásolják életüket, akik azt sem tudják, hogy Ladak létezik. Ha változik a dollár árfolyama, az végső soron az indiai rúpiát is érinti. Ez pedig azt jelenti, hogy azok a ladakiak, akiknek pénztől függ a túlélésük, most a nemzetközi pénzügyek menedzsereinek ellenőrzése alá tartoznak. Amíg a földből éltek, a maguk urai voltak.

Az emberek eleinte nem ismerték fel azt a tényt, hogy az új gazdaság függőséget teremt. Úgy tűnt, a pénz csakis előnyt jelent. Mivel hagyományosan jó dolognak tekintették, hisz távoli helyekről származó luxuscikkekhez jutottak hozzá általa, elterjedését jobbra feltétlen javulásnak tartották. Mindenféle, korábban nem ismert, egzotikus dolgokat vehettek érte: 3 perces instant tésztát és digitális órát.

Mint hogy az emberek egy teljesen más gazdasági rendszertől való függésben találták magukat, és alapvető szükségleteik kielégítése is az infláció szeszélyein múlott, korántsem meglepő, hogy teljesen a pénz bűvkörébe kerültek. Egy kiló árpa Ladakban kétezer éven át egy kiló árpa volt, manapság azonban már senki sem biztos abban, mennyit is ér. Ha van tíz rúpiád, ma talán vehetsz érte két kiló árpát, de ki tudja, mennyibe kerül majd holnap? – Rettenetes – panaszkodtak ladaki barátaim –, mindenki annyira kapzsi lett. A pénz eddig soha nem volt fontos nekünk, ma meg az emberek másra sem gondolnak.

A hagyományos életben az emberek tudatában voltak korlátozott forrásaiknak és saját felelősségüknek. Hallottam, hogy az öregek így beszéltek: – Ugyan mi történne velünk, ha nekilátnánk feldarabolni a földjeinket és ész nélkül szaporodnánk? Ez sosem működne. Az új gazdaság azonban elvágja az embereket a földtől. A fizetett munka a városban van, ahol nem látszik a föld és a víz, melyektől életük függött. A falvakban az emberek a saját szemükkel láthatták, hány éhes szájat képes etetni egy földdarab. Egy adott területen ennyi terem, így mindenki tudta, mennyire fontos a népesség számának szinten tartása. A városban azonban más: ott minden csak azon múlik, mennyi pénzt keresünk, a születési mutatók többé nem játszanak fontos szerepet. Több pénzből több élelmet lehet venni. És gyorsabban gyarapítható, mint a búza vagy az árpa, melynek növekedése a természeti erőktől függ, annak saját törvényei, ritmusa és korlátai szerint. A pénznek látványosan nincsenek ilyen korlátai: ahogy a Jammu-Kashmir bank reklámszóvege hirdeti: „A pénzed velünk gyorsan gyarapodik”.

Az emberek évszázadokon át egyenlőként, barátként dolgoztak együtt – kölcsönösen segítettek egymásnak. Most fizetett munkások dolgoznak az aratáson, a munkaadó a lehető legkevesebbet akarja fi-

Hagyományosan minden mezőgazdasági munkát közösen végeztek – a család és kölcsönöségi alapon a többi háztartás tagjai is.

zetni, a munkavállaló pedig a lehető legtöbbet kapni. Megváltoznak az emberi viszonyok. A pénz éket ver az emberek közé, akik egyre csak távolodnak egymástól.

A házban ünnepi volt a hangulat, ahányszor csak Cering, Sonam és Dolma barátai eljöttek, hogy a hagyományos *lhangsde* gyakorlatának megfelelően együtt dolgozzanak velük. Sonam ilyenkor különleges ételeket főzött. Az utóbbi években azonban ez a gyakorlat fokozatosan eltűnt, s ma már Leh környéki földjeiket többnyire fizetett munkások művelik. Sonam keserűen panaszkodik az egyre növekvő árak miatt, és nem akar magas munkabért fizetni. Az együtt dolgozó barátok ünnepi hangulata már a múlté. A bérmunkások általában idegenek, nepáliak vagy indiaiak a síkságról, akikkel még közös nyelvük sincs.

A változó gazdaságban nehéz földművesnek maradni. Korábban a kölcsönös segítség miatt a farmerkedés nem igényelt pénzt. Most, ha nem képesek kifizetni az egyre magasabb munkabéreket, sokan a falu

elhagyására kényszerülnek, hogy pénzt keressenek a városban. Akik pedig mégis otthon maradnak, azokra egyre nagyobb nyomás nehezedik, hogy haszonért termeljenek önmaguk fenntartása helyett. A földeken is a pénztermelés válik normává, és a fejlődés erői egyre inkább arra kényszerítik a parasztokat, hogy a piacgazdaság részeivé váljanak.

Az új gazdaságban a szegények és gazdagok közötti távolság is egyre nő. A hagyományos gazdaságban is voltak vagyonbeli különbségek, a természetes korlátok azonban megszabták ennek mértékét. Egy család csak bizonyos számú jakot volt képes eltartani, és bizonyos mennyiségű árpát tárolni. A pénz viszont elfér a bankban, a gazdag még gazdagabb lesz, a szegény pedig még szegényebb.

Ismertem egy Lobzang nevű embert, akinek régiségboltja volt Lehben. Számos ladaki boltshoz hasonlóan ő is feladta a földművelést, és Lehbe jött, hogy pénzt keressen, gyermekei és felesége azonban továbbra is otthon éltek a faluban. A legjobbat akarta a gyermekeinek, így azt tervezte, hogy amint házat tud venni, a városba hozza őket, hogy részesüljenek az oktatás előnyeiből, különösen, hogy angolul tanulhassanak.

Éppen beugrottam hozzá köszönni, amikor ott találtam egy idős embert Lobzang falujából, aki vajaskorsóit akarta eladni. Egész nap utazott, hogy ideérjen, buszon és gyalogosan. Az idős ember valószínűleg néhány napot Lehben készült tölteni, rokonoknál, hogy a vajaskorsókért kapott pénzen megvegye mindazt, amire otthon szükségük volt. Hagyományos burgundi színű gyapjúköpenyében méltóságteljes jelenség volt. Két korsót tett a pultra, mindkettőt meleg ragyogással vonta be a többgenerációs, folyamatos használat patinája. Finom erezetű sárgabarackfából készültek, egyszerű eleganciájuk bizonyosan számíthatott a turisták tetszésére. – Nagyon szépek – mondtam. – Miben tartják a vajjat most ezek nélkül? – Üres konzervdobozokban – felelte.

Alkudoztak az árról. Lobzang néhány héttel korábban nyilvánvalóan jóval magasabb árat ígért értük, mint amennyit most akart adni. Néhány repedést mutatott a korsókon, és nem volt hajlandó emelni ajánlatán. Tudtam, hogy a turistáktól legalább a tízszeresét kapja majd. Az idős férfi könyörgő pillantást vetett rám, de mit mondhattam volna?

Csalódottan, görnyedt vállakkal hagyta el a boltot, és annyi pénzzel, amiből alig futotta néhány kiló cukorra.

– Nem kellett volna azt mondania, hogy szépek – zsörtölődött velem Lobzang. – Így többet kellett adnom értük.

– De hisz ugyanabból a faluból valók. Tényleg ennyire keményen kellett vele alkudnia?

– Bármennyire gyűlölöm is, muszáj volt. Azonkívül egy idegentől még ennyit sem kapott volna.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

LÁMÁBÓL MÉRNÖK

Kinek van szüksége a szerzetesekre?

(ladaki fiatal, 1984)

Figyelemmel kísérve Ladak „fejlődését” nehéz volt eldönteni, melyik volt a változás fontosabb követe: a pénz vagy a technológia. Az azonban nyilvánvaló volt, hogy szorosan összefüggnek, és együtt alkotják a társadalom szisztematikus átalakításának mérföldköveit.

Ladak még nem tapasztalta meg a messzire ható technológiai átalakulást, de határozottan arrafelé tart, ha a dolgok a jelenlegi irányban haladnak tovább. A már bekövetkezett változások azonban világosan mutatják a nyugati típusú fejlődés „mellékhatásait”. Jól példázza ezt a dízelmalmok munkába állítása Lehben. Ez a malom sokkal gyorsabban őrli meg a gabonát, a parasztnak azonban falujuktól messzire kell szállítaniuk a búzát és az árpát, és fizetniük kell az őrlésért. És magasabb sebesség hatásaként felmelegszik a gabona, így csökken a tápértéke. A dízelmalmok ráadásul szennyezik a levegőt.

A falubeli technológia az ősi tudáson alapult, és a helyi forrásokat hasznosította. Az ekét helyben nőtt fából faragták, vas éle pedig a falubeli kovács műhelyében készült. Az ekét húzó *dzo* vagy jak a helyi magaslati legelők vad fűvén táplálkozott. Az ekéhez szükséges minden szaktudás és nyersanyag elérhető és megújítható volt.

Könnyű persze romantikus színekben látni a hagyományos technológiákat, de nyugaton az is meglehetősen általános, hogy minden elő-

nyét letagadják. Tashi Rabgyas néha nekiállt ecsetelni a régi előnyeit az újjal szemben, különösen az állatokkal (a gépekkel szemben) végzett munkában. „Az állatok a barátaiddá válnak, kapcsolódsz hozzájuk. Ha különösen jó munkát végeztek, ha tényleg nagyon keményen dolgoztak, adtál nekik valami rendkívüli finomságot. De a gépek halottak, velük nincs kapcsolatod. Ha gépekkel dolgozol, magad is olyanná válsz, mint ők: élettelené.”

Természetesen a szántás sokáig tartott a hagyományos módszerekkel – egy hold felszántása akár egy fél napig. Egy farmer, aki Tashival ellentétben sosem hagyta el Ladakot, természetesen örülne egy olyan technológiának, amellyel időt takaríthat meg. Miért dolgozzon fél napot, ha egy traktorral fél óra alatt elvégezheti ugyanazt a munkát? Az igazság azonban az, hogy az új, gyors technológia végső soron egyáltalán nem takarít meg időt.

A hagyományos gazdaságban mindenki idő bővében állt, aminek csak az évszakok változása szabott korlátot. Bármilyen sok munka várt is rájuk, életüket emberi léptékű sebességgel élték, és mindenki megengedhette magának a türelem luxusát. A modern gazdaságban azonban az idő árucikké válik – adható és vehető –, amit hirtelen apró darabjaira szabdaltunk, és abban mérjük. Az idő költséges dologgá válik, és minél több „időtakarékos” technológiát akarunk, életünk ritmusa annál gyorsabbá válik.

Mára a ladakiaknak is kevesebb idejük jut egymásra és önmagukra. Ennek következtében kezdik elveszíteni hajdan oly kifinomult éleslátásukat, mellyel környezetük legapróbb rezdüléseit is figyelték – azt a képességüket például, hogy az időjárásban bekövetkező legapróbb változásra is felfigyeljenek, vagy hogy ismerjék a csillagok mozgását. Egy barátnőm, aki a Markha-völgyben lakik, úgy összegezte ezt: – Én nem értem. A nővéremnek, aki a fővárosban lakik, az összes ilyen dolog megvan, ami gyorsabbá teszi a munkát. A ruháit boltban vásárolja, van dzsipje, telefonja, gáztűzhelye. Ezek a dolgok mind annyi időt spórolnak, mégis, amikor meglátogatom, nincs ideje, hogy beszélgessem velem.

Az egyik legmegrázóbb lecke, amit a változó Ladaktól tanultam, éppen az volt, hogy bár a modern világ gépei és eszközei önmagukban

időt takarítanak meg, maga az egész életmód azonban összhatásában elveszi az időnket. A fejlődés eredményeként a modern ladakiak egy olyan gazdasági rendszer résztvevőivé váltak, melyben az embereknek a hozzáférhető technológiák diktálta sebességgel kell versenyezniük. Számomra ez mérhetetlenül fontos pontnak tűnik. Ha valaki olyan társadalomban él, amelyik használja a telefont, akkor jelentős hátrányokat szenved, ha neki nincs – gazdaságilag és pszichológiai értelemben is. Az, hogy személyesen tolmácsolja üzeneteit, nem igazán működőképes alternatíva. Ahogy gyalog vagy lóháton sem járhat többé, ha az utcákon autók és buszok járnak. Nem dönthetsz úgy reggelente: ma beszélőlk a munkába – életed sebessége adott.

Emlékszem az első alkalomra, amikor Sonammal meglátogattuk a családját Hemis Shukpachanban. A konyhában a tűzhely körül ültünk, amikor leírta a Lehben látott turistákat: – Olyan elfoglaltnak tűnnek. Mintha sosem ülnének nyugodtan. Mindig csak: csatt, csatt, csatt.

És be is mutatta a fényképezést, hogy hallgatósága jobban megértse. Aztán egy turistát imitálva megveregette kishúga fejét: – Tessék, itt van neked egy golyóstoll.

– Állandóan rohannak valahová. Így! – mondta, felugrott, és ide-oda rohángászott a konyhában. – Miért sietnek ennyire?

A technológiai változás a gazdagok és szegények közötti rést is tágítja. A gazdag ladaki, aki autójával elhúzza a gyalogos mellett, fizikailag és pszichológiai értelemben egyaránt maga mögött hagyja őt – a porban. Szintén új társadalmi problémák merülnek fel, ha az emberek nem ott dolgoznak, ahol élnek. Hátrahagyják asszonyaikat és megosztják a közösséget.

Lobzang a kormány alkalmazásában dolgozó sofőr volt. Amikor nyugdíjba ment, vett magának egy dzsipet, és hazament a falujába. Nyaranta turistákat fuvarozott vele a kolostorokhoz, az év többi részében pedig fuvardíjért vitte az embereket Lehbe és vissza. A falubeliekkel való kapcsolata pedig változni kezdett – volt valamije, ami a többieknek nem, és már nem egészen egy volt csupán közülük.

A régi és az új szimbólumai.

– A jövőben, és ez valószínűleg nincs is olyan messze, képesek leszünk olyan gépeket szerkeszteni, amiken megnyomunk egy gombot, és az jön ki, amit akarunk. A műanyag vödörtől az almáig – mondta nekem Cering Dorje, amikor visszajött az egyetemről, Kasmírból, ahol a fizika szerelmesevé vált. Meglepődtem, így magyarázni kezdett: – Minthogy végső soron minden ugyanolyan atomokból áll, úgy rakhatjuk őket össze, hogy létrehozzuk, amit akarunk.

Cering érzései a hozzáállás és az értékek alapvető változását tükrözik – egy új ladaki világkép megszületését, egy olyan világképét, amelyben az ember sokkal nagyobb hatalommal bír a teremtés többi része felett. A hagyományos világ legmegbecsültebb alakja a láma volt. A modern világban ez a mérnök.

Amikor Stok faluban, a Smanla családnál voltam, hallottam, amint az apa és a nagymama a legkisebb fiú jövőjéről beszélgettek. Párbeszédük meglehetősen tipikus volt. *Abi* (nagymama) azt akarta, hogy a fiú szerzetes legyen. Azt mondta, minden családnak adnia kell valakit a ko-

lostornak. Az apa azonban mindenáron a modern oktatás pártján állt, melynek révén a gyerek állami állásra tehet szert. Bár az apa is vallásos volt, azt akarta, hogy fia az új utat járja. Idősebbik fia, Nyingma, a kasmíri mezőgazdasági főiskolán tanult. *Abi* azt mondta: – Nézd meg, mi lett Nyingmával. Amióta elment az iskolába, nem tiszteli többé a vallást.

– Igen – felelte az apa –, de hamarosan pénzt kereshet, és manapság ez nagyon fontos. Honnan tudhatnánk, mi a legjobb? Itt a faluban mi nem értjük az új módot.

A láma és a mérnök világképe meglehetősen különböző. A régi hit a valóság olyan ábrázolásán nyugodott, amely minden élet egységét és közös eredetét hangsúlyozta, míg az új tudományos perspektíva az elkülönülést hangsúlyozza. Mintha valójában azt mondaná: vagyok én – és rajtam kívül van a világ. Ha a természet működését akarjuk megérteni, nem kell mást tennünk, mint lehető legkisebb részeire bontanunk az anyagot, és külön-külön megvizsgálunk alkotóelemeit.

A lámától a mérnöki tartó változás olyan etikai értékváltást jelez, mely a minden élővel szemben megnyilvánuló részvételteljes, könyörületes kapcsolatok helyébe az „értékmentes objektivitás” állítását teszi, mindenféle etikai alap nélkül.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

A NYUGATI ÚT LECKÉI

Még ha tudod is, jobb megkérdezni valakit.

(ladaki mondás)

Senki sem tagadhatja a valódi oktatás, azaz a tudás gazdagításának és kiszélesítésének értékét. A mai oktatás azonban valami egészen másról szól. Elszakítja a gyerekeket a kultúrájuktól, a természettől, kiképzí viszont őket egy nyugatias, városi környezet szűk hatókörű specialistaivá. Ez a folyamat különösen döbbenetes Ladakban, ahol a modern iskoláztatás szinte teljesen elvakítja a gyerekeket, megakadályozva, hogy helyesen lássák azt a kontextust, amelyben élnek. Úgy fejezik be az iskolát, hogy fogalmuk sincs saját erőforrásaikról, és működésképtelenek a saját világukban.

A kolostorokban folytatott vallási képzés kivételével a hagyományos kultúra nem tartalmazott egy „oktatásnak” nevezhető, elkülönített folyamatot. Az oktatás a közösséghez és a környezethez fűződő intim kapcsolat terméke volt. A gyerekek tanultak a nagyszüleiktől, a családtól és a barátoktól. Amikor például vetéskor segítettek, megtudták, hogy a falu egyik vége egy kicsit melegebb, a másik kicsit hidegebb. Saját tapasztalataik alapján tanulták meg megkülönböztetni egymástól az árpafajokat, ahogy azt is, melyik fajta milyen növekedési feltételeket igényel. Megtanulták még a legparányibb vadnövények felismerését és hasznosítását is, vagy hogy hogyan vegyenek észre egy állatot a távoli hegyoldalon. És tanultak kapcsolatokról, folyamatokról és változásról,

az egész, körülöttük lévő természeti világban létező rendkívül összetett kapcsolatrendszer örökkön változó hálójáról.

Ladakiak nemzedékei nőttek fel úgy, hogy megtanulták, hogyan lásák el magukat ruhával és fedéllel, hogyan készítsenek cipőt jakbőrből, köpönyeget a bárány gyapjából, hogyan építsenek házat sárból és kőből. Az oktatás helyspecifikus volt, és az élő világgal fenntartott, intim kapcsolatot táplált. Olyan intuitív tudatossággal látta el a gyerekeket, amely a későbbiekben lehetővé tette a számukra, hogy hatékonyan és fenntartható módon hasznosítsák meglévő erőforrásaikat.

A mai iskola nincs birtokában e tudásnak. A gyerekeket inkább specialistákká képezik egy technológiai rendszer, és nem egy ökológikus társadalom számára. Az iskola az a hely, ahol elfeledtetik a hagyományos mesterségbeli tudást, sőt, ami ennél is rosszabb, még le is nézik.

A nyugati típusú oktatás az 1970-es években jelent meg először a ladaki falvakban. Ma [1991-ben – a ford.] úgy kétszázra rúghat a számuk. A képzés törzsanyaga gyenge imitációja annak, amit India más részeiben tanítanak, ami maga is a brit oktatás olcsó utánzata. Ladakról szinte szó sem esik benne. Egyszer, amikor meglátogattam egy osztálytermet Lehben, láttam egy gyermekszobát ábrázoló rajtot egy iskoláskönyvben, amely akár New York-i vagy londoni is lehetett volna. Egy köteg szépen összehajtogatott zsebkendőt láttam egy baldachinos ágyon, a felirat pedig tanácsokat adott, hogy a piperesarok melyik részében célszerű tárolni őket. Ugyanilyen abszurd és teljesen oda nem illő illusztrációt láttam Sonam kisebbik húgának iskoláskönyvében. Egyszer azt kapták házi feladatnak, hogy számítsák ki, milyen szöveget zár be a pisai ferde torony a földdel. Más alkalommal az Iliász angol fordításával küszködött.

A legtöbb ismeretnek, amit az iskolában megtanulnak, a ladaki gyerekek soha az életben nem látják majd hasznát. Annak lebutított változatát tanulják, amit egy New York-i gyerek. Olyan emberek által írt könyvekből tanulnak, akik soha életükben nem tették lábukat Ladak földjére, akik egy szót sem tudnak arról, mit is jelent árpát termelni majd' 4000 méter magasságban, vagy arról, hogyan kell házat építeni napon égetett téglából.

Manapság az „oktatásnak” nevezett folyamat a világ minden sarkán ugyanazon alapvetésekre és ugyanarra az európai modellre épül. Távoli események és személyek állnak a figyelem középpontjában. A könyvek olyan információkat közölnek, amelyeket az egész bolygónak szántak, egyfajta univerzális tudást. De minthogy csak az a tudás alkalmazható általánosan, amely már távol áll egy adott, speciális ökorendszertől, amit a gyerekek tanulnak, az lényegében „szintetikus”, és az élő kontextustól elkülönült. Ha továbbtanulnak, talán tudnak majd házakat építeni, de olyanokat, amelyek betonból és acélból készülnek, az univerzális minta szerint. Hasonlóképpen, ha agrár szakon tanulnak tovább, iparosított gazdálkodást tanulnak; megismerkednek a növényvédő és rovarirtó szerek használatával, a hatalmas gépekkel és hibrid magokkal. A nyugati oktatási rendszer egyre szegényebbé tesz minket, mivel azt tanítja szerte a világon, hogy ugyanazon forrásokat használjuk, figyelmen kívül hagyva saját környezeti adottságainkat. Az oktatás ekképpen mesterséges hiányt teremt, és elősegíti a verseny kialakulását.

A folyamat egyik legékezebb példája Ladakban az volt, ahogy az őshonos jakot és helyi keresztezéseit kiszorította a Jersey tehén. A jak fontos szerepet játszik a hagyományos gazdaságban. Ez az állat tökéletesen alkalmazkodott a helyi környezethez, legjobban 5000 méter magasban, a gleccserek körül érzi magát. Hatalmas távolságokat képes megtenni, függőleges meredélyeken mászik fel és le, és elboldogul a zord vidék gyér növényzetén. Hosszú szőre védelmet nyújt a hideg ellen, és roppant méretei ellenére kecsesen egyensúlyoz a töredezett szélű sziklákon. A jak adja a tüzelőt, a húst, a munkaerőt, valamint a szőret, amelyből az asszonyok takarókat szőnek. A nőtények nagy zsírtartalmú, ám kevés tejet adnak, átlagban három litert naponta.

A modern látásmód szerint azonban a jak „nem elég hatékony” – a nyugati oktatásban részesült agrárszakemberek legalábbis hajlamosak ezt a megvető álláspontot képviselni. – *A drimo*, a nőtény jak csak három liter tejet ad naponta – mondják. – Jersey tehénekre van itt szükség. Azok harminc litert tejelnek egy nap.

Szakképzésük nem teszi lehetővé számukra, hogy javaslataik tágabb kulturális, gazdasági és ökológiai következményeit is átlássák. A jakok

a hagyományos legeltetési mód következtében nagy távolságokat megtéve gyűjtötték össze az energiát – azt az energiát, amit az emberek a végén, a tüzelőanyag túl élelem, ruházat és munkaerő formájában hasznosítottak. A Jersey tehének ezzel ellentétben, fel sem jutnak 4500 méter fölé, ahol az emberek laknak, ráadásul speciális istállóra és különlegesen termesztett takarmányra van szükségük.

A modern oktatás nem csupán figyelmen kívül hagyja a helyi forrásokat, de ami ennél is rosszabb, elhitei a gyerekekkel, hogy kultúrájuk és ők maguk is alsóbbrendűek. Elrabolja az önbecsülésüket. Az iskolában minden a nyugati modellt támogatja, és ennek következményeként eléri, hogy saját hagyományaikat szégyenletesnek tartásák.

1986-ban megkértek iskolás gyerekeket, hogy képzeljék el Ladak életét 2000-ben. Egy kislány ezt írta: 1974 előtt a világ nem ismerte Ladakot. Az emberek civilizálatlanok voltak. Minden arcon mosoly ült. Nem volt szükségük pénzre. Amijük volt, az elég volt nekik.” Egy másik dolgozatban ezt írta egy gyerek: „Éneklük ugyan saját dalaikat, de mintha szégyellnék, és inkább az angol és hindi dalok érdeklük őket. ... Manapság azt találjuk, hogy a legtöbb ember már nem viseli a hagyományos öltözetet, mintha szégyellné.”

Az oktatás elvonja az embereket a mezőgazdaságtól és a városokba hajtja őket, ahol kialakul a pénzgazdálkodástól való függőségük. A hagyományos Ladakban nem létezett olyasmi, mint a munkanélküliség. A modern világban azonban intenzív verseny folyik a kevés jól fizető állásért, különösen az állami szektorban. Ennek eredményeképpen a munkanélküliség ma már komoly probléma.

A modern oktatásnak nyilvánvalóan megvannak a maga előnyei, mint például az írástudatlanság jelentős visszaszorítása. Azt is lehetővé tette, hogy a ladakiak több információval rendelkezzenek a körülöttük lévő világban ható erőkről. Mindezzel együtt azonban – a globális gazdasági létra legalsó fokára helyezve – elválasztotta őket egymástól és a földtől.

A jak tökéletesen alkalmazkodott környezetéhez, a magaslati legelőkhöz.

TIZENHARMADIK FEJEZET

A KÖZÉPPONT VONZÁSA

Nem maradt semmi, ami javíthatná Ladak kultúráját.

(a nyolcéves Dolma dolgozata a változásról)

Nem olyan régen buszon utaztam Lehből Sakti faluba. Ahogy máskor is oly gyakran megtörtént, egy asszony a saját országom életéről faggatott.

– Csodálatosan hangzik. Biztosan nagyon könnyű az életek – mondta végül.

– Nem, ez nem egészen olyan, mint képzeled – válaszoltam. – Sok hátránya is van.

Meséltem neki arról, hogyan zsúfolódnak össze az emberek a nagyvárosokban, anélkül, hogy a szomszédok akár csak egymás nevét tudnák; hogy a szülőknek nincs idejük a gyerekeikre, hogy a levegő szennyezett, az utcák zajosak. Amikor befejeztem, egy férfi, aki a nő mögött ült, előrekiabált, és megkérdezte a nőtől, mit mondtam. – Azt mondta – kiabálta vissza a nő –, hogy náluk ugyanolyan az élet, mint manapság Lehben.

Amikor először jártam Lehben, tüneményes kis város volt, mindössze két járdázott utcával, melyeken a motoros jármű ritka látványnak számított. A forgalmi dugók legvalószínűbb okai a tehének voltak. A levegő kristálytisza volt, olyan tiszta, hogy úgy tűnt, mintha az ember megérinthetné a távoli, a völgytől 20-30 mérföldnyi távolságra lévő havas hegycsúcsokat. A városközpontból bármely irányban elin-

dulva ötpercnyi sétával árpaföldekre értünk, melyekből itt-ott nagy tanyaházak emelkedtek ki. Érzésre Leh falura emlékeztetett; mindenki ismerte és üdvözölte egymást.

Az elmúlt tizenhat év során végignéztem, ahogy a falu várossá nőtte ki magát. Lélektelen, cellaszerű „lakókolóniák” falták fel a zöld mezőket, porsivatagokká terebélyesedve, melyek egyhangúságát nem zöld fák, hanem villanypóznák törik meg. Megjelentek a tájkép újabb elemei, a málladozó festék, rozsdásodó fémek, betört üvegek és a szétszórt műanyagszemét. Óriásplakátok reklámozzák a cigarettát és a tejpport.

Leh évszázadokon át egy fenntartható gazdaság része volt. A város és a vidék között dinamikus egyensúly állt fenn, kiegészítették egymást. Néhányan ugyan a külvilággal folytatott kereskedelemről éltek, a gazdasági tevékenységek többsége azonban a helyi erőforrások hasznosításán alapult. A fejlődés most olyan központtá formálja át Leht, melynek funkciója egészen más gazdasági alapokon nyugszik. A várost a külvilággal összekötő út megépítése a globális gazdasághoz kapcsolta Ladakot, a helyi gazdasági tevékenységeket pedig összekapcsolta a tőkével. A modern élet valamennyi eleme megjelent: az elektromosság, az egyetlen töltőállomás, a kormány, a fizetett alkalmazottak, az egyetlen kórház és mozi, a jobb iskolák, két bank, sőt, még egy futballstadion is. A fejlődés Ladakban éppúgy, mint máshol, olyan örvényként működött, mely szakadatlanul a középpont felé vonzza az embereket. Az elmúlt tizenhat évben Leh lakossága majdnem megduplázódott, a vidéki népesség jelentősen csökkent, mivel a fiatalok a városba mennek tanulni és állást keresni.

Sok ember kis helyen összezsúfolva mindig sok problémával jár. Nyaranta Leh utcái araszoló forgalommal telnek meg, a levegő benzingőtől nehéz. A hagyományos szívélyességet kiszorította a városi élet tolongása és a felszínes magamutogatás. Fizikai értelemben az emberek most egymáshoz közelebb élnek, a köztük lévő távolság azonban nőtön-nő. A kölcsönös segítséget és egymástól való függőséget bátorító falusi gazdasági és politikai struktúrák összeomlottak; betegség esetén, vagy ha segítségre van szükség, a Lehben élő emberek inkább fordulnak falubeli rokonaikhoz, mint a fal túloldalán élő szomszédjukhoz.

A szállások zsúfoltak – gyakran két kis szobában szorul össze a nyolc tagú család, konyha és fürdőszoba nélkül.

Norbu családi házukban nevelkedett Stok faluban; háromszintes épület volt, fehérre meszelt falakkal, faragott balkonnal. A nyárfasor szegélyezte mezőkre és gleccserekre néző első szobákat freskók díszítették. A ház egyik oldaláról a kolostorra lehetett látni, a másiktól a királyi palotára.

Ma Norbu egyedül él Lehben egy kis szobában. Egyetlen ablakán át egy poros futballpálya kapuját, szögcsdrót kerítést, villanypóznákat és egy halom eldobált autógumit lát. A közelben egy omladozó fal köztéri vécé gyanánt szolgál, törött üvegek állnak ki belőle, hogy távol tartsák az állatokat.

Nem teljes egészében Norbu döntése volt, hogy otthagyja faluját és Lehbe költözzön – bár senki sem kényszerítette rá. Mégis, a modernizáció mindent átható nyomásának eredménye az, ami a városi központokba vonzza az embereket. Oktatása arra készítette fel, hogy a modern szektorban dolgozzon, és az állások mind Lehben vannak. Ő már nem volt képes arra sem gyakorlatilag, sem lelki értelemben véve, hogy farmer legyen.

A mai központosított gazdaság függ a nagy mennyiségben rendelkezésre álló energiától, és általában a források nagyobb kihasználásával jár. A hatalmas beruházásokként épülő úthálózatok élénkítik és elősegítik a mind messzebről érkező áruk kereskedelmét. Manapság Lehben az emberek szinte semmit sem képesek előállítani önmaguknak: ételüket, ruházatukat és építőanyagait mind a városba kell szállítani – a levegőt szennyező teherautók végeláthatatlan karavánjában –, olykor egészen India déli részéből. Még a vizet is „importálni” kell, gyakran a környező vidék kárára, ahonnan az életet jelentő öntözővizet vonják el. Mindennek következményeként a régi típusú rotációs munkamegosztás rendszere összeomlóban van.

Az embereknek fogalmuk sincs a frissen importált áruk esetleges veszélyeiről. Sokan azbesztlapokon sütik a kenyeret, és olyat is láttam, hogy növényvédő szer konzervdobozát használták sőtartóként. Az In-

diában használt növényvédő szerek 70 százaléka nyugaton be van tiltva, vagy szigorú feltételek mellett használható. Ladakban, annak ellenére, hogy szinte nincsenek is kártevők, a parasztokat arra bátorítják, hogy a BHC-t használják, mert az hatékonyabb, mint a DDT. Egyszer, amikor megpróbáltam elmagyarázni néhány ladaki barátomnak, hogy az általuk fogyasztott vaj formaldehidet tartalmaz, ami káros az egészségre, megdöbbenek. Nem akarták elhinni, hogy árulnának ilyesmit az üzletekben, és oly sok ember fogyasztaná, ha tényleg ártalmas lenne.

A hagyományos faluban teljesen ismeretlen volt a hulladék, Lehben azonban semmiféle újrahasznosítás nem létezik. Hatalmas kupacokban gyűlik a szemet, melyből a benne lévő ételdaraboktól a műanyag-, üveg-, papír- és fém csomagolóanyagokig minden nagy távolságokra való elszállítás igényel. Az erőforrásokat, amelyeket a hagyományos kultúra valódi értékükön becsült, egyre inkább figyelmen kívül hagyják.

Az emberek például nem használják fel többé a szemetet, hogy földjüket táplálja. Ehelyett problémává válik az elhelyezése, mivel a szűkös forrásokból kellene elvonni ahhoz, hogy feldolgozzák. Mióta a vízöblítési vécék megjelentek, energiára van szükség ahhoz is, hogy a drága vizet fölvigyék a háztetőig, ahonnan vezetékek mérföldjein át, hordószámra folyik el fertőző tartályokba. Leh zsúfolt körülményei között a lyukas víztartályok váltak a legtöbb szennyezés forrásává, és nagyban hozzájárultak a hepatitisz járványos megjelenéséhez, és más, a fertőzött vízzel terjedő betegségek számának emelkedéséhez.

A „modern szektor” civilizációs betegségei, melyek gyakorlatilag ismeretlenek voltak a tradicionális társadalomban, egyre gyakrabban fordulnak elő. Idetartozik a rák, a szélütés, a cukorbetegség. Főként a testmozgás hiánya, a fokozódó stressz, valamint a zsírban és cukorban gazdag táplálék együtt felelnek ezért. Az utóbbi évek során sok ladaki barátom lett kövér és erőtlén.

Az orvosi ellátás több tízezer ladaki számára ma kizárólag Leh egyetlen kórházát jelenti. Mint az a fejlődő világ más részein is tapasztalható, az eredmény itt is a nyugati gyógyítás szegényes másolata. Vannak kiváló orvosok, de a rendszer, amelyben dolgoznak, nem ad nekik

sok esélyt. A modern rendszer rendkívül tőke- és energiaigényes; Ladak egész fejlesztési keretét, sőt, ennek többszörösét is felemésztené, ha nyugati színvonalra akarnák hozni a kórházi ellátást. A dolgok jelen állása mellett a betegnek hosszú ideig kell várnia, mire orvossal találkozik, a várótermek zsúfoltak, hiányos az egészségügyi személyzet, a gyógyszerellátás és a felszerelés szegényes. A vízellátás a legjobb esetben is akadozik, a higiénés feltételek megdöbbenőek.

Mégis, még ez az alacsony színvonalú, nyugati típusú, központosított egészségügyi ellátás is elegendő ahhoz, hogy aláássa a régi rendszert. A modern orvoscépzés nem ismeri el a hagyományos módszereket, kiszakítva ezzel Ladakot saját kultúrájából és megfosztva forrásaitól. Az *amchi* munkája az idő bőségén nyugodott: felkészülése, tanoncideje, a vizsgálat és a gyógyszerek elkészítése mind hosszú időt vettek igénybe. Hogyan versenyezhetne egy magányos *amchi*, akinek a magas hegyeken kell összegyűjtenie majd szárítania, megőrölnie és elkészítenie gyógynövényeit, a nagy gyógyszergyárakkal, melyek az állam által támogatott rendszerhez tartoznak? Régen szinte minden faluban élt *amchi*; manapság jóval kevesebbet találni belőlük, és még ennél is kevesebben vannak, akik tanulják.

A helyi mezőgazdaság hasonlóan nehéz helyzetben van. Az importált gabonafajták állami támogatása miatt Lehben olcsóbb egy kiló Punjabból érkező liszt, mint a szomszéd faluból való. A rizs, a cukor és más élelmiszerek szintén állami támogatást élveznek. Ennek eredményeképpen „gazdaságtalanná” válik a saját élelmiszer megtermelése. Ez a képtelenség a hagyományos gazdaságban egyszerűen értelmezhetetlen lett volna.

A modern gazdaság ellentmond a józan észnek és ezzel elpusztítja azt. Manapság Lehben például a tiltó rendelkezéseknek köszönhetően egyre drágább sárból építkezni, míg a cement ára esik. Ez a példa jól mutatja, hogyan ássa alá a nyugati típusú fejlesztés a helyi rendszereket. Lehetetlennek tűnik, hogy egy mesterségesen előállított építőanyag, amit a Himalája hegyein át kell ideszállítani, kiszoríthatja a sarat, mely bőséggel és szabadon áll mindenki rendelkezésére. Mégis, éppen ez történik.

Tél Sankar faluban. A házakat magas falaik is védik az időjárás viszontagságaitól.

A modern szektorban a föld pénzben kifejezhető értékű árucikké válik. Ahogy az emberek összezsúfolódnak, és a rendelkezésükre álló tér egyre szűkebb, a föld, mely korábban soha nem került pénzbe, egyre drágább. Ha az ember téglát akar, csak a sárért is egyre távolabb kell utaznia a terjeszkedő várostól, és készpénzben kell fizetnie, nem is említve a téglakészítésére fordított munkaerőt, meg a fuvarköltséget, hogy odakerüljön a városba – helyett, hogy kiásná a háza mellől. Ma már az idő is pénz, ami ugyancsak a sár ellen szól, amivel lassabban halad az építkezés. Ráadásul, ahogy korábban már szó volt róla, manapság a legtöbb „tanult” embernek fogalma sincs, hogyan kell házat építeni, a mérnökök pedig cementből és acélból terveznek. Ennek következtében maga a sárból építés szakértelme is egyre ritkább, tehát drágább is. Mindennek van egy lélektani dimenziója is: az emberek félnek attól, hogy maradinak tűnnek – és így tekintenek mindenre, ami hagyományos. Modern házban akarnak élni. A sárból készült ház nem tesz jót az imáznak.

Az élelmiszer és az építőanyagok mellett a harmadik legfontosabb alapszükséglet, a ruházkodás, szintén az új gazdaság hatása alatt áll. A hagyományos gyapjúruházatot felváltotta a műanyag szálú, sőt, az import gyapjúruha. Túl drága lett az otthon szőtt köpenyt hordani, amely korábban nyilvánvalóan ingyen volt.

A legkülönbözőbb kényszerhatások egész skáláját néztem végig – egyazon időszak alatt fejtve ki hatásukat –, melyek elszakították a lakókat saját forrásaiktól. Az okok rendkívül összetettek, és egész életmódjuk szisztematikus átalakításával van kapcsolatban. Bárhogyan is, teljesen nyilvánvaló, hogy a központosítás túlnyomó mértékben tervezett cselekvések eredményeképpen megy végbe. A nyugatnak a „gazdasági növekedéstől” való függése másokra is ráerőlteti a fejlődés kényszerét. A fejlődéshez szükséges feltételek megteremtése érdekében a kormányok jelentős forrásokat használnak fel a társadalom újrasztrukturálására. A gazdaság háttérül szolgáló infrastruktúra – a központosított energiaellátástól a nyugati típusú, városi oktatásig – lényegében mindenütt ugyanaz. Ahogy az ennek következtében fellépő problémák is.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

MEGOSZTOTT EMBEREK

*A divat megjelenése hiúsághoz és a barátságok megromlásához vezet.
(a tízéves Norbu dolgozatából)*

Legelső évemet töltöttem Ladakban, amikor egy barátommal kirándulni indultunk Chillingből a Markha-völgybe. Egyszerre az ösvény egy rendkívül nehéz szakaszához, egy meredek szakadék széléhez értünk, ami alatt több száz méteres mélységben egy folyó rohant. Szemből egy öregember érkezett, mezítláb, botra támaszkodva. Üdvözöltük egymást, és továbbmentünk, minthogy a helyen nem volt lehetséges megállni. Kínosan lassan haladtam előre, és vagy tíz perc elteltével hallottam, amint az öreg engem szólít. Elérte a veszélyes ösvény túloldalát, és nyilván észrevette, milyen bajban vagyok. Visszaindult saját léptei nyomában, és egészen odáig visszajött, hogy ideadja nekem a botját. – Neked valószínűleg nagyobb szükséged van rá, mint nekem – mondta széles mosollyal. Manapság, amikor felszállok Lehben a zsúfolt buszra, még az öregek is megpróbálnak félrenyomni, hogy helyet kapjanak.

A hagyományos gazdaságban mindenki számára világos volt, hogy életük egymás kölcsönös segítségétől függ. Az új gazdasági rendszerben azonban az emberek közötti távolság oly mértékben megnő, hogy úgy tűnik, nincs már szükségük egymásra. Végző soron természetesen igen, de nem olyan közvetlen módon, mint régen a családra, a barátokra vagy a szomszédokra. Minden politikai és gazdasági lépésre a névtelen bürokrácia útvesztőin áthaladva kerül sor. A helyi kölcsönös függőség

szöveve szakadozik, ahogy az együttműködés és a tolerancia hagyományos szintje is darabjaira hullik. Ez különösen igaz a Leh környéki falvakban, ahol az utóbbi években drámaian megemelkedett a közeli közösségeken, sőt a családokon belül zajló viták, veszekedések száma. Skara faluban heves vitának voltam tanúja, amely az öntözővíz miatt tört ki, holott az ilyen ügyek korábban oly simán intéződtek el az együttműködés keretein belül.

Ahogy a kölcsönös segítség helyébe a távoli erőktől való függőség lépett, az emberek többé nem érzik elég kompetensnek magukat ahhoz, hogy ők hozzák meg az életükkel kapcsolatos döntéseket. Minden szinten megjelent a passzivitás, sőt az apátia: az emberek feladják személyes felelősségüket. A hagyományos faluban egy öntözőcsatorna megjavítása olyan feladat volt, amelyben szinte az egész közösség részt vett. Amint szivárgást fedeztek fel egy öntözőcsatornán, csapatnyi ember kezdett dolgozni rajta, és ásóval, kapával befoltozták a lyukakat. Ma az emberek ezt úgy tekintik, mint a kormány felelősségét, és addig hagyják, hogy folyjék a csatorna, míg meg nem javítják nekik. Minél többet tesz a kormány a falvakért, ők annál kevesebb késztetést éreznek arra, hogy segítsenek magukon. Emlékszem egy beszélgetésre egy kormányhivatalnokkal, amit a Nurrila faluban épült vízerőműről folytattunk. – Egyszerűen nem értem – mondta –, eddig mindig olyan szépen rendben tartották a vízkerekeket, mégis, úgy tűnik, ezzel nem törődnek. Idén nyáron például egy szikladarab beleesett a turbinába, de senki sem bajlódott azzal, hogy tegyen valamit. Most itt vannak villany nélkül.

Ma, a „fejlődés” egyre nagyobb politikai és gazdasági egységekhez kapcsolja az embereket. A múltban az egyénnek valódi hatalma volt, mivel ezek az egységek kicsik voltak, és mindenki a közösség többi tagjával közvetlenül intézhette az ügyeit. Politikai terminusokban: egy ladaki polgár ma egy a 800 millióból, a globális gazdaság részeként pedig egy a sok milliárdból.

A médián keresztül történő kulturális központosítás is a növekvő bizonytalanságot és a passzivitást táplálja. A hagyományos élet fontos része volt a zene, a tánc és a színház. A multságba valamennyi korosztály bekapcsolódott. Amikor a tűz köré gyűltek, még a totyogó kisbabák is táncoltak, idősebb testvéreik vagy barátok közreműködésével.

Mindenki tudta, hogyan kell zenélni, énekelni, játszani. Most, hogy már rádió is van Ladakban, nem fontos többé, hogy az emberek saját dalaikat énekeljék vagy saját történeteiket meséljék. Leülhetnek és meghallgathatják a legjobb énekeseket, a legjobb mesélőket. Mindez azonban oda vezetett, hogy az emberek gátlásossá és zavarttá váltak. Többé már nem a barátaikhoz és a szomszédjaikhoz mérték magukat – akik valóságos emberek voltak, és némelyikük talán jobban énekelt, de kevésbé ügyesen táncolt –, hanem a rádióban hallott sztárokhöz, akiknek biztos, hogy a nyomukba sem érhetnek. A közösségi kötelékek elszakadnak, amikor az emberek passzívan ülve hallgatják akár a legjobbakat is, ahelyett, hogy együtt énekelnének és táncolnának.

A repülőgépet vártam Leh repterén, amikor talákoztam Davával és két barátjával. Egy német turistacsoportot várt, barátai pedig azt remélték, nekik is sikerül majd valamilyen üzletet csinálniuk. Egyiküknek vendégháza volt, a másik túravezetőként dolgozott. Egy hindi filmről kezdtek mesélni, melyet akkoriban forgattak Ladakban. Nyilvánvaló volt, hogy órákat töltöttek el a helyszínen, és valahogyan aláírt fényképeket is sikerült szerezniük, melyeket büszkén mutogattak nekem. Dava nagyon viccesen utánozta a hősnő vékony, magas hangját. Minden apró stílusjegyet felszedtek, még a legapróbb gesztusokat is; a főhős mozgását, ahogy cigarettáját tartotta, tudták, milyen márkájú cigarettát és whisky a kedvence. A sztárok csillogása mély benyomást tett rájuk. Beszélgetésünk nagyon szomorúvá tett.

Ugyanaznap, később volt heti rendes találkozásom Paljorral, aki népdalok átírásában segített nekem. Meséltem neki a reptéri találkozásról. – Paljor, téged nem dühít, hogy a fiatalok mennyire megváltoznak? Dava úgy tűnik, teljesen össze van zavarodva, fogalma sincs, ki is ő. Kezd úgy viselkedni, mint valami macsó filmkarakter.

– Tudom – felelte. – A kisebbik fiam is így áll.

Ahogy a ladakiak elveszítik biztonságérzetüket és önazonosságukat, amely a másokkal fennálló, tartós és mély kapcsolatokban gyökerezett, kétségek merülnek bennük föl azzal kapcsolatban, kik is ők. A média és a turizmus ugyanakkor új képet ad arról, milyennek is kellene len-

niük. Nincs más előttük, csakis a nyugati minta, amelynek megfelelően nekik is az étkezőasztalt körülülve kell vacsorázniuk, autót kell vezetniük és mosógéppel kell mosniuk. A fogyasztási javak sokaságát vonultatják fel mint a civilizált élet elengedhetetlen kellékeit: a modern konyha és fürdőszoba fontos státuszsimbólummá vált. A felrajzolt kép azt üzeni nekik, hogy másnak kell lenniük, jobbnak, mint eddig.

Meglepő talán, hogy a modernizáció az individualitás elvesztéséhez vezet. Ahogy az emberek zavarttá és egyre bizonytalanabbá válnak, érzik a rájuk nehezedő nyomást, mely konformizmusra kényszeríti őket, arra, hogy egy idealizált minta szerint éljenek. A hagyományos faluban ezzel ellentétben, ahol mindenki ugyanolyan ruhát visel, és az átlagos megfigyelő szemében ugyanúgy néz ki, az emberek nagyobb szabadságot élveznek, és azok lehetnek, akik valójában. A szoros kötelekeket nyújtó közösségben mindenki elég biztonságot élvez ahhoz, hogy önmaga legyen.

A helyi gazdasági és politikai kötelekek felbomlásával a körülöttünk lévő emberek egyre arctalanabbá válnak. Az élet ugyanakkor felgyorsul, és egyre mobilabb lesz – még a legközelebbi kapcsolatok is felszínesebbé és lazábbá válnak. Az emberek közötti kapcsolat lényegében külsővé válik; egymást birtokolt javaikkal azonosítják, nem azzal, akik, személyiségük eltűnik ruházatuk és vagyontárgyaik mögött.

A Ladakban általam tapasztalt ördögi körök talán legtragikusabb vonása az, hogy az egyének elbizonytalanodása a családi és közösségi kötelekek gyengüléséhez vezet, ami aztán tovább rombolja egyéni önbecsülésüket. A fogyasztás középponti szerepet játszik az egész folyamatban, mivel az egyén elbizonytalanodása az anyagi státuszsimbólumok utáni sóvárgáshoz vezet. Az elismertség és elfogadottság vágya fűtőanyagul szolgál a javak birtokláshoz – olyan holmik megszerzésére készlet, melyek az embert valakivé teszik. Ez végső soron sokkal fontosabb motivációs tényező, mint a javak pusztá vonzása. Szívszorító azt látni, hogy az emberek azért vesznek dolgokat, hogy csodálják, tiszteljék, és végső soron, szeressék őket, holott a folyamat általában épp az ellenkezőjét eredményezi. Aki ragyogó, új autóval rendelkezik, az még távolabb kerül a többiektől, ami tovább erősíti az elfogadás vágyát.

Az ördögi kör beindul, és tágulása egyre csak távolítja az embereket önmaguktól és egymástól.

Számtalan módját láttam annak, hogyan vezet ez a folyamat az emberek megosztottságához. Szakadék tátong a fiatalok és az öregek, a férfiak és a nők, a szegények és a gazdagok, a muzulmánok és a buddhisták között. Az újszülött távolság azonban valószínűleg a modern oktatásban részesült szakemberek és az írástudatlan, elmaradott földművesek között a legnagyobb. Leh modernizált lakói közelebb állnak Delhi vagy Kalkutta hasonszórú lakóihoz, mint saját, otthon maradt rokonaikhoz, és hajlamosak lenézni mindenkit, aki kevésbé modern, mint ők. A modern világban élő gyerekek közül sokan oly távol kerültek szüleiktől és nagyszüleiktől, hogy már nem is ugyanazt a nyelvet beszélnek. Miután kitanulták az urdud és az angolt, elveszítik saját anyanyelvük kincseit.

A megosztó tényezők egyik legerősebbike a férfi és a női szerepek egyre növekvő polaritása, mely az eltérő munka következménye. Az iparosodás egyik világszerte megfigyelhető következménye, hogy a férfiak elhagyják vidéki otthonaikat és családjukat, hogy pénzt keressenek a modern gazdaságban, és ez alól Ladak sem kivétel. A férfiak a technológiára alapuló, otthonaiktól távol eső élet részévé válnak, és egyre inkább csak őket tekintik a társadalom produktív tagjainak.

Sonam barátom példája meglehetősen tipikus. Özvegy édesanyja és nővérei még mindig Hemisben élnek. Néhány évvel ezelőtt ő maga is megnősült, de hamarosan hátrahagyta feleségét a faluban, és egész évben összesen négyszer látják egymást. Még akkor is dolgozik, amikor családja meglátogatja, s így akkor sem tölthetnek együtt sok időt.

A nők időközben önmaguk árnyékai lettek. Mivel munkájukkal nem keresnek pénzt, nem is tekintik őket „produktívnak”, munkájuk nem számít bele a nemzeti össztermékbe. A kormánykimutatások szerint a ladakiak hozzávetőleg 10%-a dolgozik a modern szektorban és szerepel a statisztikákban foglalkozása szerint, a fennmaradó 90%-ot azonban – háziasszonyokat és hagyományos földműveseket – egy kalap alá veszik mint „nem dolgozókat”. Ez természetesen hatást gyakorol arra, hogy az emberek hogyan tekintenek önmagukra és másokra, és

az elismerés hiánya világosan látható pszichés következményekkel jár. A hagyományos parasztokat éppúgy, mint a nőket, egyre inkább alsóbbrendűeknek tekintik, és bennük is nyilvánvalóan kialakul a bizonytalanság és az alkalmatlanság érzése.

Az évek folyamán végignézttem, amint az erős, társaságkedvelő ladaki nők helyét egy új generáció vette át – egy bizonytalan, a megjelenésére különösen odafigyelő nemzedék. A hagyományos életben is fontos volt, hogy néz ki egy nő, belső tulajdonságait azonban – beleértve toleranciakészségét és társadalmi érzékenységét – sokkal nagyobb becsben tartották.

Egy nap megálltam, hogy meglátogassam Deskitet. Egyedül ült, és a tévét nézte délelőtt tízkor. A legszebb szobában volt, melyet nemrég jókora műszálás ülőgarnitúrával és fotelekkel bútoroztak be, ő azonban mégis a földön ült. Gyerekei iskolában, férje munkában. Régóta ismerem őt a faluból, amikor még kissé szégyellős volt, de csinos és sugárzó. Még mindig csinos volt, de a fénye eltűnt. Nyilvánvalóan boldogtalan volt és visszahúzódó.

Azért jöttem el hozzá, mert beszéltem egyik nagynénjével, aki azt mondta, nincs jól. De sem a nagynéni, sem maga Deskit nem tudta, mitől is olyan boldogtalan, hiszen mindene megvolt, amit csak akarhatott. Férjének orvosként jó állása volt, gyermekei Leh legjobb iskolájába jártak, házuk modern volt, tiszta és kényelmes. A fejlődés folyamata azonban elszigetelte őt, bezárta a legszűkebb családi körbe, kiszakítva a nagyobb közösségből, és megfosztotta az értelmes és hasznos munkától. Még saját gyermekeitől is eltávolította.

A férfiak, friss domináns szerepük ellenére szintén egyértelműen szenvednek a családi és közösségi kötelek megszűnésétől. Gyerekekkel szinte teljesen elveszítették a kapcsolatot. Fiatalon az új macsó imázs gátolja meg, hogy kifejezzék érzelmeiket, később pedig a munkájuk szakítja el őket otthonuktól.

A hagyományos társadalomban a gyerekek nem csupán az anyával és az apával egyaránt fennálló, folyamatos kontaktus előnyeit élvezték, hanem annak az életmódnak áldásait is, melyben minden korosztály folyamatos kölcsönhatásban állt egymással. Az idősebb gyerekek teljesen

természetes módon vállalták a náluk fiatalabbak gondozásának felelősségét, melynek következtében a kisebbek tiszteletükkel és csodálatukkal illették a nagyobbakat, akiket utánozni igyekeztek. A gyerekek természetes módon, egy verseny nélküli tanulási folyamat során cseperedtek fel.

Manapság a gyerekeket különböző korcsoportokra bontják az iskolákban, ami kimondottan destruktív hatásokkal jár. Az azonos korú gyerekek mesterségesen létrehozott társadalmi egységeiben annak lehetősége, hogy segítsenek egymásnak és tanuljanak egymástól, szinte nullára csökkent. Ennek helyébe szinte automatikusan a verseny lépett, hiszen minden gyerekre ránehezedik az elvárás nyomása, hogy legalább olyan jó legyen, mint a másik. Egy tízfős, különböző korú gyerekekből álló csoportban természetes módon sokkal inkább kialakul az együttműködés, mint egy ugyanekkora, azonos korú gyerekekből álló csoport esetében.

A korosztályokként történő megosztás nem korlátozódik csupán az iskolára. Általános tendencia lett, hogy az emberek kizárólag saját korosztályukkal töltsék az időt, melynek eredményeként megjelent az intolerancia az idősök és a fiatalok között. A kisgyermekeknek egyre kevesebb kapcsolatuk van nagyszüleikkel, akik gyakran hátramaradnak a falvakban. Az évek során számtalan hagyományos család életébe nyerhettem bepillantást, és láttam, milyen mély kapocs köti össze a gyerekeket és nagyszüleiket. Ennek a természetes kapcsolatnak nyilvánvalóan egészen más dimenziói vannak, mint annak, amely a szülők és a gyerekek között van; elhidegülésük egymástól súlyos tragédia.

Hasonló feszültségek járulnak hozzá a hagyományos családok felbomlásához is. Mára a kisebb család – szülők és gyerekek – nyugati mintája lett a norma, a ladakiak pedig kezdik szégyelleni magukat a hagyományos többférjűség gyakorlata miatt. Ahogy a fiatalok elutasítják a régi családi szerkezetet a monogámia kedvéért, a népszaporulat jelentősen emelkedik. Ugyanakkor a kolostori élet is elveszíti vonzerejét, a szerzetesek és szerzetesnők száma pedig rohamosan csökken, ami szintén hozzájárul a népesség növekedéséhez.

Érdekes, hogy sok ladaki a modern demokrácia hajnalához kapcsolja a születési mutatók emelkedését. – A hatalom végeredményben szavazatok kérdése – fogalmazott Sonam Rinchen nemrégiben, és ezen azt értette, hogy a modern szektorban minél nagyobb csoporthoz tartozik valaki, annál nagyobb eséllyel érvényesítheti érdekeit a politikában. Az új, centralizált struktúrában az állásokért és a politikai befolyásért folytatott verseny egyre inkább megosztja a ladakiakat. Az etnikai és vallási különbségek átkerültek a politika síkjára, ez ideig ismeretlen keserűséget és ellenségeskedést okozva.

Az új rivalizálás az egyik legfájdalmasabb megosztottság, melyet Ladakban tapasztaltam. Elégé ironikus, hogy ez a hagyományos vallási érzület hanyatlásával fordított arányban történik. Már említettem, hogy amikor először megérkeztem, szinte megdöbbentett a buddhisták és muzulmánok közötti kölcsönös tisztelet és együttműködés. Az elmúlt néhány év alatt azonban a fokozódó verseny erőszakos megnyilvánulásokhoz vezetett. Korábban is előfordultak a feszültség egyedi esetei, csoportok között azonban ezt 1986-ban észleltem legelőször, amikor azt hallottam, hogy ladaki barátaim annak megfelelően határozták meg az embereket, hogy buddhisták-e vagy muzulmánok. Az elkövetkezendő években számos jel mutatott arra, hogy a dolgok nincsenek rendben, de senki sem volt felkészülve arra, ami 1989-ben történt, amikor is váratlanul harc tört ki a két csoport között. Nagyobb zavargások voltak Leh bazarjában, a rendőrség négy embert ölt meg, és sok ladakit kijárási tilalom alá helyeztek.

Azóta abbamaradt a nyílt konfrontáció, a bizalmatlanság és előítélet azonban mindkét oldalon rányomja bélyegét a kapcsolatokra. Az erőszakhoz és viszálykodáshoz nem szokott embereknek mindez nagy traumát okozott. Minden ladaki nevében szólhatott volna az a muzulmán asszony, aki egyszer könnyek között azt mondta: – Ezek az események szétszakították a családomat. Néhányan közülük buddhisták, mások keresztények, és most szóba sem állnak egymással.

A zavargások közvetlen oka az volt, hogy a buddhisták egyre inkább úgy érezték, hogy a dominánsan muzulmán állami kormányzat hátrányosan különbözteti meg őket a helyi muzulmán népességgel szem-

ben. A muzulmánokban is egyre nőtt a feszültség, hogy kisebbségként meg kell védeniük érdekeiket a buddhista többség politikai nyomásával szemben. Mindamellett az erőszak mögött meghúzódó okok sokkal messzebbre mutatnak. Ami Ladakban történik korántsem elszigetelt jelenség. A kasmíri muzulmánok és a dominánsan hindu delhi központi kormányzat között fennálló feszültség, a hinduk és a buddhista kormányzat közötti Bhutánban, a buddhisták és a hindu kormány között Nepálban, és a világszerte tapasztalható hasonló feszültségek szerintem mind ugyanarra a mögöttes okra vezethetők vissza. A jelenlegi fejlődési modell intenzív központosító törekvései a legkülönbözőbb emberek tömegeit kényszerítik vidéki otthonaik elhagyására és vonzzák őket a nagy városi központokba, miközben a hatalom és a döntéshozás egyre kevesebb kézben összpontosul. Ezekben a központokban az álláslehetőségek korlátozottak, a közösségi kötelek szétszakadtak, a verseny pedig drámaian élesedik. Különösen a fiatalok, akiket arra képeztek, hogy a modern szektorban dolgozzanak, találják magukat a túlélésért folytatott küzdelem kellős közepén. Ebben a helyzetben bármely vallási vagy etnikai különbség természetes módon vezet túlzásokhoz és zavarokhoz. Mindennek tetejébe a hatalmon lévő csoport szintén természetes módon kedvez sajátjainak, míg a többiek hátrányos megkülönböztetéseket szenvednek el.

A fejlődő országokban az emberek felismerik, hogy a modernizáció súlyosbítja – ha nem éppen megteremti – az etnikai rivalizálást, de hajlamosak úgy tekinteni, mintha ez a „fejlődés” elkerülhetetlen ára lenne. Úgy vélik, a rivalizálás csakis azzal oldható meg, ha tisztán világi társadalmakat hoznak létre. A nyugatiak ezzel szemben gyakran azt hiszik, hogy a növekvő vallási és etnikai feszültségek oka az, hogy a demokrácia felszabadította az embereket, és felszínre hozta a korábban is meglévő előítéleteket és gyűlöletet. Azt feltételezik, hogy a korábban fennálló nyugalom egyszerűen az elnyomás következménye volt.

Könnyű megértenünk, hogy az emberek miért tekintik az erőszakot a fennálló vallási és kulturális különbségek eredményének, és miért a hagyományt hibáztatják a modernitás helyett. Az etnikai feszültségek fennállása kétségkívül megelőzi a gyarmatosítást és a modernizációt.

Mégis, az indiai szubkontinensen szerzett tizenhat évnyi közvetlen tapasztalás után meggyőződésemmé vált, hogy a „fejlődés” nem csupán kiélesíti a meglévő feszültségeket, hanem gyakorta létre is hozza ezeket. A fejlődés mesterséges hiányt teremt, ami elkerülhetetlenül élesebb versenyhez vezet, és nyomást gyakorol az emberekre annak érdekében, hogy a nyugati modellt kövessék, melynek felülmúlására egyszerűen képtelenek. Legtöbben nem lehetnek szőkék és kékszeműek, és nem élhetnek egy kétautós családmódban. Mégis, „globális falunkban” ez a minta számít ideálisnak.

Az ezen ideál eléréséért folytatott küzdelem a saját kultúra és a meglévő gyökerek elutasítását – végső soron tehát az emberek korábbi identitásának megtagadását jelenti. Az ennek következtében kialakuló elidegenedés távolságtartást és dühöt eredményez, és ma, a világban tapasztalható fundamentalizmus és erőszak hátteréül szolgál. Még az iparosodott világ is a sztereotip médiaimázs áldozatául esik, a harmadik világban azonban, ahol a nyugati modell és a valóság közötti szakadék sokkal szélesebb, az elkeseredettség érzése sokkal élesebben jelentkezik.

HARMADIK RÉSZ

AMIT LADAKTÓL TANULHATUNK

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

SEMMI SEM CSAK FEKETE VAGY FEHÉR

*Azon tűnődöm, vajon Mr. Gandhi miért nem kereste föl
Ladakot. Itt szinte mindazt megtalálta volna, ami szíve
vágya volt.*

(M.L.A. Gompertz: *Mágikus Ladakh*, 1928)

Az eddigi oldalakon megkíséreltem áttekintést adni mind a hagyományos ladaki életmódról, mind a modern szektor változásait előidéző erőkről. Leírásaim mind a régi Ladak boldogságát, együttműködését és a földdel fennálló egyensúlyát tekintve, mind a modern szektorban tapasztalható elidegenedés, társadalmi összeomlás és szennyezés tekintetében túlzónak tűnhetnek, mintha rózsaszín szemüvegen keresztül tekintenék mindarra, ami a hagyományos Ladak, és sötét lencsén át szemlélném a modernizációt. Mégis, bár igaz az, hogy a hagyományos Ladak leírásában szinte minden pozitív, a változások kapcsán pedig többnyire negatív tendenciákról esett szó, ennek oka, hogy főként a kapcsolatok és társas viszonyok tükrében vizsgáltam a történéseket. Arra törekedtem, hogy a két eltérő életmód leírását adjam, nem pedig arra, hogy izolált tényekről beszéljek.

A hagyományos kultúra számos individuális aspektusa kétségkívül távol állt az ideálistól; hiányzott belőle mindaz, amit alapvető kényelemnek tartunk, mint például a fűtés a lelket is megfagyasztó hideg teleken. A külvilággal folytatott kommunikáció gyakorlatilag minimális volt, az írástudatlanság mutatói rosszak, a csecsemőhalandóság maga-

sabb volt, a várható élettartam pedig alacsonyabb, mint Nyugaton. Nem állt szándékomban eltagadni mindezen komoly problémákat. Mégis, ezek nem egészen azok vagy olyanok, mint amit egy kívülálló perspektívából szemlélve feltételeznénk róluk. A nyugati mérce használata igencsak félrevezető. Az évek során a ladaki társadalommal kialakult bensőséges kapcsolatnak köszönhetően megtanultam, hogy más színben lássam ezeket a korlátokat.

Egy tradicionális ladaki nem tekintette nehézségnek, hogy minden nap vizet kellett hoznia a patakról, ahogy azt sem, hogy állati ürülről főzte meg vacsoráját. A hideget sem úgy érzékelték, ahogy mi. Egyszer, késő ősszel, egy szerzetesnővel indultam Hemis faluba, amikor is át kellett kelniünk egy patakon, mely olyan hideg volt, hogy én felkiáltottam fájdalmamban. Lábam égő vörösre váltottak, és legalább 15 percet volt szükségem ahhoz, hogy újra használhassam őket, miközben ő csak úgy mellékesen átgázolt a vízen, még meg is állt közben, hogy szemügyre vegyen valamit a másik oldalon, és igencsak meghökkenve nézett rám, amikor azt kérdeztem, nem fázik-e.

A korlátozott ladaki kommunikáció szintén új jelentést kapott. A falvakban általam tapasztalt vitalitás és életöröm kétségkívül szintén azzal a ténnyel hozható kapcsolatba, hogy életük izgalmas pillanatait a jelenben élték meg, önmagukkal és önmagukon belül. Az emberek nem érezték úgy, hogy a periférián élnének; az a hely volt életük középpontja, ahol épp tartózkodtak. A tévén át a nappaliba áramló világ korántsem gazdagította életüket úgy, mint azt sokan feltételeznék. Ami azt illeti, pontosan az ellenkező hatást váltotta ki. Az idealizált sztárok látványa az alsóbbrendűség és a passzivitás érzését keltette az emberekben, az itt és most pedig elhalványult a távoli helyek színvonalas izgalmai mellett.

A legkevésbé sem kívánom felvállalni az írástudatlanság védelmezőjének szerepét, kétség sem fér hozzá, hogy a ladakiaknak is meg kell tanulniuk olvasni. A mi társadalmunkban az írástudatlanság hatásait tekintve a hatalomtól való megfosztottságot jelenti. Az egyre nagyobb méretű politikai egységek miatt végletesen függővé váltunk az írott szótól. A hagyományos társadalmakban létező hasonló struktúrák mértéke mindamellest lehetővé tette a szóbeli közlést; ha elmondhattad,

amit akarsz, befolyást gyakorolhattál a születendő döntésekre. Az emberek az írás és olvasás képessége nélkül is nagyobb befolyást gyakorolhattak az életüket érintő döntésekre, mint egy átlagos nyugati polgár. A hagyományos környezetben az írástudatlanság egészen más következményeket vont maga után, mint a modern világban.

Mindazon tényezők között, melyek hatással vannak arra, hogy miképpen tekintünk a hagyományos társadalomra, illetve a modern társadalomra, semmi sem olyan fontos, mint az egészségügy és a várható élettartam. A hagyományos ladaki társadalomban az emberek olyan betegségekben haltak meg, melyeket nyugaton már gyógyítani tudnak, a csecsemőhalandóság becsült értékei pedig a tizenöt százalékot is elértek. A betegségek visszaszorítása és az egészség általános javulása kétségbevonhatatlanul fontos célkitűzések.

Amikor azonban a nyugati típusú egészségügy harmadik világra gyakorolt hatásait vizsgáljuk, a kép nem ennyire egyértelmű. A helyi betegségekkel és azok gyógyításával kapcsolatos, több ezer év alatt kialakult tudás elvetése például semmiképpen sem tartható értelmes hozzáállásnak. Úgyszintén nem annak a nyugati típusú orvosi ellátás szegényes imitációjának bevezetése sem, amely a többség számára alkalmatlan, ráadásul gazdaságilag sem fenntartható. Mindezek kapcsán ismét csak fontos annak a gyakorlatnak a megkérdőjelezése, amely a problémákat környezetükből kiragadva, izoláltan igyekszik megoldani, anélkül, hogy messzebb ható következményeiket vizsgálná. Ha a csecsemőhalandóság csökkentését például nem a népességszabályozás tágabb kontextusába helyezve próbáljuk megoldani, azzal nem az emberek hosszú távú érdekeit szolgáljuk. Hasonlóképpen, bár a modern medicina talán segít a magasabb életkor elérésében, ha az emberek utolsó éveiket gyermekeiktől, unokáiktól elszakítva, talán nyomorékon és magatehetetlenül töltik, a hosszú élet talán nem is olyan kívánatos, mint amilyennek mi tekintjük.

Az öregedéshez és a halálhoz való hozzáállás ugyanakkor sok mindent meghatároz. Ladakban az öregedést, csakúgy, mint a halált, egy természetes ciklus részének tekintik. Gyakran, ha hosszabb távollét után újra találkoztam ladaki barátaimmal, megjegyezték: – Sokat öregedtél, amióta nem találkoztunk.

Megjegyzésük tényszerű megállapítás volt, mintha csak azt állapították volna meg, hogy a telet ismét felváltotta a tavasz. Meg sem fordult a fejükben, hogy én esetleg nem örülök annak, ha azt mondják, idősebbnek nézek ki. A ladakiak nem félnek az évek múlásától; minden életkornak megvannak a maga előnyei.

A ladakiak nem gondolják úgy, hogy jelen életünk az egyetlen esélyünk. Az életet és a halált egy folytonosan visszatérő ciklus két aspektusának tekintik. Kultúrájuk kiegyezett a halállal; meghatározó hozzáállásuk az elkerülhetetlen változások mélységes elfogadása. Így még a legtragikusabb események is – például egy kisgyermek elvesztése – más jelentőséget kapnak.

Ahogy a hagyományos társadalomban is voltak súlyos nehézségek, a fejlődés is hozott valódi javulást. A pénz és a technológia bevezetése a modern orvoslás megjelenésével együtt nyilvánvalóan lényeges előnyökkel járt. Ma sok ladaki él kényelmesebb életet, mint korábban. Az emberek élvezik, hogy utazhatnak, és a külvilágból érkező anyagi javak szélesebb választékhoz juthatnak hozzá. A rizs és a cukor például, melyek egykor luxuscikknek számítottak, ma mindennapi táplálkozásuk részévé váltak.

Az oktatásnak köszönhetően néhányak előtt új és izgalmas lehetőségek nyíltak meg, azoknak pedig, akik hagyományosan hátrányos helyzetben voltak, mint például a kovácsok, a modernizáció az új társadalmi létra magasabb fokait ígéri. A modern világgal együtt járó szabadság és mobilitás pedig rendkívül csábító, különösen a fiatalok számára. Az új ideálok felszabadították őket másokhoz és a helyhez fűződő kötelekeik alól. Többé nem szükséges, hogy végighallgassák szomszédait, szüleiket vagy nagyszüleiket. A modern ideál valójában az erős, független férfi.

A hagyományos társadalom nagyon is valódi problémái, illetve a fejlődés által hozott éppoly valódi előrelépések ellenére más képet kapunk, ha fontos kapcsolataikat: a földhöz, egymáshoz és önmagukhoz való viszonyukat kezdjük vizsgálni. E szélesebb perspektívából tekintve a régi és az új közötti különbségek igencsak nyugtalanítóak. Ez a kép szinte

fekete és fehér – bár természetesen nem teljesen. Nyilvánvalóvá válik, hogy a hagyományos, természetesen alapuló társadalom, minden hibájával és korlátjával együtt is fenntarthatóbb volt, társadalmi és környezeti értelemben egyaránt. Kultúrájuk egy párbeszéd eredménye volt, mely az emberek és környezetük között zajlott. E folyamatos dialógusban az elmúlt kétezer év próbálkozásainak és hibáinak hatására kultúrájuk folyamatosan változott. A hagyományos buddhista világnézet hangsúlyozza a változást, de ez a környezet és a minden jelenség között fennálló összekapcsolódás mélységes belátásának keretrendszerén belül történt.

A régi kultúra figyelembe vette az alapvető emberi szükségleteket, amellet, hogy tiszteletben tartotta a természetes korlátokat. És működött. Működött az emberek, és működött a természet szempontjából is. A hagyományos rendszeren belül meglévő legkülönbözőbb kapcsolatok mindenkit erősebbé tettek, támogatva a harmóniát és a stabilitást. Ahogy az elmúlt tizenhat év alatt végignéztam barátaim átalakulását, szemernyi kétségem sincs a felől, hogy a hagyományos társadalom kötelekei és felelősségei távolról sem akadályt jelentettek, ellenkezőleg: mélységes biztonságérzetet nyújtottak, mely úgy tűnik, a belső béke és elégedettség elengedhetetlen előfeltétele. Meggyőződésem, hogy az emberek boldogabbak voltak a fejlődés előtt, mint most. És mi lehetne egy társadalom megítélésének fontosabb kritériuma: társadalmi megközelítésben az emberek jólléte, környezeti értelemben a fenntarthatóság.

E két szempontot figyelembe véve az új Ladak messze elmarad az összehasonlításban. A modern kultúra egy sor környezeti problémát teremt, melyek, ha nem kerülnek ellenőrzés alá, visszafordíthatatlan romláshoz vezetnek. Társadalmi vonatkozásban pedig a közösségek összeomlását okozza és aláássa az emberek személyes identitását.

Újra és újra találok azzal, hogy a Nyugat alsóbbrendűként tekint a nem nyugati típusú kultúrákra, aminek sokkal inkább az elképzelés, mint a tényleges társadalom szolgál alapjául. Az antropológusok például egy elképzelt tökéletes egyenlőséghez mérik a hagyományos Ladak osztálykülönbségeit, miközben teljesen megfelelnek arról, hogy

Vajon képesek lesznek-e a ladakiak megőrizni természetes, túlradó életörömeiket a modernizáció szorításában?

saját társadalmukban a szegények és gazdagok között tátongó szakadék ennél jóval szélesebb. A nyugatiak a hagyományos kultúrákat a fejlődés ígéreteinek ideáljaival állítják párba, figyelmen kívül hagyva a valóságot, melyet a fejlődés az egész világon megteremtett.

Európában és Észak-Amerikában tartott előadásaimon az emberek gyakran ugyanazt kérdezik. Miután megismerték a ladakiak széles, felszabadult mosolyát, hagyományos művészetének, építészetének és tájainak szépségét, összehasonlítva a modern szektor nyomorúságával és spirituális szegénységével, azt mondják: Hogyan lehetséges, hogy a ladakiak hajlandók feladni hagyományos életüket? Lenniük kellett olyan folyamatoknak is a hagyományos társadalomban, amelyek ennek elhagyására készítetik őket. Vagyis mégsem lehetett az annyira jó.

Érthető, mi juttatja az embereket erre a feltevésre. Ha nem beszéltem volna folyékonyan a nyelvet már az első évben, ha nem lettem volna olyan szerencsés, hogy a ladaki emberek közvetlen közelében éljek, még mielőtt a modern világ belépett volna az életükbe, bizonyára ugyanezen a véleményen lennék. Azok a ladakiak azonban, akikkel én együtt éltem, elégedettek voltak: nem volt kifogásuk az életükkel szemben. Emlékszem, mennyire megdöbbentek, amikor elmeséltem nekik, hogy az én országomban sok ember olyan boldogtalan, hogy orvoshoz kell fordulnia. Tátva maradt a szájuk, és hitetlenkedve bámultak rám. Ehhez foghatót soha nem tapasztaltak. Az emberben mélyen gyökerező megelégedettséget egyfajta meglévő alapnak tekintették.

Ha a ladakiak oly nagyon vágytak volna kultúrájuk megváltoztatására, azt könnyen meg is teheték volna. Lehévszázadokon át az ázsiai kereskedelem egyik központja volt. A ladakiak maguk is sokat utaztak, zarándokként és kereskedőként is, és számos idegen hatás érte őket. Sok esetben magukba is olvasztották más kultúrák gyakorlatát és anyagi javait, és a továbbiakban sajátjukként kezelték ezeket, de soha nem merült fel egy teljes kultúraváltás. Ha valaki Kínából Lehbe érkezett, az nem eredményezte azt, hogy a fiatalok onnantól kínai sapkát viseltek, csak kínai ételt ettek és kínaiul beszéltek.

Ahogy e könyvben megkíséreltem bemutatni, számos és nagyon különböző ok alkotja azt a nyomást, amely egy kultúra összeomlásához vezet. A legfontosabb tényező azonban feltétlenül az, hogy az emberek

nem látják és nem is láthatják át mindazt, ami velük történik, hiszen a fejlődés folyamatának kellős közepén vannak. A modernizációt nem tekintik kultúrájukat fenyegető tényezőnek. Az ezzel járó egyéni változásokat feltétlen előrelépésnek tekintik; nem láthatják előre ezek hosszú távú, negatív következményeit. A ladakiaknak gyakorlatilag nincsenek információik arról, hogyan hatott a fejlődés a világ más részeiben. Sok destruktív hatás csak visszatekintve válik nyilvánvalóvá.

A kulturális összeomlásnak éppen ilyen fontos tényezője az alsóbbrendűség érzete, amely a modern világgal való érintkezésekből fakad. A ladakiak korábban önfenntartók voltak, lelki és anyagi értelemben egyaránt. Nem vágytak arra a fejlődésre, mely később „szükségletként” jelent meg. Sok embert kérdeztem meg, mit gondolnak az eljövendő változásokról, de nem mutattak túlzott érdeklődést, sőt, olykor gyanakodva fogadták modernizálásuk gondolatát. Ha egy távoli vidéken útépítésbe kezdtek, az embereknek legjobb esetben is kétségeik voltak a várható kilátásokat illetően. Ugyanez vonatkozik az villamosításra. Tisztán emlékszem, hogy 1975-ben Stagmóban egy csapat falusi hogyan viccelődött arról, mekkora hűhót csapnak a villany bevezetése körül a szomszéd falvakban. Viccesnek tartották, hogy ennyi pénzt és erőfeszítést áldozzanak egy, a szemükben nevetséges eredményért. – Megéri az a sok fáradozás csupán azért, hogy egy olyan ízé ott lógjon a plafonon?

Két éve, amikor ugyanebben a faluban jártam, hogy találkozzam a tanáccsal, az első dolog, amit megkérdeztek: miért fáradt vele, hogy a mi isten háta mögötti falunkba jöjjön, ahol sötétségben élünk?

Viccesen mondták, de nyilvánvaló volt: szégyenkeztek amiatt, hogy a faluban nincs bevezetve a villany.

Mielőtt az emberek önbecsülése és önértékelése ilyen megrázkódtatáson esett át, nem volt szükségük elektromosságra ahhoz, hogy civilizáltságukat bizonyítsák. De végignézttem, ahogy a fejlődés erői rövid idő alatt aláásták az emberek önbecsülését, és már nemcsak az elektromosság, hanem a punjabi rizs és a műanyag is szükségletté vált. Láttam embereket, akik büszkén viselték karórájukat, holott nem tudták leolvasni, így számukra teljesen haszontalan volt. Ahogy megjelent a modern holmik iránti igény, az emberek elutasítják saját kultúrájukat.

Többé már hagyományos ételeikre sem büszkék. Mostanában, ha vendégül látnak egy-egy falusi házban, az emberek bocsánatot kérnek, ha csak *ngamphe* van az asztalon instant leves helyett.

A folyamat során a ladakiak múltjukat is más színben kezdik látni. Megérkezésem után sokan elmondták, hogy Ladakban sosem volt éhezés. Gyakran hallottam azt a kifejezést, hogy *tungbos zabos* – azaz elég ennivaló, elég innivaló. Manapság, különösen a modern részeken, az emberek így beszélnek: – A fejlődés életbevágó. A múltban nem tudtunk megélni. Semmink sem volt.

A körvonalazni próbált okok miatt a ladakiak ma szükségesnek tartják a fejlődést. És bár a hagyományos társadalom oly sok vonatkozásban jobbnak bizonyul az újjal összehasonlítva, természetesen az sem volt tökéletes; nyilvánvalóan volt tere a fejlődésnek.

De mindenképpen pusztítást jelent a fejlődés? Én nem hiszem. Meggyőződésem, hogy az évszázadokon át fenntartott és élvezett társadalmi és ökológiai egyensúly feláldozása nélkül is növelhető a ladakiak életszínvonala. Ehhez azonban saját, ősi alapjaikra kellene építkezniük, nem ezektől elszakítva, ahogy a konvencionális fejlődés teszi.

TIZENHATODIK FEJEZET

A FEJLŐDÉS-HUMBUG

Ha valaha fejlődést akarunk Ladakban, ki kell találnunk, hogyan tegyük kapzsibbá az embereket. Másképp egyszerűen nem motiválhatók.

(a ladaki fejlesztési komisszár, 1981)

Mikor először érkeztem Ladakba, a kapzsiság hiánya megdöbbentő volt. Ahogy a fejlesztési biztos megfigyelte, az emberek nem szívesen áldozták fel pihenőidejüket és szórakozásukat pusztán anyagi előnyökért cserébe. E korai napokban a turisták olykor igencsak megdöbbentek, amikor a helyiek nem akarták eladni nekik holmijaikat, bármennyit kínáltak is értük. Most, jó néhány évnyi fejlődés után, az emberek fő elfoglaltsága a pénzkeresés lett. Új szükségletek születtek.

A fejlődés hírhozói – a turisták, a reklámok és a filmek – közvetve azt közlik a ladakiakkal, hogy hagyományos, régi szokásaik elmaradtak, és a modern tudomány segítségével egyre több természeti forrás áll majd rendelkezésükre, hogy többet és többet termelhessenek. A fejlődés elégedetlenséghez és kapzsisághoz vezet; ezzel pedig elpusztít egy olyan gazdaságot, mely több mint ezer éven át kielégítette szükségleteiket. A hagyományos Ladakban az emberek bámulatos leleményességgel és hozzáértéssel használták közvetlen környezetük forrásait, és kimunkálták, hogyan éljenek viszonylagos kényelemben és irigylésre méltó biztonságban. Megelégedtek azzal, amijük volt. Most azonban bármennyijük van is, nem elég.

Nagyjából a hatvanas évektől kezdve, tehát, amióta a fejlődés Ladakba jött, láttam, hogyan mélyül a szegények és gazdagok közötti szakadék. Láttam, hogyan veszítik el a nők magabiztosságukat és erejüket. Láttam a munkanélküliség és az infláció megjelenését, és a bűncselekmények számának drámai emelkedését. Láttam a népességi mutatók szárnyalását, ami mögött gazdasági és lelki nyomás állt; láttam családok és közösségek szétesését; láttam, hogyan kerültek az emberek egyre távolabb a földtől, ahogyan az öfenntartást fokozatosan felváltotta a külvilágtól való gazdasági függés.

Amikor azt láttam, hogy a rézkancsót rózsaszín műanyag vödör váltja fel, a jakször cipőt pedig olcsó, modern lábbeli, első reakcióm az elszörnyedés volt. Hamarosan azonban rájöttem, hogy nincs jogom saját esztétikai ítéletemet ráerőltetni az emberekre, sem megmondani, mi jó nekik. Bármely csúfnak és oda nem illőnek tűnjön is a modern világ betörése, kétségkívül anyagi előnyöket is hozott. Jó pár év telt el, mire hozzáfogtam, hogy összeillő egészévé rendezzem ezeket az apró töredékeket, és egyetlen folyamat – a ladaki kultúra szisztematikus megsemmisítésének – egymással összefüggő részeként tekintsek rájuk. Kezdtém meglátni, hogy a mindennapi élet apró változásai – egy pár új cipő, egy új betonház – a gazdasági függés, a kulturális elutasítás, és a környezetpusztítás folyamatának elemei.

Amint ezek az összefüggések világossá váltak előttem, gyanakodni kezdtem a „fejlődést” illetően. Úgy tűnt, a tervezett változások e folyamata, amelynek a technológiai fejlődés és a gazdasági növekedés eredményeként emelnie kellett volna az életszínvonalat, több kárt okozott, mint hasznot. Rádöbbentem, hogy a kapzsiság megteremtése egy sokkal általánosabb változás szerves része. A fejlődés, Ladakban éppúgy, mint a világ többi részén, a társadalom jelentős és tervszerű újraszervezését követeli, melynek előfeltétele az „infrastruktúra” kialakításába történő folyamatos és roppant beruházás: járdázott utak, nyugati típusú kórház, iskolák, rádióállomások, repülőtér, és mind között a legfontosabb, az elektromos hálózat. Mindez nem csupán eltűnt pénzösszegek felhasználását jelentette, hanem jelentős munkaerő- és adminisztratív ráfordítást is. A folyamat egyetlen fázisában sem merült

fel a kérdés annak kapcsán, hogy ez a mérhetetlen erőfeszítés vajon tényleg előrelépést eredményez-e a korábbi állapotokhoz képest. Olyan volt, mintha nulláról indulnának. Mintha Ladakban nem lett volna infrastruktúra a fejlődés előtt. Mintha nem lett volna orvosi ellátás, oktatás, kommunikáció, szállítás vagy kereskedelem. Évszázadokon át utak, ösvények és kereskedelmi útvonalak kimunkált hálózatát, kiterjedt és kifinomult öntözőrendszert tartottak fenn. Az élő és működő gazdasági rendszer e nyilvánvaló jeleit úgy kezelték, mintha nem is léteztek volna. Ladakot nyugati minták alapján építették újjá – aszfaltból, betontól és acélból.

Az egyik utolsó működő gazdaságként, amely gyakorlatilag napjainkig szinte érintetlenül maradt fenn, Ladak fantasztikus kilátási pontot nyújt, ahonnan a fejlődés egész folyamatát megfigyelhetjük. Összeütkezés a modern világgal különösen gyorsan és drámai módon következett be. Mostanában tapasztalható átalakulása azonban a legtávolabbról sem egyedi; lényegében ugyanaz a folyamat hat a világ minden zugában.

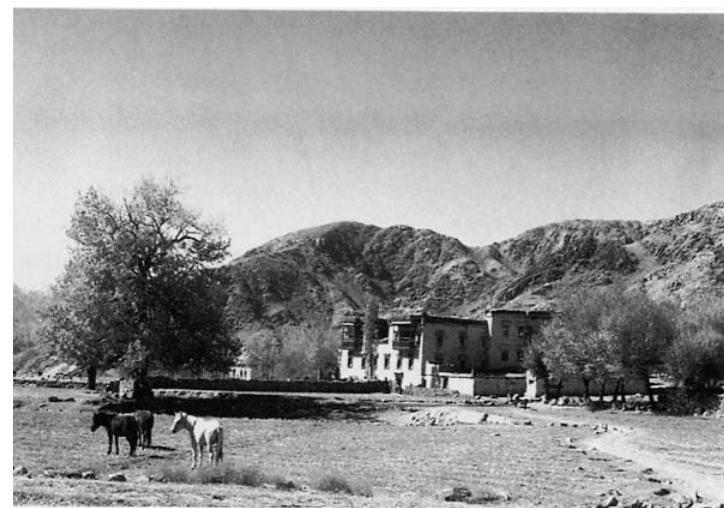
Amint a Ladakban bekövetkezett változásokat a világ más pontjain tapasztalható mintákkal vetem össze, elkerülhetetlenül belefutok néhány általánosításba. Mégsem kérem elnézésüket ezért, mert maga a modernizációs folyamat, melyet leírni törekszem, egyetlen nagy általánosítás – egyetlen monokultúra és gazdasági rendszer támogatása a helyi sokféleséggel és önállósággal szemben.

A fejlődés alapja az a feltételezés, hogy a készpénz bevezetése feltétlenül előrelépést jelent. Minél több pénz, annál jobb. De míg ez igaz lehet azok számára, akik a gazdaság fő áramlatától függenek, bizonyosan nem igaz annak a sokmillió embernek, akik önálló gazdaságban vagy ilyenekkel együttműködésben élnek – azaz a helyi erőforrások közvetlen hasznosításán alapuló, nem monetáris társadalmakban. Mert akik képesek előteremteni élelmüket, ruházatukat és gondoskodni tudnak fedélről a fejük fölé, azoknak jelentős romlást okoz életminőségükben, ha feladják saját kultúrájukat és függetlenségüket egy bizonytalan pénzügyi bevételért cserébe.

A Ladakban és a szomszédos himalájai királyságban, Bhutánban tapasztalható helyzet elevenen illusztrálja, milyen hiányosságokkal jár, ha az emberi jólétet pusztán pénzben kívánjuk meghatározni. Harmadik világbeli viszonylatban mindkét ország életszínvonala igen magasnak mondható. Az emberek gondoskodnak alapvető szükségleteikről, ezen felül értékes képzőművészettel és zenével rendelkeznek, és lényegesen több idejük jut a családjukra, a barátaikra és szórakozásra, mint nyugaton az emberek túlnyomó többségének. A világbanki leírás szerint azonban Bhután a föld egyik legszegényebb országa. Mivel GNP-je (bruttó hazai összterméke) gyakorlatilag zéró, az ország a gazdasági világranglista legalján helyezkedik el. Végző soron ez azt jelenti, hogy semmi különbség nincs egy New York-i hajléktalan és egy bhutáni vagy ladaki földműves között. Egyik esetben sincs pénzügyi bevétel, a statisztikai számok mögött rejlő két valóság azonban olyan távol áll egymástól, mint az éjszaka és a nappal.

De akár a világ legtávolabbi sarkából, akár az ipari világ szívéből nézzük, mindenképpen hibádzik valami azzal a statisztikai módszerrel, mely a GNP-ben látja a társadalmi jólét elsődleges mutatóját. Ahogy a dolgok jelenleg állnak, a rendszer úgy működik, hogy minden alkalommal, amikor a pénz gazdát cserél – akár paradicsom eladásáról, akár autóbalesetről legyen szó –, azt hozzáadjuk a GNP-hez és gazdagabbnak tekintjük magunkat. Így gyakran olyan politikát folytatunk, amely a GNP emelkedését eredményezi, annak ellenére is, hogyha az káros hatással van a környezetre vagy a társadalomra. A nemzeti mérleg például pozitívabb képet mutat, ha minden erdőt tövig kivágunk, mint-hogy a fakitermelés pénzt hoz. Ha emelkedik a bűnözés, és az emberek több hifitornyot és videokamerát vásárolnak, hogy pótolják azt, amit elloptak tőlük, ha betegeinket és az öregeket drága intézetekben helyezük el, ha másoknak fizetünk érzelmi problémáink és a kezelhetetlen stressz megoldásáért, ha palackozott vizet veszünk, mert az ivóvizet annyira elszennyeztük, hogy már nem iható, mindez növeli a GNP-t, és gazdasági növekedésnek tekintjük.

A helyzet meglehetősen abszurd: a gazdaságnak jobb, ha ahelyett, hogy a saját kertedben termett krumplit ennéd, azokat a porított, fa-

Régi és új házak. A konvencionális gazdaság mércéje szerint ez a fejlődés.

gyasztva szárított, majd ragyogó színű gömböcskékké alakított bogyókat veszed meg, amit az ország másik végében termelt krumpliból készítenek. Ez a fogyasztási mód természetesen több szállítást jelent, több fosszilis üzemanyag felhasználását, több levegőszennyezést, több kémiai adalékot és tartósítószerrel, és természetesen nagyobb távolságot a termelő és a fogyasztó között. De mivel a GNP folyamatos emelkedését is jelenti, ezért e folyamatokat támogatják.

A fejlődés ezen egydimenziós képe, melyet közgazdászok és fejlődési szakemberek oly széles köre támogat, segít elkendőzni a gazdasági növekedés negatív hatásait. Ezen felül vakká tesz minket a helyi forrásokra alapuló, fenntartható gazdaságok értékeivel szemben. Ez alapvető félreértéshez vezet a föld lakosai túlnyomó többségének – a harmadik világ agrárszektorának millióinak – helyzetét illetően, és elfedi azt a tényt, hogy a fejlesztési programok távolról sem szolgálják ezen emberek jólétét, a legtöbb esetben kimondottan életszínvonaluk csökkenéséhez vezetnek.

Azok a földművesek, akik korábban számos különböző gabonafajtát termesztettek és állatokat is tartottak, hogy gondoskodjanak magukról – akár közvetlenül, akár a helyi gazdaságon keresztül –, most rákényszerülnek, hogy egyetlen fajta gabonát termeljenek távoli piacokra. Ily módon olyan erőktől váltak függővé – kiterjedt szállítási hálózatok, olajárak, és a nemzetközi pénzügyek változása –, amelyeket nem tartanak ellenőrzésük alatt. Az idők folyamán az infláció egyre több termelésre kényszeríti őket, hogy biztosíthassák a bevételüket, amelyből megveszik mindazt, amit korábban maguk állítottak elő.

Mint ahogy a pénzgazdaságban még a legcsekélyebb fizetés is fejlődésnek számít, a készpénz termelése, valamint a kereskedelem és szállítás ebből fakadó emelkedése is egyértelműen hasznosnak tűnik. A konvencionális fejlődés azonban valójában gyakran csak szegénységet hoz létre, elvonva az embereket a földjüktől, városi nyomortelepekre kényszerítve őket. Egyre több ember kerül olyan gazdasági rendszerek csapdájába, amelyek a külső területekről a központokba pumpálják a forrásokat – a nem iparosodott területekről a világ iparosodott részeibe, vidékekről a városokba, a szegényektől a gazdagokhoz. A nyersanyagok gyakran ugyanoda kerülnek vissza, ahonnan származnak, keres-

kedelmi termék formájában, feldolgozva és csomagolva, olyan magas áron, hogy a szegények már meg sem engedhetik ezeket maguknak.

Ugyanezen folyamat működésekképpen a fejlesztési pénzek szabadon áramlanak a nagyberuházásokba, amelyek a piaci tranzakciók gyarapítását célozzák. Csendben, társadalmi vita nélkül, dollármilliárdok ömlenek út- és gátépítésekbe, műtrágyát előállító üzemekbe, amelyek csak tovább erősítik a centralizált rendszerektől való függést, és az egyre fokozódó energiafelhasználást. Mégis, amikor kisebb, helyi projektekre kerül a sor, amelyek valóban az önfenntartást segítik, például egy falusi vízerőmű, vagy napkollektorok, vagy háztartási vízmelegítő rendszerek, azonnal elhangzik a kérdés: és tudnak ezek az emberek fizetni ezért? Az atomreaktorok és a hatalmas gátak óriási állami támogatásokat élveznek, míg a kisléptékű technológiák, melyek megújítható energiaforrásokat alkalmaznak, szinte semmilyen támogatást nem kapnak a nagyobb segélyügynökségektől. A fejlődés egyik legbotrányosabb jelensége, hogy az ígéreteken túl a fejlődő világ egyetlen országa sem támogatja a napenergia kisléptékű, decentralizált hasznosítását célzó beruházásokat.

A fejlődés folyamata szerte a világon kiszorította és marginalizálta az önellátó helyi gazdaságokat általában, a kis földműveseket pedig különösen. Az iparosodott világban a lakosság több mint 90%-a elhagyta a mezőgazdasági szektort. Most ugyanez a folyamat zajlik a harmadik világban, csak sokkal gyorsabban, minthogy a vidéki létfenntartás egyre nagyobb nehézségekbe ütközik.

Ugyanazok az erők, amelyek földjeik elhagyására kényszerítik a parasztokat, intenzíven keresik az iparosított mezőgazdaság tőke- és energiaigényes módszereit, melyekkel helyettesíthetik az emberi munkát. Az alapfeltevés az, hogy a mezőgazdaság helyébe az agrárbizniszt állító váltás fontos a termés hozamok növelése érdekében, ami viszont elengedhetetlen a Föld növekvő lakosságának táplálása szempontjából. Az iparosított mezőgazdaság azonban fenntarthatatlannak bizonyult. Műtrágyái és növényvédők szerei szennyezik a vizeket, tönkreteszik a talajt, és egy kezdeti növekedés után a hozamok hanyatlani látszanak. A monokultúra emellett rendkívül sérülékennyé teszi a termést egyetlen kártevővel szemben, miközben a vegyi anyagok tönkreteszik a kár-

tevőkkel szembeni természetes védelmi rendszereket. Azok a ladaki földművesek, akiket rávettek a növényvédő szerek használatára, egyre gyakrabban számolnak be a kártevők jelentős elszaporodásáról.

Manapság az iparosított mezőgazdaság elpusztítja a bizonyos környezetre jellemző magfajták sokaságát, ezeket szabvány fajtákkal helyettesítik. A multinacionális vállalatok és hatalmas vegyipari cégek kisajátítják a magokat, különösen a harmadik világban, és a genetikus információkat felhasználva – melyek a helyi viszonyokhoz történő több ezer éves alkalmazkodást tartalmaznak – hibrideket hoznak létre. Ezeket aztán újra eladják a harmadik világ földműveseinek, a most már szükséges rovarirtó szerekkel és műtrágyákkal együtt. Ezek a hibridek gyakran már nem képesek a regenerálódásra, így a farmerek újabb függőségi körbe kényszerülnek, mivel meg kell vásárolniuk a már a cégek tulajdonában lévő és ellenőrzésük alatt álló magokat és a hozzájuk tartozó vegyi anyagokat.

Ahogy az ipari agrárkultúra logikája kibontakozik előttünk, a kép egyre sötétebb. A biotechnológiai forradalommal – azaz a „kívánatos” genetikai tulajdonságok egyik organizmusból a másikba történő átültetésével – nagyszabású tudományos manipuláció tárul a szemünk elé. Ahogy a természetet az ipar szükségleteinek megfelelően alakítják át, az eredmény az egyre általánosabb standardizálás és uniformizálás, ennek következtében egyre nagyobb sérülékenység.

A hangsúly nem az emberek jólétén, hanem a nagyobb kereskedelmi hasznon van. Annak ellenére, hogy számos kutatást végeztek közpénzekből, e technológia ellenőrzése kizárólag a nagy nemzetközi cégek kezében van, melyek ma már megtervezik a növényeket és állatokat, sőt, az emberi géneket is, és szabadalmaztatható, eladható termékké alakítják őket.

Természetesen így vagy úgy, az emberek a mezőgazdaság hajnala óta próbálkoznak hibridek létrehozásával. Ladakban a *dzo* a legjobb példája a helyi környezethez leginkább alkalmazkodó keresztezésnek. A genetikai tervezés abban más, hogy a létrehozott hibrideknek semmi köze az adott, helyi ökoszisztemekhez. Az élet genetikai alapjait ráadásul úgy manipulálják, hogy nincs világos elképzelésük ennek hosszú távú következményeiről. Amit már ma is tudunk, az az, hogy ezek

a technológiák elpusztítják a diverzitást, és megbontják a kölcsönös biológiai függőség hálóját.

A biotechnológia termékeit a természetnél is jobbnak ígérik: ellenállóbbnak a kártevőkkel szemben, szárazságtűrőbbnek és magasabb hozamúnak. De vajon meddig tarthat, hogy a szabadalmaztatott kukorica még nagyobb és még sárgább legyen? És meddig lesz termőképes az egyre fáradtabb talaj? Akik megingathatatlanul hisznek a tudományban és a technológiában, azok számára mindez semmilyen aggodalomra nem ad okot. Néhány évvel ezelőtt, amikor egy nagy olajvállalat vezetőjével folytatott beszélgetés során hangot adtam félelmeimnek a talajerózióval kapcsolatban, így válaszolt: – Ne aggódjon! Új hibrideken dolgozunk. A jövőben már termőtalajra sem lesz szükség.

A tudományos haladásba vetett elvakult hitünkkel látásmódunk egyre specializáltabbá és szűkebbé válik, miközben a természet manipulációja egyre nagyobb méretekben zajlik. Még a legtehetségesebb tudósok sem tudják megjósolni, milyen következményekkel jár, hogy egyre növekvő mértékben változtatjuk meg az élet hálóját. Mégis, ahelyett, hogy nagyobb óvatossággal járnának el, megengedik, hogy a tudományos felfedezés és a piacra dobás közötti idő gyakorlatilag nullára csökkenjen.

Nem arról van szó, hogy a tudományos kutatásnak ne lenne meg a maga helye, vagy, hogy a technológia ne lehetne hasznunkra, de a tény az, hogy mindkettőt a rövid távú profithoz és a hasznosításhoz kapcsolják, s így kiszámíthatatlan hatást gyakorolnak társadalmunkra. Összességében mindannyiunkat az a veszély fenyeget, hogy elveszítjük szemünk elől etikánkat és értékeinket.

A „fejlődés”, „modernizáció”, „nyugatosítás” és „iparosítás” kifejezéseket eddig többé-kevésbé szinonimaként használtam, mivel ugyanarra a jelenségre utaltam velük – egy mindig új tudományos és technológiai innovációval felvértezett szűk látókörű közgazdasági paradigma térhódítására. Ez a folyamat az elmúlt évszázadok során az európai gyarmatosításból és az iparosítás elterjedéséből alakult ki, s ennek folyamán változatos világunk egyre inkább egy uniformizált gazdasági rendszer

formáját öltötte magára – azét, amelyet az iparosodott országok, a multinacionális cégek és a harmadik világ uralkodó elitjének érdekei határoznak meg.

A konvencionális fejlődés azt ígéri, hogy ha a világ a „fejlett” országok nyomdokán halad, a „fejlődő” országok is ugyanolyan gazdagokká és komfortosakká válhatnak. A nyomort felszámoljuk, a túlnépesedés és környezetszennyezés problémáit pedig megoldjuk.

Ezek az érvek, bármily ésszerűnek tűnjenek is első látásra, valójában hibásak, sőt, megtévesztőek. A tény az, hogy a fejlett országok oly módon és mértékben használják fel a Föld fontos erőforrásait, hogy a fejlődő országoknak lehetetlen az ő nyomdokain haladniuk. Amikor a világ népességének egyharmada feléli a világ forrásainak kétharmadát, majd azt mondja a többieknek, hogy kövessetek minket, az egyfajta blöff. A fejlődés túlságosan gyakran csak a kizsákmányolást és egy újfajta gyarmatosítást elfedő eufemizmus. A fejlődés és a modernizáció erői elszakítják az embereket a biztos megélhetéstől, és ráveszik őket, hogy illúziókat kergessenek, amelynek eredménye csupán az, hogy anyagilag elszegényedve, lelkiileg pedig összezavarodva találják magukat. A többség városi nyomornegyedekben végzi – elszakítva földjétől és a helyi gazdaság rendszerétől, egy soha be nem teljesülő városi álom árnyékában.

Hogyan lehetséges, hogy az emberek még mindig hisznek ebben az egész humbugban? Elég könnyen megérthetjük, miért tűnik olyan vonzó a ladakiak és a hozzájuk hasonlók szemében a konvencionális fejlődés, hisz mérhetetlen előnyöket ígér anélkül, hogy költségei nyilvánvalóak vagy akár láthatóak lennének. Fogalmuk sem lehet arról például, hogy változóban van az a viszony, amely nagyszüleikhez fűzi őket, csak mert több pénzük vagy autójuk van. De mi, többiek, akik láttuk a fejlődés hatásait az egész világon, mi miért segítünk fenntartani a mítoszt, hogy mindenki számára elérhető az amerikai álom? A válasz, bizonyos mértékben, legalábbis, anyagi érdekeltségeinkben keresendő. A harmadik világ elitjének tagjai rutinszerűen lefölozik a fejlesztésre szánt pénzeket, az ipari országok elsődleges célja pedig az, hogy piacot teremtsenek termékeiknek és szaktudásuknak.

De még ennél is többről van szó. A fejlődés végső soron nem kizárólag önző és szűk látókörű emberek kezében van; bizonyára számos fejlesztési szakember valóban egy egyenlőbb, ökológikusabb fejlődést szeretne látni. És mégis, a fejlődés ugyanazon mederben folyik tovább, ahogyan eddig. Bár az önfenntartó és fenntartható kifejezések igen divatosak lettek, a hitelektől való függőség nagyobb, mint valaha, a pénz pedig tovább áramlik a nagyberuházásokba, amelyek a társadalomra és a környezetre nézve egyaránt károsak.

A fejlesztési tervezők csak addig tehetnek úgy, mintha mindenki élhetné egy New York-i életét, amíg figyelmen kívül hagyják azt aényt, hogy a természeti erőforrások végesek. A gazdaság és a környezetvédelem szakértői régóta vitáznak erről. A közgazdászok és a technológia hívei azt állítják, hogy tudományos innovációval gyakorlatilag minden természeti erőforrás pótlását megoldjuk majd, és a tudomány valahogyan majd vég nélkül tágítja a Föld adományainak tárházát. Ez a nézőpont tagadja aényt, hogy természeti világunknak megvannak a maga határai, és meghaladja képességeinket, hogy megváltoztassuk azokat, amellettt ügyesen megkerüli a vagyon újraelosztásának szükségességét. Semmiféle változásra nincs szükség a globális gazdaságban, ha az ember elhiszi, hogy mindig mindenkinek egyre többje lesz. A harmadik világ lakóinak csak „oktatásra” van szükségük, és meg kell jelenniük a világpiacra, egy napon pedig majd ők is úgy fognak élni, mint nagytörszerveik, az ipari országok.

E gondolkodásmód szerint a világ legnagyobb problémája jelenleg a nyomor és a túlnépesedés, amelynek gyógyírja és megoldása a gazdasági fejlődés. Az igazság azonban az, hogy bár ezek a problémák valóban alapvetőek és súlyosak, nagymértékben a konvencionális fejlesztés termékei. A fejlesztés által támogatott városiasodás és iparosodás, a mezőgazdaság és a vidék következetes elhanyagolásával párosítva példátlan mértékű, súlyos szegénységet teremtett. Ladakban szerzett tapasztalataim szerint számos gazdasági és pszichológiai kényszer gyakorolt hatást a népesség szaporodására, az elsődleges ok mégis a helyi erőforrásokkal és a földdel fennálló közvetlen kapcsolat elszakítása volt. Ami azt illeti, a demográfusok is elismerik, hogy a népességrobbanásra a modern világgal kialakuló kapcsolatok után került sor.

Az egyre súlyosbodó környezeti problémák – a harmadik világban egyre nagyobb méreteket öltő hitelek és szegénység – jelzést kellene, hogy adjanak arról, hogy valami nincs rendben a világ jelenlegi fejlődésmodelljével. Az utóbbi években heves vita zajlott ugyan a témában, de sajnos nem jutottak elég mélyre. A hatalmas ügynökségektől a kis lakossági szervezetekig minden szinten azt gondolják, hogy jelentősebb vezérelveink irányváltásairól kell beszélni, hogy fenntarthatóbb és ökológiai szempontoknak inkább megfelelő projektek kapjanak támogatást. Talán mert a fejlődést nem annak az átfogó, szisztematikus folyamatnak fogják fel, ami, ennek számos pusztító következményét is következetesen félreértve, csupán „mellékterméknek” tekintik, ami valahogyan a dolgok természetes állapotából fakad. A fenntartható fejlődéssel foglalkozó irodalom java része nem bíbelődik közvetlenül a társadalmi és ökológiai pusztulás mögöttes okaival.

Még a kisebb, idealisztikus szervezetek is hajlamosak figyelmen kívül hagyni a probléma gyökereit, és egyre több embert vonnak be a makrogazdasági helyzetből való függésbe, ahelyett, hogy a helyi adottságok sokféleségét és az öfenntartást támogatnák. Épp ily fontos, hogy ugyanezen szervezetek nem kérdőjelezik meg a jelenlegi oktatási modellt, tehát nem értik meg, hogy a fejlődés irányát újrateremtő, alapvető változásra van szükség. A többség még mindig aktívan támogatja azt az oktatási rendszert, amely nyugati, városi fogyasztóvá képezi ki az embereket.

Hasonlóképpen, még azok a csoportok is, akik emberi léptékű, megújuló energiaforráson alapuló technológiákkal foglalkoznak, végső soron úgy gondolják, hogy ezek csak a szegény vidékieknek jelentenek megoldást, és csak a „valódi”, keményen támogatott fejlődés oldalán lehet létjogosultságuk. Még a környezetkímélő technológiával foglalkozó szakirodalom túlnyomó többsége is – amely általában rozsdás vasdarabok mellett kuporgó emberek képét tolja az orrunk elé – ezt a hozzáállást jelzi. A környezetbarát projektek túlnyomó többsége elkülönülten és kizárólag a technológiával foglalkozik anélkül, hogy megvizsgálná a szélesebb gazdasági és kulturális környezetet. E feltételek mellett a környezetbarát technológia eleve bukásra van ítéelve. Pedig amíg új életre nem kel, addig nincs remény a gazdasági és kulturális

sokféleség fenntartására. Ellenkezőleg, a hitelek és a függőség ciklusai pörögnek tovább, minthogy a fejlődő országok egymással versengenek a külföldi valutáért, hogy „high-tech” és „hatékony” technológiát vehessenek rajta.

Az európai tudományból kinőtt nyugatiak és az elnyugatiasodott helyi elit által alkalmazott fejlődés jó úton jár afelé, hogy egyetlen monokultúrává redukálja a világ oly sokszínű kultúráját. Azon a feltételezésen alapul, hogy mindenkinek, mindenhol ugyanarra van szüksége; mindenkinek ugyanolyan típusú étel kell, ugyanolyan típusú házban kell laknia, ugyanolyan ruhát viselnie. Ugyanazok a betonépületek, ugyanazok a játékok, ugyanazok a mozifilmek és tévéprogramok utat találnak a világ legeldugottabb sarkaiba is. Még a nyelv is homogenizálódik, hiszen ma már muszáj angolul beszélnie annak, aki a modern közösség része akar lenni.

Ugyanazzal az eredetileg európaiak számára kifejlesztett mércével mérnek mindenütt. Azokat a mutatókat például világszerte alkalmazzák, amelyek megmondják, hány grammnak kell lennie egy csecsemőnek bizonyos korban, mennyi lehet a legalacsonyabb szobahőmérséklet, és miből áll az egészséges étrend.

Nyugati szakértők a ladaki embereket és állatokat is „alulfejlettként” emlegetik, csak mert kisebbek a globális sztenderdnél! A radioaktív sugárzás még elfogadható mértékét fiatal, európai fehér férfiakra állapították meg, mégis, mindenki esetében ezt használják, nemtől, kortól vagy mérettől függetlenül. Néhány szakértő esetében a szűk és specializált látásmód megakadályozza, hogy lássák munkájuk széleskörűbb következményeit, és az általuk adott univerzális válaszok kulturális érzéketlenségét is. Nemrég részt vettem egy szimpóziumon, ahol egy svéd agrárszakemberrel arról beszélgettünk, milyen zöltségeket ettek Afrikában, mielőtt mi eladtuk volna nekik a magjainkat. – Semmilyen – felelte a kérdésemre. – Gyomokat ettek.

Az ő szemében azok a növények, amelyeket az afrikaiak korábban fogyasztottak, nem érdemelték meg azt a státuszt, mint az általa ismert „zöltségek”.

A Ladakban eltöltött évek folyamán ráébredtem, hogy az általam tapasztalt, egyre súlyosbodó problémáknak valójában több közük van a modern, ipari kultúrához, mint a ladakiakban végbemenő, gyors változásokhoz. Most már látom, hogy nem az emberi természetet kell hibáztatni, ha ladaki barátaim kapzsivá és önzővé válnak, vagy szemeket kezdenek dobálni az ez idáig szennyeztelen patakokba. Ezen változások gyökerei azokból a technológiai és gazdasági kényszerekből nőnek ki, melyek elválasztják az embereket egymástól és a földtől.

Ez a felismerés segített abban, hogy tisztábban lássam, milyen nyomást gyakorol a konvencionális fejlődés a világ többi részére. Mindazok a katasztrofális folyamatok, amelyek megjelenését és kialakulását végignéztem Lehben Ladak modernizálódása során, közvetlen párhuzamba állíthatók azokkal, amelyek India városi központjaiban nagyobb mértékben zajlanak. Srinagar csodálatos, tóparti városát ma elborítja a féktelen kommercializmus, szorongatja a levegő- és vízszennyezés, a társadalmi nyugtalanság és a közbiztonság hiánya. Az utóbbi néhány évben szó szerint csatatérre változott az indiai hatóságok ellen folytatott szeparatista küzdelemben. Időközben Delhi is minden évben érezhetően szennyezettebbé válik. A forgalom hatványozottan nő, ahogy a köhögéses tünetek száma is. Külvárosi betonház-építkezések és koszos ipari telkek terjeszkednek ott, ahol hajdan városfalak álltak. A víz már rég nem iható, az utcák nem biztonságosak, az erőszak és a frusztráció szintje szinte tapinthatóan emelkedik. Ijesztő mértékben nő az otthoni, nők ellen elkövetett erőszak, a bűncselekmények, az etnikai vagy vallási konfliktusok krónikussá váltak.

A függetlenség elérése óta eltelt időszakban India intenzív iparosítási programot hajt végre. Ez alatt a viszonylagosan rövid idő alatt a népesség több mint a duplájára nőtt, a nyomor kiterjedtebbé vált. Az emelkedő számok nyomása és a nemzeti rendszerrel való visszaélés környezeti összeomlást váltott ki. A fejlődés a legjobb esetben is az indiaiak 15–20 százalékának hozott előnyöket, míg a többség elszegényedett és marginalizálódott.

Amint évről évre visszatértem nyugatra, egyre inkább tudatára ébredtem annak, hogy a gazdasági és technológiai változások által ránk

nehezedő nyomás saját kultúránkat is hasonló módon fenyegeti, hiszen minket is „fejlesztnek”. Bár mára csak a népesség 2-3 százalékát hagyta meg a földeken, a kis gazdák léte továbbra is veszélyben forog. Az iparosodás ugyan már így is a lehető legkisebbre redukálta a családok méreteit, gazdaságunk még ezt is tovább töredezi. A technológiai fejlődés folyamatosan gyorsítja életünk tempóját, s eközben elrabolja az emberek idejét. A kiterjedt kereskedelem, az örökké növekvő mobilitás egyre névtelenebbé teszi az embereket, és tovább rombolja a közösségeket. Nyugaton ugyan inkább a „fejlődés”, szót használják, mint a „hadalást”, de ez ugyanabból az iparosodási folyamatból származik, mely elkerülhetetlenül centralizációhoz, társadalmi pusztuláshoz, valamint az erőforrások pazarló felhasználásához vezet.

A „fejlődés” mára a világ számos részét meghódította. Bármerre nézünk, mindenütt láthatjuk könyörtelen logikájának működését – amint az emberek helyére gépeket állít, ahogy a világpiactól való függőséget támogatja a helyi piacokkal szemben, ahogy autópályákra cseréli a helyi utakat Walesben és szupermarketre a sarki boltot Németországban. Ebben a megvilágításban még a kapitalizmus és kommunizmus közötti különbségek is eltörpülnek. Mindkettő ugyanabból a tudományos világképből ered, amely elválasztja az embert a többi létezőtől és fölébük helyezi; mindkettő azt feltételezi, hogy a végtelenségig tágíthatjuk természeti erőforrásainkat. Az egyetlen lényeges különbség abban áll, hogy hogyan is osszuk el ezeket.

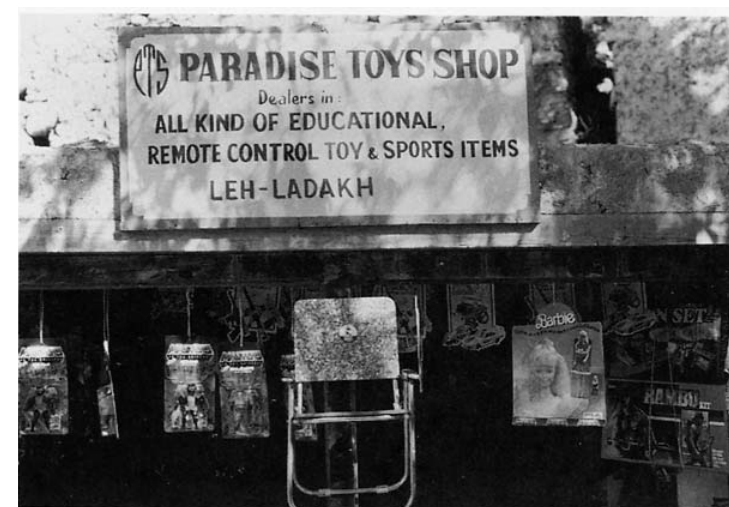
A kormányok, politikai irányultságuktól függetlenül olyan gazdasági rendszer foglyai, melynek láthatólag az egyre növekvő világkereskedelem ad szárnyakat. A világpiac – különösen a kommunikációs és szállítási hálózat fenntartása és folyamatos fejlesztése – óriási állami támogatást élvez. Franciaországban vagy az USA-ban svéd keksz és új-zélandi alma versenyez a helyi termékekkel, csak hogy fennmaradjon egy energiaigényes rendszer, amit állami segélyek és figyelmen kívül hagyott környezetszennyezési költségek támogatnak. A gazdaság globalizálása a „szabad kereskedelem” zászlaja alatt masírozik, és menetét szinte az egész világon áldásosnak tartják. A svédek csak az Európai Unióhoz való csatlakozás lehetséges előnyeiről hallanak, míg a mexi-

kói–amerikai kereskedelem liberalizálásának lehetőségeit nem aknázzák ki. A gazdasági kerekasztalok és a GATT (General Agreement on Tariffs and Trade – Általános kereskedelmi és vámegyezmény) híradásai a világkereskedelem megolajozásának pozitív hatásairól beszélnek. Antidemokratikus és igazságtalan következményei – a gazdasági hatalom mérhetetlen és példa nélkül való összpontosulása egy maroknyi hatalmas multinacionális vállalat kezében, vagy a harmadik világ országainak egyre mélyebbre süllyedése a világgazdasági ranglétrán – rejtve maradnak.

Nem meglepő, hogy oly kevesen helyezkednek szembe az egyesült világgazdasággal, hogy társadalmi és környezeti hátrányai oly kevés publicitást kapnak. Az egység koncepciójának számos szimbolikus alkalmazása van; az egyetemes harmónia ideáljait, az összefogás gondolatát mint az emberiség előtt álló legmagasabb rendű célkitűzést, minden vallás és spirituális hagyomány támogatja és hirdeti. A „one market” elképzelés egy együttműködő globális falu közösségét tételezi fel, és így olyan „helynek” tűnik, amelyet a tolerancia és egymás kölcsönös gazdagítása jellemez. Alig néhányan ismerik fel, hogy a gazdasági egységesülés és technológiai uniformizálódás valójában környezeti pusztuláshoz és a közösségek széteséséhez vezet. Napjaink gazdasága, ahelyett, hogy közel hozná egymáshoz az embereket, egyre inkább megosztja őket és tágítja a szegények és a gazdagok között lévő szakadékot. Elképesztő gazdasági és politikai hatalom központosítása felé tartunk. A nemzeti kormányok egyre több felelősségről mondanak le, és egyre kiterjedtebb ellenőrzési jogot adnak nemzetek felett álló óriásszervezeteknek, például az Európai Uniónak és a Világbanknak. Az ilyen szervezetek egyre távolabb kerülnek az emberektől, akiket képviselni hivatottak, és képtelenek megfelelni sokféle érdeküknek.

Ezek a politikai változások mind a gazdasági centralizáció jelei, amely azzal fenyeget, hogy a multinacionális cégek hatásukban és hatalmukban túlnőnek a kormányokon. E folyamatok annál is inkább zavaróak, mivel ezek a társaságok kívül esnek a demokratikus ellenőrzés hatósugarán. A szervezett munka- és környezetvédelmi csoportok nem tudnak mit kezdeni az ilyen óriási cégek mobilitásával szemben. Előfordul,

hogy évekig küzdenek a törvénykezés megváltoztatásáért a munkások jogainak védelme vagy bizonyos mérgező anyagok korlátozása érdekében, csak azért, hogy a végén a cég fogja magát, és hipp-hopp átköltözzön a világ egy másik szegletébe, ahol lazább az ellenőrzés. A szabad piacnak ez a nemzetek fölötti értelmezése nem más, mint a profit utáni hajszja megszabadítása minden korláttól.

Barbie és Rambo; szerepmellek az ifjú ladakiak számára.

A globális gazdaságot jelenleg az erőforrások új hasznosítása, a még több technológiai innováció, az új piacok és új profitok utáni nyugtalan vágy hajtja. A pénzügyi és pszichológiai nyomás az embereket az elvakult fogyasztás irányába kényszeríti, a fejlett és a fejlődő világban egyaránt. A mottó: „gazdasági növekedés az emberiség helyzetének javításáért”. A reklámok és a média mondják meg az embereknek, hogy mit tegyenek, hogy minek kell lenniük: modernnek, civilizáltnak és gazdagoknak.

A harmadik világ vidéki lakossága különösen torz képet alkotott a modern életről – a könnyű és csillogó élet képét, ahol mindenki gyönyörű és tiszta. A gyors autókat, a mikrohullámú sütőket és a videoberendezéseket látják. Azt látják, hogy vannak, akiknek mérhetetlenül sok pénzük van, és fantasztikus számokat hallanak havi fizetésükről. A világ fejlődése ma „robotpilótára” van állítva. Még ahol közvetlenül nem működik is tervezett program, ott is a modern élet egydimenziós képei tartják mozgásban a gazdaságot. E képek azonban semmit sem mondanak a mellékhatásokról, a környezetszennyezésről, a stresszről, a drogfüggésről, a fedél nélkül élőkről. Azok az emberek, akik elé a fejlődés-érme csupán egyik oldalát tartják, sebezhetőek és égnek a vágytól a modernizáció iránt.

TIZENHETEDIK FEJEZET

ELLENFEJLŐDÉS

Mi még mindig az ég felé tartunk. A fejlett országok lakói azonban azzal térnek vissza, hogy az ég üres.

(Gyelong Paldan, egy találkozón Sakti faluban, 1990-ben)

Mialatt végignézttem, hogyan alakítja át a fejlődés Ladakot, kezdtem ráébredni, milyen kevés információval rendelkeznek az emberek azokról az erőkről, amelyek újraformálják életüket.

1987-ben, amikor a környezetszennyezésről beszélgettem a ladaki mezőgazdaság vezetőjével, nyilvánvalóvá vált, hogy sosem hallott Európa haldokló erdeiről. Sokkolta, amikor elmondtam neki, hogy Németország erdeinek fele haldoklik vagy már el is pusztult a savas esőktől.

Barátom, Yangskit Dolma szemében könnyeket láttam, amikor azt mondta: – Hallottam, hogy arrafelé sok bomba van. Ha visszamész az országodba, kérlek, mondd meg nekik, hogy hagyják ezt abba. Kérlek, mondd meg, hogy mi ezt nem akarjuk.

Egy kasmíri kereskedő egyszer büszkén jelentette ki Lehben: – A mi zöldségeink sokkal jobbak, mint a helyieké. A mieinkben legalább hétféle különböző vegyi anyag van!

Néhány évvel ezelőtt meglátogatott egy ladaki mérnök, aki meglehetősen riadtan tűnt. – Abba kell hagynunk az üvegházak építését. Úgy tűnik, ezek szörnyű károkat okoznak. Éppen most tartottak erről egy nagy nemzetközi konferenciát.

Mondanom sem kell, hogy a nyilvánvaló naivitás ezen példái nem intelligenciájuk hiányát, hanem az ipari kultúrával kapcsolatos információ hiányát jelzik. Honnan ismerhette volna olyan jól Yangskit Dolma a nyugati életmódot, hogy megértse, én nem vagyok képes úgy befolyásolni saját társadalmam döntéseit, mint ő a magáét. És vajon miért kérdőjelezte volna meg a kasmíri kereskedő a rovarirtó és gombaölő szerek értékét, amikor csak ezek előnyeit mondták el neki?

A dolgok hosszú távú hatásairól szóló információk a babáknak adott tejportól a fosszilis üzemanyagoktól való függőségig, általában nem jutnak el a világ kevésbé fejlett részeibe. A média és a reklámok csábító képei viszont igen, és ezek egy szót sem szólnak mérgező hulladékokról, talajerózióról, savas esőkről és globális felmelegedésről.

A fejlődő országok lakóinak fogalmuk sincs arról, hogy az ipari világban e problémák láttán ma már sokan keresik a földdel kialakítandó új egyensúly lehetséges módjait. Sosem hallottak arról, hogy a hatalmas, zsúfolt városok lakói szenvednek a közösségekkel és a természettel való kapcsolat hiányától, és egyre többen megkérdőjelezzik a „fejlődés” mögött álló feltételezéseket. Nem hallottak az autók társadalmi és környezeti mellékhatásairól, ahogy arról sem, hogy ma már sokan inkább a biciklit, a vonatot vagy a gyaloglást választják a kocsis helyett. Arrafelé az sem kerül az újságok címlapjaira, hogy a nyugati orvostudomány egyre többet merít a természetes gyógymódokból, és hogy folyamatban van a mechanisztikus világkép lecserélése egy spirituálisabb szemléletmóddal. Sosem hallottak arról, hogy a nyomasztó ökológiai problémák változásokra kényszerítik az európai és észak-amerikai mezőgazdaságot, és, hogy az ipari világ fogyasztói akár kétszer annyit is hajlandók fizetni azokért az élelmiszerekért, melyek nem tartalmaznak semmilyen vegyi anyagot, sőt, hogy ma már a kormányok is arra bátorítják a gazdákat, hogy a vegyszerektől való függés helyett alkalmazzanak inkább organikus módszereket.

Ugyanakkor a Nyugatnak sincs helytálló információja a harmadik világba irányuló segítségről és az ott zajló fejlesztésekről. Az adófizetők túlnyomó többsége mit sem tud azon projektek hatásairól, amelyeket pénzükből támogatnak. A legtöbb, amiről hallanak, az új utak és kórházak építése az elszegényedett régiókban, és azt feltételezik, hogy

mindez fejlődést hoz nekik. Sokan úgy vélik, hogy azzal segítenek rajtuk a legtöbbet, ha megveszik a termékeiket, és nincsenek tudatában annak, hogy hosszú távon az szolgálná a harmadik világ földműveseinek érdekeit, ha saját maguk és a helyi piac számára termelnének a nyugati kakaó-, kávé- és rizspiac helyett. Nagyon keveset lehet hallani a gazdaságilag viszonylag független közösségekről, akik inkább élnek így tovább, vagy azokról a chipko asszonyokról, akik átölelik a fákat a Himalájában, hogy megmentsék őket az építési vállalkozók erdőirtásaitól.

Bár a Nyugat egyre többet tud az ipari termékek potenciális veszélyeiről, arról többnyire nincs információnk, hogy a harmadik világba nem jutnak el ezek a hírek. A hatékony gyógyszerek és vegyi anyagok előre nem látható mellékhatásaival kapcsolatos tapasztalataink például bizalmatlanabbá tettek minket. Az ilyen tapasztalatok hiányában a harmadik világ többnyire jóval kevésbé elővigyázatos. A DDT-t permetező mezőgazdasági dolgozók például gyakran teljesen védtelenek, a Nyugatról már kitiltott gyógyszerek használata pedig széles körben elterjedt – olykor rettenetesen nagy dózisokban és mindenféle orvosi ellenőrzés nélkül.

A szennyeződés, valamint a veszélyes és mérgező termékek kereskedelme sok ipari országban már kap némi ellenőrzést, részben a törvénykezésnek, részben éber érdekvédelmi csoportok nyomásának következtében. A fejlődő országokban azonban az ilyen ellenőrzések gyakran sajnálatosan alkalmatlanok. Az Európai Közösség által 1989-ben szervezett találkozón a környezetvédők drámaian tiszta képet festettek a helyzetről, amikor lehetőséget kaptak arra, hogy politikai döntéshozók és ipari vezetők elé tárják az iparosított mezőgazdaság veszélyeit. Ahogy lassacskán e kép teljes szörnyiségében kibontakozott a jelenlétük előtt, Franciaország egyik vezető ipari vállalatának képviselője magasba lendítette a kezét, mondván: – Igen, igen, rendben! De legalább a harmadik világot hagyják meg nekünk!

Ha el akarjuk kerülni a haladás és fejlődés nevében elkövetett további pusztítást, sürgősen szükség van egy koncentrált információkampányra: oktatási programra, amely korrigálja és kiegészíti az ipari rend-

szer hiányos és félrevezető képét, amely társadalmi és gazdasági összeomlás felé hajtja a világot. A még több fejlődés helyett inkább egyfajta „ellenfejlődésre” volna szükség.

Az ellenfejlődés elsődleges célja az lenne, hogy információval lássa el az embereket választásaik következményeiről a jövőt illetően. A kommunikációnak a műholdaktól a történetek elmesélésig minden lehetséges formáját felhasználva, publikálni kell azt a ténytet, hogy a mai energia- és tőkeigényes gazdaság egyszerűen nem fenntartható. A cél végső soron az lenne, hogy az önbecsülés és önfenntartás támogatása által az élet létfontosságú diverzitását segítsük, és megteremtünk egy helyi alapokon álló, valóban fenntartható fejlődést.

A konvencionális fejlődés egyik legkritikusabb hibája az, hogy mennyiségi elemzésen alapuló, szűk és rövid távú perspektívákra épül. Az ellenfejlődés ezzel szemben túllép a specializáción és a részekre szabdalt szaktudáson, hogy felfedje az ipari társadalom rendszerszerű támasztékait. Felhívna figyelmünket a családi és társadalmi összeomlásra, megmutatná a fosszilis energiára épülő társadalom rejtett szubvencióit; a gazdaságossági számítások kiadás oldalán a környezetszennyezést is feltüntetné. Röviden: feltárná iparosodott életmódunk egyre növekvő költségeit.

Az ellenfejlődés ugyanakkor támogatná és népszerűsítene a fejlődés egy új, tágabb és emberibb meghatározását. Világszerte rávilágítana arra a számtalan helyi kezdeményezésre, amelyek a fenntartható alternatívákat keresik. Rámutatna a hagyományos rendszerek életképességére, és információkat közölne a földművelés új irányzatairól: a permakultúra, a biodinamika, valamint az organikus módszerek irányába tartó mozgalmakról. Beszámolna a bio-regionalizmusról és a helyi gazdasági rendszerekről, a fizika új, holisztikus megközelítéseiről. Bemutatná Dánia és Kalifornia szélmalmaikat csakúgy, mint az egyre növekvő igényt az egészségvédelem természetes módszerei, például az akupunktúra és a homeopátia iránt. Láthatóbbá tenné az egész világon jelen lévő óriási igényt a környezetvédelem, a talaj, a víz és a levegő minőségének megőrzésére.

Azokat az akciókat, amelyek a fenntarthatatlan fejlődés irányába hanyatt-homlok rohanó folyamatok megállításához szükségesek, a leg-

szélesebb skálán és késedelem nélkül végre kellene hajtjunk. Hogy eredményesen küzdhessünk a monokultúra gyors terjedésével szemben, saját jelzőivel kell szembesítenünk: globális, gyors ütemű, fentről lefelé irányuló, tőkeigényes. Ahhoz, hogy az ellenfejlődési programok kellően hatékonyak legyenek, igen tekintélyes pénzügyi alapokra van szükségük. Az indiai Tehri gáttal, vagy a trópusi esőerdők kiirtásával szemben feltétlenül jelentős erőfeszítéseket és pénzeket kell állítani. A gyarmatosítás és a fejlődés egyik hatása, hogy a hatalommal és befolyással bíró emberek szerte a világon mindössze néhány európai nyelvet beszélnek. Ennek eredményeképpen azok az oktatási programok, amelyek a diverzitást támogatják, viszonylag könnyen és gyorsan alkalmazhatók, kihasználva ezt a néhány nyelvet, melyen üzenetük eljuthat az emberekhez.

Az ellenfejlődési koncepció ugyan még nem szerzett elismerést ezen elnevezés alatt, máris számos olyan erőfeszítés létezik, amely paraméterei alapján idesorolható. Bár az általam ismert fejlesztési szervezetek egyike sem rendelkezik sajnos ilyen programmal, egyre több környezetvédelmi csoport mozdult el ebbe az irányba. Azok a hálózatépítő csoportok például, amelyek nyomására a Világbank környezetvédelmi részleg felállítására kényszerült, vagy azok, akik ingyenes szakirodalommal látják el Kelet-Európa NGO-s szervezeteit a nukleáris energia veszélyeivel kapcsolatban. És az a Fülöp-szigeteki csoport, amely úgy igyekszik a vidéki közösségeket megerősíteni, hogy városi nyomoranyagokba viszi a falusiakat, ahol az ott lakók elmesélhetik nekik, milyen problémákkal jár a föld elhagyása.

Az ilyen erőfeszítések legfejlettebb módozatait gyakran azok a harmadik világbeliek indították útjukra, akik hosszabb időt töltöttek iparosodott országokban, és a nyugati életmódot körülvevő ragyogás fényét veszítette előttük. Ennek nagyszerű példája a ruandai Nsekuye Bizimana, aki több mint egy évtizedet töltött Németországban. *Fehér paradicsom, afrikai pokol?* című könyvében leírja, hogyan nyert megerősítést kezdetben a Nyugatról alkotott idealizált képe. Minden elvárásolta: a gyorséttermek, a gyors autók, a szabadság. Csak jó néhány év elteltével kezdte meglátni, mi zajlik a felszín alatt: magány és boldogtalanság, igazságtalanság és pazarlás. Illúziói lassan szertefoszlottak,

egyik a másik után, és ő lassan ráébredt, hogy saját kultúrája számtalan olyan pozitív minőséggel rendelkezik, amelyeket a Nyugat már elvesztett. A nyugati társadalmat belülről megtapasztalva szilárd meggyőződésévé vált, hogy a nyugati típusú fejlesztés nem megfelelő Afrika számára, és helyi, önfenntartó alternatívákat kezdett támogatni.

A terület több vezető személyisége is hasonló tapasztalatokat szerzett. Közéjük tartozik Martin Khor a Harmadik Világ Hálózattól Malajziában, Wangari Maathai Kenyában, Vandana Shiva és Anil Agarwal Indiában és Pierre Rabhi Burkina Fasóban. Rendkívül fontos, hogy a harmadik világból minél több elkötelezett ember tölthessen huzamosabb időt nyugaton, hogy saját szemükkel láthassák a modernizáció árnyoldalait.

De ugyanilyen fontos az is, hogy minél több nyugati vegyen részt az ellenfejlődésben. Mindenki részt vállalhat bármely speciális szaktudás nélkül is, aki tapasztalatokkal rendelkezik a nyugati kultúráról. Egyenként nyomást gyakorolhatunk a kormányokra és fejlesztési ügynökségekre, támogathatjuk a helyi kezdeményezésű kis csoportokat, akik az önfenntartás előmozdítása érdekében dolgoznak, és információval láthatjuk el a helyi kultúrákat, amelyek a destruktív változásoknak próbálnak ellenállni.

Sokan úgy vélik, hogy a nyugatiaknak teljes egészében ki kellene maradniuk a harmadik világ ügyeiből. Elvben ez jogosnak is tűnik, csak hogy figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a nyugati életmód – amely a világ más részeinek kizsákmányolásától függ – fizikai jelenlétől függetlenül is elkerülhetetlenül hatást gyakorol. Ezen túl, mi felbecsülhetetlen értékű tapasztalatokkal rendelkezünk az ipari kultúrárt illetően, amelyre nagyon nagy szükség van a fejletlenebb vidékeken. Ha nem akarunk belekeveredni a harmadik világ ügyeibe, vonjunk meg a vállunkat, amikor arról hallunk, hogy az anyák szennyezett vízzel kevert tejjel etetik csecsemőiket?

– Nekik maguknak kell megtanulniuk – hangzik a gyakori érv –, nekik kell keresztülmenniük ezeken a folyamatokon.

Számtalanszor hallottam ezt az érvet törődő és aggódó emberektől. Ez a hozzáállás azonban kisgyerekeként kezeli a harmadik világ népességét: nem számít, hányszor figyelmezteted őket a veszélyre, nekik

maguknak kell megégetniük a kezüket. Ez a magatartás ráadásul, bár akaratlanul, a fejlődés-humbug fenntartását segíti. Nem lehetséges, hogy „mindezt maguk éljék át”, hiszen a modell nem másolható, egyszerűen hiányoznak hozzá a források.

A valóban hatékony ellenfejlődés elengedhetetlenül szükséges előfeltétele annak, hogy fenntartható megoldást találjunk jelen problémáinkra. Ha nem állítjuk meg a fogyasztási monokultúrát, remény sincs arra, hogy elejét vegyük az egyre súlyosbodó nyomornak, a társadalmi megosztottságnak és az ökológiai pusztulásnak. Az ellenfejlődés azonban önmagában nem elég. A technológiai uniformitással szemben az ökológiai és kulturális diverzitás aktív támogatására van szükség, a helyi erőforrások és szaktudás legteljesebb kihasználásának bátorítása által. A mezőgazdasági önfenntartásnak a világ „fejlett” és „fejlődő” gazdaságaiban egyaránt középponti szerepet kell kapnia. A nők hagyományos szempontjainak és értékeinek – a családi és közösségi kötelekek erősödésének – ugyanolyan súllyal kell latba esniük.

Ha kiindulási pontunk a természet és az emberek tisztelete, a sokszínűség szinte elkerülhetetlen következménnyé válik. Ha azonban a technológia és a gazdasági szükségletek jelentik a kiindulást, akkor azzal kell szembesülnünk, ahol ma vagyunk – egy olyan fejlődési modellel, amely veszélyesen távol áll bizonyos emberek és helyek valódi szükségleteitől, amit felülről kényszerítenek rájuk, mereven és kérlelhetetlenül.

Új egyensúlyt kell teremtenünk a helyi és a globális között. Bár manapság gyakorta hangoztatják a „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” jelmondatot, a fejlődés sodrása teljes egészében a globalizáció irányába mutat. Helyi kultúrák és gazdaságok aggasztó gyorsasággal tűnnek el a föld színéről, és viszik magukkal állat- és növényfajtaikat is. A fenntartható középút megtalálása feltétlenül aktív lépéseket kíván a decentralizáció irányába. Minthogy a szélsőséges függés már nemzeti és nemzetközi szinten is kialakult, felelőtlenség lenne egyik pillanatról a másikra „leválasztani” a gazdaságokat. Nem állíthatjuk le például hirtelen a kávé vásárlását olyan harmadik világbeli országoktól, amelyek gazdasága teljes egészében ennek kereskedelmétől függ. De azonnal hozzáláthatunk olyan segélyprogramok beindításához, amelyek képessé

teszik a földművelőket, hogy a helyi fogyasztás kielégítésére termeljenek, a pénzért nyugatra exportálandó gabonák termesztése helyett.

A gazdaság decentralizálásával párhuzamosan az energiatermelés decentralizációja is szükséges. Ennek ismét csak egyszerre kell végbemennie nyugaton és a harmadik világban, tekintve azonban, hogy a legtöbb fejlődő ország energia-infrastruktúrája még mindig meglehetősen korlátozott, a nap-, szél-, biomassza- és vízenergia széles körű alkalmazása ezekben a régiókban viszonylag egyszerűen megvalósítható. Mostanáig azonban ez egyszerűen nem történt meg, mivel a Nyugat saját, nagyléptékű és központosított energiatermelésre alapuló ipari modelljét erőltette. A destruktív fejlesztés helyett a valódi segítségnyújtás egyik leghatékonyabb módja éppen az lehetne, ha lobbiznánk a megújuló energiaforrások decentralizált alkalmazásainak széles körű támogatása mellett.

A valóban megfelelő technológiák sokkal kevésbé lennének költségesek, mint a „fejlett” technológia – nem pusztán közgazdasági értelemben, hanem a legfontosabb társadalmi és környezeti hatásukat illetően is. Ezeknek az adott társadalmi és földrajzi körülmények ismeretén alapuló speciális kutatásokból kellene megszületniük, illetve ezekre kellene alkalmazni, nem pedig fordítva – ahogy jelenleg történik. Bárki tudja, aki elég közel állt a földhöz, hogy a szél, a víz, a napsütés, a talaj és a hőmérséklet különbségei még viszonylag kis távolságokon belül is meghatározók. Ahogy Ladakban a téglakészítés módszerei a rendelkezésre álló agyag minőségétől függően területről területre változnak, úgy másutt is a helyi feltételekhez igazított, kisléptékű alkalmazásokra van szükség a helyi erőforrások optimális hasznosításához. Ez pedig odafigyelést, illetve a természet bensőséges ismeretét kívánja – egy teljesen más megközelítést, mint az ipari társadalom jelenlegi, durva hozzáállása.

Ha a fejlődés a helyi erőforrásokon alapul, e források ismerete nyilvánvalóan elengedhetetlen támogatást és gyarapítást igényel. A standardizált egyetemi tananyag bemagolása helyett a gyerekeket olyan eszközökkel kell felvértezni, amelyek lehetővé teszik, hogy megértsék saját környezetüket. A nyugati típusú oktatás leszűkített specializációja

és a városi megközelítés helyébe e folyamat során egy tágasabb, kontextuális és ökológiai perspektívát kell állítanunk. Ez a fajta helyspecifikus tudás egyszerre holisztikus és egyedi. Az ilyen megközelítés újra felfedezné és hasznosítaná a hagyományos tudást, és arra az empatikus interakcióra és évszázados tapasztalatra épülne, amely az élet hálójára az adott helyen jellemző.

A helyspecifikus tudás támogatásának ki kell terjednie az oktatás valamennyi szintjére, beleértve a természettudományokat is. Ahhoz, hogy túllépjünk a modern tudás Európa-központúságán, olyan kutatásokat is támogatnunk kell, amelyek kevésbé centralizáltak, és hozzáférhetőek a népesség szélesebb körei számára is. A művi, laboratóriumi feltételek között végzett kutatások helyébe a különböző kulturális és ökológiai környezetben, helyi kutatók által folytatott kísérleteket kell állítanunk. A kifinomult high-tech magbankok fenntartása helyett például a ritka, helyi fajok változatos fajtáinak termesztésére kell bátorítanunk a földműveseket, így tartva fenn a biológiai diverzitás élő tartalékait.

A földművelés minden emberi szükséglet alapja, így a harmadik világ lakossága számára a megélhetés közvetlen forrása. A farmerek státusza manapság mégis a lehető legalacsonyabb. A nemzetközi gazdasági csúcsértekezleteken például pusztá akadályként tekintenek rájuk, mely az ennél sokkal fontosabb ügyekben történő megegyezések útjában áll. Valójában, ha a dolgok így mennek tovább, a kisgazdák egy generáción belül kihalhatnak. Sürgető feladat, hogy visszafordítsuk ezeket a tendenciákat azáltal, hogy biztosítjuk a mezőgazdaságnak azt a kiemelkedő szerepet, amit megérdemel, és aktív lépéseket tegyünk a gazdák státuszának felemelése érdekében. A decentralizált fejlődés útja óriási előnyöket kínálna a kisléptékű mezőgazdaság számára. A kisgazdálkodók sokkal könnyebb helyzetben lennének, ha a hangsúlyt a helyi fogyasztás kielégítésére helyeznénk az exportra termelt gabonák helyett; ha termékeiknek nem kellene versenyezniük az erősen támogatott szállítási hálózat révén hatalmas távolságokból hozatott termékekkel; és ha a támogatásokat a helyi feltételeknek megfelelő mezőgazdasági technológiák fejlesztése kapná a hatalmas ültetvények és az agrárüzlet tőke-

igényes felszerelése helyett. Az is számos előnnyel járna, ha a rovarölő szerek és más kemikáliák kutatása helyett az ökológiai módszerek kapnának segítséget.

E változások java része már folyamatban van. A termelő és fogyasztó közötti távolságot lerövidítő termelői piacok alakulnak, míg világszerte emberek és szervezetek ezrei kutatják a helyi alapú, fenntartható alternatívákat, mely kutatások alapjául a hagyományos mezőgazdasági rendszerek bizonyított sikerei szolgálnak. A hivatalos támogatás azonban ma még mérföldekkel elmarad ettől az iránytól. Bár vannak bátorító jelei annak, hogy lassan a kormányzatok is felismerik az organikus gazdálkodás irányába történő elmozdulás szükségességét, a gazdasági ösztönzők még mindig a nagyléptékű agrárüzleteket és a biotechnológiát részesítik előnyben. Égető szükségünk van arra, hogy a kisléptékű, változatos agrárkultúrát a nemzeti prioritások legtetefjére helyezzük.

A decentralizált fejlődési út elkerülhetetlenül megerősítené a nők helyzetét, és segítene a női és férfi értékek egyensúlyának helyreállításában. Az ipari kultúrában a hatalom szinte kizárólag a férfiak kezében van. A tudományt, a technológiát, a közgazdaságot – kultúránk sarokköveit – a kezdetektől fogva férfidominancia jellemzi. A fejlődés hatásaként az asszonyok hátramaradtak – szó szerint és képletesen egyaránt –, amint a férfiak a városi központokba áramlottak jól fizetett állásokat keresve. A gépesítés eredményeként a nők még a parasztgazdaságokon belül is marginalizálódtak. A decentralizált gazdaság a helyi kötelek megerősítése révén az asszonyok hangját is hallhatóbbá tenné. Az asszonyok többé nem szorulnának a döntéshozás és a gazdasági tevékenységek perifériájára, hanem annak középpontját alkotnák.

A harmadik világ nagy részén a családok még ma is egészek és erősek. A gyerekek és az idősebbek egymás mellett élnek, kölcsönös támogatást és biztonságot kínálva egymásnak. A nyugati típusú fejlődés mindamelllett a családi kötelek nézve is veszélyt jelent, és a generációs szakadékok elmélyülését okozza. Ahhoz, hogy visszafordítsuk ezeket a folyamatokat, támogatnunk kell azokat az erős közösségi köteleket, amelyektől az érzelmileg egészséges családok és egyének léte függ. Ez a fordulat pedig az erős helyi gazdaságok elősegítését jelenti.

Az ilyen gazdaságok távol állnak az utópiától; a világ számos pontján, évezredek át bámulatra méltóan működtek. Ezek a vagyon elosztásának sokkal kiegyenlítettebb módozatai irányába hatnak mint a növekedésorientált centralizált rendszerek, és sokkal inkább megfelelnek az emberek szükségleteinek és a korlátozott természeti erőforrásoknak. Felélesztésük támogatása a kulturális és ökológiai diverzitás fenntartásához is hozzájárulna.

Mindezek figyelembevétele igencsak távol áll a konvencionális fejlődés gondolkodásmódjától, az emberi jólét szempontjából azonban alapvetően fontosak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy végső soron ez a fejlődés igazi célja. Ahogy Bhután királya fogalmaz: egy társadalom jólétének valódi mutatója nem a bruttó nemzeti össztermék, hanem a bruttó nemzeti boldogság.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

A LADAK-PROJEKT

*Ladak olyan, mint a paradicsom.
Milyen kár, hogy el kell pusztulnia.*

(egy turista, 1975-ben)

Ladakban töltött első évem alatt sok turista, akivel találkoztam, fatalistának tűnt. Biztosra vették, hogy a bűnözés, a környezetszennyezés és a munkanélküliség elkerülhetetlen következményei lesznek annak, ha egy terület megnyílik a külvilág előtt. A fejlődés az ő szemükben természetes és kérlelhetetlen folyamat volt, mely egyetlen formában jelenik meg. Én azonban nem tudtam ezzel egyetérteni. Bizonyosnak éreztem, hogy a már általam is tapasztalt pusztulás sem nem szükséges, sem nem elkerülhetetlen. Inkább egy olyan politika hatásaként jelent meg, amely megváltoztatható. Meggyőződésemm volt, hogy ez – így vagy úgy – lehetséges.

Éppen akkoriban került a kezembe E. F. Schumacher közgazdász *A kicsi szép* című munkája, amely megerősítette azt a meggyőződésemet, hogy a fejlődés nem feltétlenül jelent pusztítást. Korábban azt tapasztaltam, hogy a modern szektorban élők importált szenet és fát vásárolnak otthonaik téli fűtésére. Számukra ez természetesen abszolút előrelépést jelentett ahhoz képest, hogy a szárított állati ürülék szűkös tartalékait felhasználva szálljanak szembe a kemény telekkel. A Himaláján át szállított tüzelő ára azonban magas volt, és minden évben csak emelkedett. Egy hagyományos, önfenntartó gazdaságban élő család szá-

mára az egész télen át kitartó, rendszeres ellátás teljességgel lehetetlen volt; az ilyen tüzelő megvásárlása csakis Leh pénzgazdálkodásába történő bekapcsolódás, azaz fizetett állás révén volt megoldható. Ez jelentősen hozzájárult ahhoz a váltáshoz, melynek következtében a föld helyébe a tőke lépett, és kialakult a nem megújítható forrásokon nyugvó, inflálódo gazdaságtól való függés.

Leveleket kezdtem írni mind a tartományi, mind a központi indiai kormánzatnak, olyan politikáért könyörögve, amely a hagyományos kultúra megerősítésén alapul, és a megújítható energiaforrásokat támogatja. 1978-ban, miután számos alkalommal találkoztam az India Tervezési Bizottsággal, engedélyt kértem és kaptam egy kis pilot-projekt megszervezésére, a napenergia egyszerű technológiájának demonstrálására. A napenergia kézenfekvő megoldás volt, hiszen a terület évente több mint háromszáz napon át kap napfényt. A projekt központjában az állt, hogy hatékony fűtési megoldásokat találjunk, de napkemenccét és üvegházakat is építettünk. Szerencsére a házak fűtésére egy elegánsan egyszerű technológiát találtunk, melyet francia tervezője után Trombe-falnak neveznek. Úgy találtuk, hogy ez a rendszer kiválóan adaptálható a hagyományos építkezésre és a hozzáférhető építési anyagokra. A ház déli fala feketére festett, dupla üvegezést kapott, mely így kiválóan elnyelte a napsugarakat. A mennyezetet és a többi falat szalmával szigeteltük.

A Trombe-fal ideálisnak bizonyult a ladaki viszonyokra. A vályog-tégla nagyszerűen alkalmas a napenergia elnyelésére és tárolására; az alacsonyan járó téli nap sugarai hatékonyan melegítették a szobát, míg a nyári napsütés szinte nem is érintette a falakat, így a szobák kellemesen hűvösek maradtak. A teljes rendszer munkába állítása körülbelül háromszáz dollárba került, ami éppen egy *dzo* árának felel meg. Minthogy egy szezon fosszilis energiával, például szénnel történő átlagos fűtési költsége kétszáz dollár, a rendszer alkalmazása kevesebb mint két év alatt megtérül.

Az első Trombe-fal megépítése előtt sokan szkeptikusak voltak. Phuncog Dava, aki később elsőként alkalmazta a rendszert, először ki-nevette az ötletet: – Ne butáskodj! – mondta. – A meleg azonnal elillan,

A Trombe-fal napenergiás fűtőrendszere egy magánházon Saboo faluban. A helyi mesteremberek által épített fal jól illeszkedik a hagyományos építészethez.

mihelyt kinyitod az ajtót. Amikor az ő falát építettük, a szalmaszigetelés a kőművesek viccelődésének állandó tárgya volt, el is nevezték „egérlaknak”. Azóta viszont folyamatosan nő az érdeklődés és a kereslet a Trombe-falak és más, a napenergiát hasznosító technológiák iránt.

Első ladaki éveimben nyelvészeti tanulmányaimra fókuszáltam, de amikor történeteket gyűjtve bejártam a vidéket, mielőtt észbe kaptam volna, már az ellenfejlődés témájának kellős közepén találtam magamat. Minthogy én voltam az egyetlen külföldi, aki beszélt a nyelvet, az emberek Ladak-szerre a nyugati életről faggattak. Különösen a fiatalokban alakult ki egy nyilvánvalóan eltúlzott kép a modern világról, és ennek következményeként kezdtek elutasítani és szégyellni saját kultúrájukat. Az emberek kezdtek „szegényként” gondolni magukra. Egyre inkább tudatára ébredtem annak, milyen fontos és hasznos feladat egy nyugati számára a Nyugattal kapcsolatban kialakult téves elképzelések korrigálása és pontosabb információk átadása.

Jelenet a Ladak, nézz körül ugrás előtt! című színdarab előadásából.

Megszámlálhatatlan baráti beszélgetés és egy sor rádióinterjú után, melyekben Ladak védelmezőjének szerepében találtam magamat a Nyugattal kapcsolatos, eltúlzott elképzelésekkel szemben, az ellenfejlődés gondolata fokozatosan kristályosodott ki bennem. Mivel a színház hagyományosan a szórakoztatás része, hatékony eszköznek tűnt az emberek elérésére. Egy sor színdarabot kezdtünk írni Gyelong Paldannal, akivel korábban a szótár elkészítésén dolgoztam. Az első, melynek címe *Ladak, nézz körül ugrás előtt!*, elég jól összefoglalja munkánk lényegét.

Az ifjú Rigzin elutasítja a régi kultúrát, és mindent elkövet, hogy egy modern nyugati életét élje. Nem eszik hagyományos ladaki ételeket és nem iszik többé vajas teát, kineveti a szüleit, amiért azok olyan „régimódiak”, rászokik a dohányzásra és motorbiciklijén száguldozik. Ő és barátai diszkókban töltik az idejüket, hangos nyugati zenére táncolva. Farmerben jár és napszemüveget visel.

Egy nap nagyapja beteg lesz, és Rigzin rábeszéli a szüleit, hogy az Amerikából nemrég visszatért, nyugati oktatásban részesült orvost hívják el hozzá. Kérdésekkel árasztja el a doktort a nyugati étellel kapcsolatban, de legnagyobb meglepetésére az azt mondja: „Amerikában a legmodernebb emberek teljes kiőrlésű lisztből készült kenyeret esznek, ami éppen olyan, mint a mi hagyományos kenyérünk, csak ott ez sokkal drágább a fehér kenyéرنél. Az emberek odaát természetes anyagokból akarnak építkezni, éppen, mint nálunk. Általában csak a szegények laknak betonházakban. Az a ruha divatos, melynek címkéjén ez áll: „100% természetes anyag” vagy „tisztza gyapjú”. Csak a szegények viselnek poliészterből készült ruhákat. Egyáltalán nem olyan, mint amire számítottam. A legmodernebb Amerika és a hagyományos Ladak nagyon is hasonlít. Ami azt illeti, gyakran mondták nekem, „milyen szerencsés vagyok, hogy ladakinak születtem.”

A darab bemutatóján vagy ötszáz ember tolongott a lehi auditóriumban, ami nagy sikernek számított. A bemutató után helyi vezetők, közöttük Chhevang Phonsog fejlődési biztos, és a helyi vezetés legmagasabb rangú tisztségviselői tartottak beszédet a kulturális önbecsülés fontosságáról. De azért kaptunk más reakciókat is. Sonam Paljor például bosszankodott: – Eltúloztátok – mondta. – Nem állnak olyan rosszul a dolgok. Sajnos, néhány év múlva úgy alakult, hogy saját fia a darabbéli fiú tükröképévé vált.

A nyelvnek köszönhetően megértettem a ladaki gondolkodásmódot, és eléggé integrálódtam társadalmukba. Mialatt végignézttem, hogyan változtatja meg a Nyugat Ladakot, saját kultúrámat is megtanultam más szemmel látni. Tőke- és energiaigényes életmódunk pazarlása és igazságtalansága egyre nyilvánvalóbbá vált előttem. Életemben most először kezdtem megérteni saját fejlődésünk magas pszichés és társadalmi árát, amely elválasztja egymástól az embereket.

Előadótákat, szemináriumokat kezdtem tartani Európában és Észak-Amerikában. A hagyományos Ladak társadalmi és ökológiai egyensúlya, illetve annak bemutatása, ahogy a konvencionális fejlődés mindezt kikezdte és lepusztította, képessé tett arra, hogy rámutassak néhány hazai problémánk gyökerére. Azt reméltem, ha bepillantást en-

gedünk nyugati hallgatóságunknak egy, a miénktől teljesen különböző elveken alapuló kultúrába, ez inspirálhatja őket, hogy elhiggyék, lehetséges egy humánusabb és fenntarthatóbb életmód is.

1980-ra ladaki és nyugati tevékenységem egy kis nemzetközi szervezetté nőtte ki magát, melyet Ladak-projektnek nevezünk, és amelyből 1991-ben megszületett a Nemzetközi Társaság az Ökológiáért és a Kultúráért. Bátorítani szeretnénk a fejlődés újragondolását és azokat a törekvéseket, amelyek egy ökológikusabb és közösségeken alapuló életmód irányába hatnak. Hangsúlyozzuk, milyen égetően szükséges a politikai és gazdasági centralizáció ellen tennünk, miközben támogatjuk az igazi, kulturális cseretapasztalatokon nyugvó globális perspektíva kialakulását. Úgy érezzük, a további társadalmi és környezeti pusztulás megakadályozása érdekében életbevágó, hogy az egyre szűkebb és specializáltabb perspektívát mihamarabb felváltsa egy tágabb látókörű, rendszerszerű szemlélet, amely kiragadott jelenségek helyett kapcsolatokat és kontextusokat vesz figyelembe. Üzenetünk célba juttatása érdekében workshopokat és előadásokat szervezünk, videókat és oktatási anyagokat terjesztünk, sorozatokat indítunk, amelyek globális trendeket vizsgálnak, köztük olyan kulcsfontosságú területeket, mint az energia, a mezőgazdaság és az egészségügy. Ezek a ladaki tapasztalataimon nyugvó anyagok hasznos eszközként segítik elő globális kérdések megbeszélését. Úgy találtuk, hogy az emberek általában nyitottabbak a Ladak által felvetett kérdésekkel kapcsolatban, mintha hozzájuk földrajzilag közelebb eső példákról hallanának. Amikor Amerikában vagy Nagy-Britanniában tartok előadást, a ladakiak mosolya és nyilvánvaló elégedettsége még a legmegátalkodottabb látásmód híveit is annak felülvizsgálatára készíti, miből is áll valójában a fejlődés.

Ladakban e projekt információkat közvetít azokkal a változásokkal kapcsolatban, amelyek a világ „legmodernebb” részein zajló, ökológikusabb gyakorlat bevezetéséről szólnak. Sok erőfeszítést tett például azon kutatások megismertetése kapcsán, melyek egy fenntarthatóbb életvitel módjait vizsgálják az Egyesült Államokban és Svédországban. Ezt követően a ladakiak maguk állíthattak fel párhuzamokat saját, pre-indusztriális gyakorlatuk és e folyamatok között.

A Trombe-falak bemutatásának, a rádióinterjúknak és a színdaraboknak köszönhetően aggódó ladakiak egy csoportja a legelejétől kezdve érdeklődött a fejlődés fenntarthatóbb útjainak kutatása iránt. Integrált, mélyen elhivatott emberekként ők képviselték Ladak vezető gondolkodóit. Sokan közülük külföldön is jártak, modern oktatásban részesültek, de ennek ellenére is fenntartották tiszteletüket saját hagyományos kultúrájuk értékei iránt. 1983-ban hivatalosan is bejegyeztük a Ladaki Ökológiai Fejlesztési Csoportot (LEDeG – Ladakh Ecological Development Group). Jelenleg kb. 40 főnyi munkatársával a LEDeG a legnagyobb hatással bíró, nem kormányzati szervezet a térségben. A Ladak-projektrel karöltve a LEDeG folytatja a környezetbarát technológiák széles skálájának bemutatását, és messze több kérelem érkezik be hozzá, mint amennyit módjában áll teljesíteni. A Trombe-falakon túl más, közvetlen hasznosítású fűtési rendszereket is építettünk; napenergiás technológiákat, beleértve kemencéket, amelyekben megfőzhetik a rizst és zöldségeket, kenyert és süteményt süthetnek; vízmelegítő rendszereket – az egyszerűtől a szolár termoszfion rendszerekig – és üvegházakat, melyek lehetővé teszik, hogy a tél folyamán is termeszhessenek zöldséget.

Technikai munkatársaink segítségével egy új hidraulikus szivattyút fejlesztettünk ki a teljesen standard vízvezetékrendszer alkatrészeiből, ami a gravitáció erejét hasznosítja az importált kőolaj helyett. Egyik első, munkába állított szivattyúnk 46 méter mélységből hozta fel a vizet a Matho kolostor tetejéig, a szerzetesek bámulatára és nagy örömére, akiknek addig a hátukon kellett felhordaniuk a vizet. Másik projektünk a hagyományos vízimalom továbbfejlesztése volt, mely így nem csupán gyorsabban őrölt, de az eszközök működtetéséhez szükséges mechanikus erőt is biztosította. 1989 óta, válaszul az elektromosság iránti megnövekedett keresletre technikai programunk középpontjában mikro-hidro berendezések kifejlesztése áll, amely a falusi házak világítására szolgál.

Mindezen technológiai alternatívák gazdasági, környezetvédelmi és kulturális szempontból is hasznosak. Egy emberibb léptékű, decentralizált fejlődési minta bátorításával aktívan támogatják a hagyományos

struktúrákat, ahelyett, hogy elpusztítanák azokat. És ezek korántsem a „szegények technológiáját” képviselik, mindössze olyan megoldásokat, amelyeket az alultámogatottak igényeihez igazítottunk. Mindent elkövetünk, hogy világossá tegyük: ezek a környezetbarát (és nem környezetszennyező), megújuló energiaforrásokat hasznosító technológiák nem másodrangúak, ellenkezőleg, rendkívül hatékonyak és hosszú távú megoldásokat kínálnak mind a fejlődő, mind a fejlett országok számára.

Valamennyi projektünkbe bevontuk azok jövőbeni hasznélvezőit. Egy új turbina üzembe állítása előtt például a falusiak maguk választják ki annak leendő helyszínét egy már működő vízcicsatorna továbbfejlesztéseként, és ők készíthetik el a tartályokat is. Ezt követően egy-két emberük hat hónapra Lehbe érkezik, hogy megtanulja a berendezés működtetését és karbantartását. Amint a turbina a helyére kerül, a falusiak felelőssége, hogy felépítsenek egy kis erőművet.

A LEDeG főhadiszállása egyben az Ökológiai Fejlesztési Központ székhelye is, Leh szívében, melyet Indira Gandhi avatott fel 1984-ben, és őszentsége, a dalai láma szentelt fel. Mindennek az volt a célja, hogy felhívjuk a ladaki döntéshozók és az idelátogató külföldiek figyelmét munkánkra és arra a gondolkodásmódra, amely életre hívta azt. Nem csupán a ladakiak, hanem egész India érdeklődését sikerült felkeltenünk. Látogatóink listáján kormányhivatalnokok, újságírók, tanárok és turisták mellett Ladak legkülönbözőbb társadalmi helyzetű lakói is szerepelnek. Nálunk a ladakiak szemtől szembe, egyenrangúakként találkozhatnak a turistákkal. Ez elősegíti a két kultúra közötti valódi párbeszéd kialakulását, lerántja a Nyugat túlmisztifikált leplét, és megmutatja a ladakiaknak, milyen nagyra becsülik a külföldiek hagyományos kultúrájuk értékeit és az általunk végzett munkát.

Maga az épület is nagyszerű példája annak, hogyan lehet „modernizálni” a hagyományos ladaki építészetet, hogy megfeleljen a változó elvárásoknak és szükségleteknek. Az épület egy részét napenergiával fűtjük, a meleg vizet is a tetőn elhelyezett napkollektorok biztosítják. A világításról egy kis szélerőmű gondoskodik. A kertben üvegházak állnak, egy sor napkemence és szárító. Ezek a technológiák folyamatosan működnek, és a készítésüket és működésüket leíró, írott és grafikus tájékoztató anyagok is megtekinthetők.

Az Ökológiai Fejlesztési Központ Lehben.

A központ otthont ad egy étteremnek is, amely saját napkemencéjében készült ételeket kínál. Folyamatosan bővülő könyvtárunkban megtalálható mindaz a szakirodalom, amely a fenntartható fejlődés és ökológiai témák iránt világszerte megnyilvánuló érdeklődésről árulkodik. Műhelymunkákat és tanfolyamokat szervezünk, amelyekhez gyakorlatilag minden környezetbarát technológiát mi biztosítunk, és képzéseket tartunk a falusiaknak. 1989-ben elindítottunk egy kézművesprogramot, amely reményeink szerint támogatja az önfenntartást, és elkerülhetővé teszi, hogy a gazdák elhagyják földjeiket. A hosszú téli hónapok alatt, amikor nem dolgozhatnak a földeken, kézművestermékeket készítenek, s így pénzt kereshetnek anélkül, hogy meg kellene fizetniük a falu elhagyásával járó magas társadalmi és környezeti árat. Az a hozzávetőleg tizenötezer turista, aki évente Ladakba jön, manapság szinte kivétel nélkül olyan termékeket vásárol, amelyet nem a ladakiak készítettek, sőt, nem is Ladakban készültek. A központ látogatói megnézhetik, hogyan dolgoznak a szövők, ezüstművesek és faragók,

hagyományos eszközeiket használva, az épületben pedig a szabók, hímzők és festők tanítják fiatal ladakiaknak a *thanka*- és a gyapjú *goncha*-készítés fogásait.

Kiterjedt oktatási programot indítottunk útjára, melynek részként rádióműsorok és rendszeresen megjelenő publikációk szólnak az öko-fejlődésről. Az egyik első, ladaki nyelven megjelent könyv az ökológiáról szól. Oktatási munkánk fontos elemei a műhelymunkák, szemináriumok és a gyakori találkozók. 1986-ban és 1989-ben nemzetközi konferenciát szerveztünk, amelynek célja az volt, hogy a ladakiak figyelmét a világ iparosodottabb részeinek tapasztalataira irányítsák. Találkozóink között vannak olyanok, amelyeken falusiak kis csoportjai cserélik ki tapasztalataikat az üvegházak és napkemencék használatáról, és olyanok is, amelyeken több száz földműves vesz részt az egész térségből, hogy feltárják Ladak jövőbeni mezőgazdaságának lehetséges útjait. Egy sor szemináriumot szerveztünk, melyeken buddhista és muzulmán vezetők a vallási feszültségek elkerülésének lehetőségeit keresték. Összehívtuk az asszonyokat is, hogy tájékoztatást kapjanak arról, milyen veszélyekkel jár, ha azbesztlapokon főznek, beszélgessenek a kézművesség és természetesen a mindennél fontosabb mezőgazdaság kérdéseiről.

A mezőgazdaság – a hagyományos gazdaság alapja – veszélybe került az élelmiszerek állami támogatása és a piacra termelt gabonafajták, illetve a föld elhagyásának tendenciája miatt, valamint a rovar- és gombaölő vegyi anyagok bevezetése révén. Mára sok ladaki úgy véli, hogy a földművelés „primitív” foglalkozás, azok pedig, akik a földeken maradtak, azt hiszik, „modern” dolog a mesterséges adalékok használata, miközben semmit sem tudnak ezek hosszú távú, káros hatásairól a talajra és saját egészségükre nézve. Találkozóinkon és hírleveleink által tájékoztatjuk az embereket arról, hogy világszerte egyre nagyobb becsben tartják a földművelés organikus módszereit, és mindent elkövetünk, hogy felemeljük a mezőgazdaság státuszát.

A falugyűlések természetesen sokszor heves vitákkal járnak. Egy Saktiban rendezett mezőgazdasági szemináriumon például az egyik fiatal hozzászóló vehemensen támadta azt az észrevételt, hogy a fiatalok

nem ismerik a hagyományos mezőgazdasági földművesgyakorlatot, és le is nézik azt. Mialatt beszélte, egy idősebb gazda közbeszólt: – Így is van! Kérd, hogy nyergeljenek fel egy lovat, és biztos, hogy a hátulját teszik előre. Vagy mondd, hogy fogjanak be egy *dzót*, és ijedten elszaladnak. Drága gumicsizmákat vesznek, melyek szétesnek, még mielőtt az ösvény tetejére érnének. Mi a magunk készítette lábbelit viseljük, ami meleg és kényelmes, és mindig van nálunk tú meg cérna, így azonnal meg is tudjuk javítani, ha szükséges. Mi a saját két lábunkon állunk, és tudjuk, hogyan hasznosítsuk mindazt, ami körülvesz minket. Ezt értitek ökológián, ugye? – kiáltotta a LEDeG stábjának.

Ezeket a programokat többnyire a LEDeG hajtja végre a Ladak-projekt támogatásával. Együttműködünk többek között a Ladaki Diákok Oktatási és Kulturális Mozgalmával (SECMOL – Students’s Educational and Cultural Movement of Ladakh) is. A SECMOL, amelyet 1988-ban alapítottak, igyekszik bevonni a fiatalokat a fejlődés kutatásába, és keresi a formális oktatás alternatíváit. Részben a mi támogatásunknak köszönhetően a SECMOL vezetői megismerhetik a hasonló gondolkodású emberek és szervezetek munkáját Indiában és Európában. Tanulmányutakat szerveztünk nekik, miként a LEDeG tagjainak is, melyek során megismerik az iparosodott világ számos problémáját, és az ezekre adott megoldásokat is első kézből tanulmányozhatják.

Az évek során munkánk egyre kiterjedtebbé vált, és az előrelépés nyilvánvaló jelei is megmutakoztak. Az út azonban nem volt mindig könnyű. Minthogy Ladak stratégiai katonai övezet, a külföldiek általában nem kapnak engedélyt, hogy ott éljenek és dolgozzanak. Második ott töltött évem alatt megjelent egy cikk a Hindustan Times-ban, amely „rejtélyes nőként” ír rólam, aki „gyanúsán rövid idő alatt sajátította el a nyelvet”, utalva ezzel arra, hogy ott-tartózkodásomnak baljós motívumai lehetnek. A folyamatos, magas szintű kormányzati támogatás ellenére, és azzal együtt, hogy több ízben személyesen találkoztam magas rangú állami kormányzókkal, valamint a miniszterelnökkel, aki támogatásáról levélben is biztosított, számos titkosszolgálati ember szilárd meggyőződése, hogy a CIA-nak dolgozom, és információkat gyűjtök a kényes határterülettel kapcsolatban. Nemrégiben még azzal is

megvádoltak, hogy 1989-ben én egyedül idéztem elő a buddhisták és muzulmánok között kiobbant zavargásokat.

Mindemellett a munkánk gyakorta ütközik azon fiatalok szkepticizmusába, akik éppen most találtak utat a modern szektorba, különösen azok esetében, akik a turizmusban dolgoznak. Őket teljesen elbolondította a modern világ, és nem értik meg környezeti oktatási munkánk szükségességét. Szerintük inkább azzal kellene foglalkoznunk, hogy azonnali anyagi segélyhez juttassuk a „szegény falusi földműveseket”.

Munkánk ideológiai szempontból is sok nehézséggel jár. Minthogy a fejlődés új, a jelenlegitől eltérő útjait keressük, nem sok modell létezik, melyet követhetnénk. Jó néhány bonyolult kérdéssel kellett szembenéznünk: lehetséges, hogy munkánk több kárt okoz, mint hasznot? Jobb lenne Ladaknak mindenféle fejlődés nélkül? Talán kizárólag maguknak a ladakiaknak kellene kezdeményezniük a fejlődést, és nem valakinek „kívülről”. Hogyan nézhetnek szembe a ladakiak hatékonyan a fejlődés által előidézett változásokkal úgy, hogy közben ne veszítsék el hagyományos kultúrájuk erejét? Ezen kérdések megválaszolása közben szem előtt kellett tartanunk azt a roppant gazdasági és lelki nyomást is, mely az utóbbi két évtizedben a monokultúra révén sújtja Ladakot. A nyugati érdekek világszerte ostrom alatt tartják a nem iparosodott társadalmakat, szinte teljesen ellehetetlenítve saját, természetes fejlődésüket.

A valódi élethelyzetek rendkívül összetettek, és a felszínen ellentmondásosnak tűnő válaszokat követelnek. Úgy tűnik tehát, hogy munkánkban számos ellentmondás rejlik. Valóban támogatjuk például Ladak és a Nyugat kapcsolatait, úgy Ladakban, mint külföldön, hiszen a valódi kommunikáció, amire például azok a tanulmányutak adtak lehetőséget, melyeket a SECMOL és a LEDeG tagjai számára szerveztünk, hozzájárul ahhoz, hogy hitelesebb képet alkossanak a Nyugatról.

Hasonlóképpen, bár a Ladak-projekt aktívan támogatja a decentralizációt, a társadalompolitikai realitás szükségessé teszi, hogy központunkat Lehben állítsuk fel. Akár tetszik nekünk, akár nem, itt születik a Ladak jövőjével kapcsolatos döntések javarésze (már ha egyáltalán Ladakban születnek ezek a döntések). Korlátozott költségvetésünket

alapul véve, ez volt a leggazdaságosabb módja annak, hogy minél több falusihoz eljussunk.

Bár úgy éreztem, hogy a napenergia alkalmazása életminőségük nyilvánvaló javulását jelenti, nem tartottam volna megfelelőnek, hogy egy kívülálló mint jómagam, hozza be ezeket a technológiákat, ha a kevésbé fenntartható fűtési technológiák – mint a szén vagy az olaj – nem kezdtek volna már aláásni a hagyományos módszereket. De tekintve, hogy ez volt a helyzet, úgy éreztem, az embereknek információt kell biztosítani, hogy maguk választhassanak; tudniuk kellett, hogy a magasabb életszínvonal nem feltétlenül jelenti hagyományos értékeik és gazdasági függetlenségük feladását. A tapasztalat azonban azt bizonyította, hogy a pusztá demonstráció nem elegendő. Aktív támogatásra volt szükség, az alternatívák propagálására és kormányzintű lobbizásra, hogy az állami támogatásokat a tüke- és energiaigényes beruházások helyett a decentralizált, megújuló energiaforrásokon alapuló technológiák kapják.

Semmiképp sem állíthatom, hogy az általunk hozott kompromisszumok problémamentesek lennének. Nyilvánvaló, hogy bizonyos döntéseink és tetteink mások is lehettek volna. Összességében azonban meggyőződésem, hogy tevékenységünk a megfelelő irányba hatott, és már láthatók azok a bátorító jelek, hogy munkánk lassan gyümölcsöt hoz. Fontos szerepet játszottunk abban, hogy tudatosabbá tegyünk az embereket a fejlődés hosszú távú, ökológiai szükségleteivel kapcsolatban, egy olyan fejlődés érdekében, amely öfenntartásra és önbecsülésre épül. Az „ökológia” vagy a „napenergia” ma Ladak-szerte jól értett és alkalmazott fogalmak, és egyre nő azoknak a száma is, akik a környezetvédelemnek és Ladak jövőbeni jólétének tudatosan prioritást adnak. Közöttük van Cevang Rigzin Lagrook, Ladak egyik legismertebb kertésze, aki mozgalmat indított az organikusabb mezőgazdasági módszerek visszaállítása érdekében – annak ellenére is, hogy ez kevesebb hasznot jelent. Sonam Angchuk és Sonam Dorje a SECMOL munkatársai, akik bátran lemondtak a rájuk váró, magas presztízsű kormánykarrierről, és számos fiatalt inspiráltak, hogy munkájukat a közösség szolgálatába állítsák. És Sonam Dava, akit kivételes integritása

és előrelátása következtében Ladak-szerte jól ismernek, és aki megtette azt a példa nélkül álló lépést, hogy idő előtt nyugdíjba ment magas rangú kormánytisztviselőként betöltött posztjából, csak hogy elvállalhassa a LEDeG igazgatói munkáját.

A ladakiaknak még mindig megvan a lehetőségük arra, hogy elkerüljék a konvencionális fejlődés számos csapdáját, mivel a lakosság jelentős része még mindig önnfenntartó, és gazdaságilag független. És úgy tűnik, munkánk is visszhangra talált. Ladakban ma a fejlődést egészen más színben látják, míg a Ladak-sztori – a hagyományos kultúra sikere és annak lehetőségei mint az ökológiai fejlődés modellje – külföldön segít rámutatni néhány alapvetésre, amelyek a fenntartható jövő szempontjából valamennyiünk számára elengedhetetlenül szükségesek.

UTÓSZÓ

„ŐSI JÖVENDŐK”

Úgy látom, hogy a nyugati társadalom ma egyszerre két, egymással ellentétes irányba halad. A kultúra főiránya, amely a kormányok és az ipar irányítása alatt áll, rendületlenül halad a gazdasági növekedés és a technológiai haladás felé, a végtelenségig feszítve a természeti erőforrások határait, miközben teljesen figyelmen kívül hagyja az alapvető emberi szükségleteket. Másrészt viszont létezik egy számtalan csoportból és elképzelésből álló ellenhullám, amely mindeddig életben tartotta az ősi tudást, hogy: az élet minden formája elválaszthatatlan egységet alkot egymással.

Ma még ez csupán egy kisebbség, de egyre nő az ereje, ahogy egyre többen megkérdőjelezik a fejlődés egész koncepcióját. A zöld pártok és környezetvédelmi szervezetek létrejötte, egyre gyarapodó tagságuk azt jelzi, hogy egyre többen válnak a környezetvédelem elkötelezett híveivé. Az egyéni fogyasztók kezdenek ráébredni döntéseik erejére, amelyekkel változásokat idézhetnek elő a gazdasági rendszerben, a cégek pedig egymással versengve igyekeznek minél inkább „környezetbarát” színben feltűnni. A kormányzatokra és a nagy nemzetközi irodákra erős nyomás nehezedik, ennek hatására kénytelenek politikai naptáraik élére tenni a környezetvédelem ügyét.

Még mindig módunkban áll, hogy társadalmunkat a gazdasági és ökológiai egyensúly felé kormányozzuk. Ha azonban többet kívánunk tenni a tünetek pusztá kezelésénél, meg kell értenünk az előttünk álló krízisek valódi okait. A felszínen egymástól mégoly függetlennek tűnő problémák is, mint az etnikai erőszak, az ivóvizek és a levegő elszennyezése, a családok és a kultúra szétesése, mind szoros kapcsolatban állnak

egymással. Ha megértjük, hogy mindezek összefüggnek, kezdetben talán úgy érezzük, elborítanak minket, ha azonban megtaláljuk kapcsolódási pontjukat, olyan eszközre teszünk szert, mellyel már sokkal hatásosabban küzdhetünk ellenük. Ezt követően már éppen csak a megfelelő zsineget kell meghúznunk ahhoz, hogy az egész szövetet mozgásba hozzuk, ahelyett, hogy minden problémával egyenként kellene megküzdenünk.

Az ipari társadalom szövetét elsősorban a tudomány, a technológia és az egyre szűkülő gazdasági paradigma kölcsönhatásai határozzák meg – és ezek a kölcsönhatások a folyamatosan növekvő centralizáció és specializálódás irányába visznek. Az ipari forradalom óta az egyéni perspektíva egyre korlátozottabb, míg a politikai és gazdasági egységek egyre nagyobbak. Ezzel együtt a meggyőződés is egyre erősebbé vált bennem, hogy politikai és gazdasági struktúráink decentralizálására van szükség, és a tudományt is tágasabb megközelítésben kell szemlélnünk, ha kiegyensúlyozottabb és értelmesebb világot akarunk létrehozni. Ladakban azt láttam, hogy az emberibb léptékű struktúrák támogatják a földhöz fűződő erős kötelekeket, az aktív, részvételi demokráciát, az erős és életképes közösségeket, az egészséges családokat, valamint egy kiegyensúlyozottabb, harmonikusabb férfi–nő viszonyt. Mindamellet ezek a struktúrák teremtik meg biztonságérzetünket, amely az egyén jóllétének alapvető eleme, és paradox módon, végső soron ezek adnak teret az egyéni szabadságnak is.

Mindeme szükséges változások csodálatosan gazdagíthatják az életünket. Mégis, sokan gyakran fenyegetésnek tekintik ezeket, áldozatnak, még a környezetvédelmi mozgalmakon belül is. A hangsúlyt arra helyezik, hogy bizonyos dolgokat fel kell adnunk, tehát kevesebb marad, és mintha elfeledkeznenek a ránk váró, hatalmas nyereségről. Mintha elfelejtenénk, hogy a folytonos gazdasági növekedés és anyagi gyarapodás útjának végén csak spirituális és társadalmi elnyomorodás vár, lelki bizonytalanság és kulturális életerőnk elvesztése. Úgy gondolunk magunkra, mint aki birtokol; „meglegyen mindenem”, és csodálkozunk, ha fiataljaink drogokhoz vagy fura gurukhoz menekülnek, hogy betöltsék az életükben tátongó űrt.

Ladak legfontosabb tanítása talán a boldogságról szól. Nem lehetett gyorsan elsajátítani. Csak sok év munkája után, amely alatt lassan lefejtettem magamról előítéleteim rétegeit, egyiket a másik után, kezdtem annak látni a ladakiak derűjét és nevetését, ami valóban volt: őszinte és természetesen áramló életöröm. Ladakban olyan embereket ismertem meg, akik születésüktől fogva megkérdőjelezhetetlen joguknak tekintették az elme békéjét és az élet örömét. Láttam, hogy a közösségek és a föld közelében zajló élet oly módon gazdagítja életüket, amely egyszerűen össze sem mérhető az anyagi jóléttel vagy bármilyen technológiai fejlettséggel. Megtanultam, hogy máshogyan is lehet élni.

A jelenleg kialakuló globális gazdaság és a tudomány egyre növekvő befolyása nem szolgálja a természethez és egymáshoz fűző erős kötelek kialakulását vagy fennmaradását, ugyanakkor tönkreteszi természeti és kulturális sokféleségünket, miáltal létezésünk alapjai kerülnek veszélybe. A természetben a sokféleség pedig az élet kikerülhetetlen ténye. Éppen csak most kezdjük felfedezni, mennyire fontos lehet a „legjelentéktelenebb” rovar vagy növény is túlélésünk szempontjából. Az a riasztó iram, amellyel a különböző növény- és állatfajokat irtjuk ki, egyre jelentősebb kérdéssé válik. A biológusok manapság nem győzik hangsúlyozni a faji diverzitás életfenntartó fontosságát, és vannak, akik már annak veszélyeiről beszélnek, ha a rövid távú nyereség érdekében tönkretesszük az élet sokféleségét. Világszerte sok ember tevékenykedik annak érdekében, hogy megvédjék a veszélyeztetett növény- és állatfajokat. Vadállataink bizonytalan jövőjén kívül ma már több, veszélyeztetett kecske-, birka- és pónifajta van. Az almászkodóknak lassan kampányolniuk kell, ha meg akarják menteni a természetes fajtákat, és nem akarják, hogy mindet az egyetlen hibrid, a Golden Delicious váltsa fel.

A modern világban könnyen elhisszük, hogy a gazdasági fejlődés növelte a sokféleséget. A jól szervezett szállítmányozás és kereskedelem a világ minden szegletéből a legkülönbözőbb ételeket és termékeket hordja össze. Maga a rendszer, mindamellet, hogy biztosítja ezeket a multikulturális tapasztalatokat, végső soron pusztítja, és végezetül el is tünteti a kulturális különbségeket az egész bolygón. A málnaszörp és a Traubisoda átadta helyét a Coca-Colának, a gyapjúköpenyek és

pamutszárík a farmernak, a jakok és más magasföldi csordák a Jersey tehénnek. A diverzitás nem azt jelenti, hogy szabadon választhass ugyanazon cég tíz különböző fazonú farmernadrágja között.

A kulturális sokszínűség éppoly fontos, mint a minket körülvevő természeti világ sokfélesége, amelyből az előbbi eredetileg származik. A hagyományos kultúrák saját természeti környezetüket tükrözik, ételeiket, ruházatukat és lakóhelyüket elsősorban helyi forrásokból nyerik. Még a mai Nyugaton is vannak maradványai a diverzitás helyi megnyilvánulásainak. Amerika délnyugati részén még mindig láthatók a lapos tetős vályogházak, amelyek kiválóan illenek a sivatagi környezethez, míg New England környékén fából készülnek a házak, és sátor-tetőiket úgy tervezték, hogy megfeleljenek a nagy esőzéseknek és havazásnak. A különböző kultúrák konyhaművészete is a helyi élelmiszerek felhasználásán alapul, a mediterrán vidékek olívaolajától a skótok reggelijében szereplő heringig és zablisztig.

Táplálhatjuk saját vidékünk hagyományait anélkül, hogy visszatérnénk a teljes gazdasági és kulturális elszigeteltséghez. A kulturális sokszínűség valódi elismerése nem jelenti saját kultúránk ráerőltetését másokra, ahogy azt sem, hogy egzotikus kultúrákat kizsákmányolva, termékeit becsomagolva, kommercializálva saját fogyasztásunkra tegyük alkalmassá.

A kulturális sokféleség újjáélesztésének egyik leghatékonyabb módja az lehetne, ha lobbiznánk a felesleges kereskedelem visszaszorítása mellett. Az adófizetők pénze pillanatnyilag a szállítás infrastruktúrájának terjeszkedésébe és a világkereskedelem önmagáért való növelésébe folyik. Egész kontinenseken szállítunk át mérhetetlen mennyiségű terméket a tejtől az almán át a bútorig, amelyek ugyanúgy előállíthatók lennének a fogyasztás helyén. Ehelyett erősítenünk kellene a helyi gazdaságokat, és változatossá tennünk azokat. A szállítás állami támogatásának csökkentése, majd megszüntetése révén egy csapásra csökkenne a levegőszennyezés, a keletkező hulladék mennyisége, javulna a kistermelők helyzete és erősödnének a közösségek.

Hogy pontosan mit értsünk „helyi” vagy „szükséges” és „szükségtelen” kereskedelmen, az nem határozható meg abszolút fogalmakban. A lényeg az, hogy újra kell értékelnünk a jelentős állami támoga-

tást élvező nemzetközi kereskedelmet – de nem a protekcionizmus bátorítása céljából, hanem hogy világszerte segítsük a természeti erőforrások egyenlőbb és fenntartható módokon történő hasznosítását. Az erős, helyi alapú gazdaságok azok, ahol valóban „szabad” piacot találunk: a vállalati manipulációktól, rejtett támogatásoktól, pazarlástól és a jelentős promóciós költségektől mentes piacot. Mindazoktól menteset tehát, amik a mai globális piacot jellemzik.

A piac globalizálódásának folyamata egyre kevesebbek kezébe tömöríti a hatalmat és a források fölötti rendelkezést, ráadásul hozzájárul a nagy, városi központoktól való függés erősödéséhez is. Még ha a nyugati nagyvárosok lakossága szám szerint csökkenést mutat is, a központ vonzása folyamatosan nő. Az ingázók egyre távolabbról utaznak, miközben egész tájegységek szenvednek a hanyatlástól, ahogy a gazdasági és politikai hatalom néhány nagyvárosban összpontosul, e központokon kívül pedig egyre nehezebb a megélhetés.

Gyakran mondják, hogy túl sok az ember és túl kevés a föld ahhoz, hogy visszatérjünk a földekre. A mai, centralizált rendszer azonban, lát-hatatlan módon, de jóval térigényesebb. Manapság a hatalmas városi központok és fizikai igényeik között fennálló kapcsolat nagyjából megfelel annak, ahogy több földre van szükségünk, ha a tápláléklánc magasabb szintjein lévő állatokat fogyasztjuk. Egy tehén közel sem foglal el akkora helyet, mint egy zöldségeskert. Ha azonban számításba vesszük a tehén etetését biztosító föld nagyságát, az ott felhasznált öntözővizet, és az ennek következtében vízhiányossá váló egyéb területeket, könnyen beláthatjuk, hogy a tehén valójában sokkal több földet igényel. Egy nagyváros kevesebb helyet foglal, mintha ugyanolyan létszámú embercsoport szétszóródva kisebb közösségeket alkotna, az energialáncolatban azonban magasabb szintet igényel; az egy főre jutó energiafogyasztás a városokban jóval magasabb. Az autópályák, a szállítás, a használt autók telephelyei, az olajmezők, az élelmiszer-feldolgozó üzemek, a víz, a föld és a levegő szennyezése sokkal több erőforrást, így végső soron több területet is igényel, mint a természetközeli, vidéki települések.

A decentralizációs folyamatba beletartozna egy sor, az egész gazdasági és társadalmi rendszert érintő változás. Mindamellett fontos ész-

ben tartanunk, hogy nem egy statikus struktúra lebontásáról van szó, hanem arról, hogy a változás irányába haladjunk. Társadalmaink évről évre nagyobb méreteket öltenek, így a centralizáció logikája is progresszíven halad új szélsőségek felé. Ennek sebessége máris olyan mértékű, hogy már ahhoz is terveket kellene készítenünk, ha a mai szintet kívánnánk megőrizni, ami már önmagában is jelentős eredmény lenne.

A valahová tartozás igénye az emberi léptékű társadalmi egységek kialakításának egyik fontos oka. E téren közvetlenül is tanulhatunk Ladaktól, ahol a családok nagyok, a közösségek azonban kicsik. A gyermekek felnevelése több generáció közös feladata, de a nagyszülők jelenléte ezen a téren különösen előnyös. Bár e nagy családokban közeli kapcsolat fűzi egymáshoz a családtagokat, korántsem olyan intenzív, mint a csak szülőkből és gyerekekből álló kis családban. Ott minden családtagot a közeli kapcsolatrendszer egész hálója támogat, de egyik kapcsolatra sem nehezedik akkora súly. Egyetlen ladaki családban sem figyeltem meg soha a nyugati kis családokra oly jellemző, egymásrautaltságból fakadó ragaszkodást, büntudatot vagy elutasítást.

Bár nyilvánvalóan lehetnek kivételek, a kiterjedt nagy család általában nagyobb teret és rugalmasságot biztosít minden tagjának, emellett kisebb nyomás nehezedik az egyénre mind érzelmi téren, mind a felelősség vonatkozásában. Mindez különösen előnyös a nőknek és a gyerekeknek. A nagy családban az időseket nagyra becsülik bölcsességükért és tapasztalataikért, lassabb tempójuk a legkevésbé sem akadályozza őket abban, hogy részt vegyenek a közösség ügyeiben. A mi társadalmunkban ezzel ellentétben a technológiai változás olyan gyors, hogy az idősek tapasztalata egyre kevesebbet ér. Oly drámaian alakítottuk át a minket körülvevő világot, hogy az idősek alig-alig ajánlhatnak valamit élettapasztalatukból. Azok a ladakiak, akik jártak nyugaton, szörnyű rémtörténeteket mesélnek a magukra hagyott, egyedül élő öregekről, akik szenvednek attól, hogy nincs senkijük, akihez egy szó is szólhatnak. – A nagymamák sokszor hónapokat várnak arra, hogy pár röpké órát együtt tölthessenek unokáikkal – mesélte Gyelong Paldan –, sőt, sokszor be kell érniük egy gyors puszival.

Míg a kis család kizárja az öregeket, a nőket bebörtönzi. A hagyományos társadalmakban a nőnek nem kell választania a család és a munka között, minthogy a háztartás a gazdaság középpontja, így a két terület nem válik külön. A nyugati világban élő nőknek ezzel ellentétben választaniuk kell a kettő között, és egyik választás sem könnyű. Vagy otthon maradnak a gyerek(ek)kel, s ezt a „munkát” a társadalom nem sokra becsüli, vagy dönthetnek úgy, hogy mindkettőt egyszerre végzik, amelyhez többnyire nem kapnak több segítséget, mint férjük szóbeli ígéreteit.

Mindezen jelek arra utalnak, hogy a kis család nem igazán működőképes. A válási mutatók, a felnövő gyerekek elidegenedése szüleiktől, a családon belüli erőszak riasztó mértéke mind a működésképtelenségről árulkodnak. A pszichológusok tipikusnak tekintik a „diszfunkcionális” családot. Az ipari világ családjai akár csak ötven évvel ezelőtt is sokkal egészségesebb képet mutattak, és jóval nagyobb támogatást biztosítottak, mint manapság. Egykor a nagymama a szomszéd szobában lakott, és a közelben még számos nagynéni és unokatestvér élt; a nagyobb családhoz fűződő viszony erősebb és tartósabb volt. Ma, ahogy a gazdasági szféra életünkben is egyre nagyobb teret foglal el, az sem szokatlan, ha egy család öt lakásban is él, mire a gyerekek felnőnek. Többé már nincs hely a nagymamának: sem fizikai, sem gazdasági, sem lelki értelemben.

Ha nyugati emberekkel beszélgetek a családról, gyakran azt hallom: – Kedves ötlet együtt élni anyámmal, csak éppen nem működne. Nagyjából két-három nap alatt örülnék meg egymástól. Igazuk van, pillanatnyilag valóban nem működne túl jól. Jelen társadalmi berendezkedésünk mellett az öregedő szülő terhet jelent a családoknak. De működhetne, ha változtatnánk közösségi prioritásainkon, és több figyelmet szentelnénk az alapvető emberi szükségleteknek.

A kis családdal éles ellentétben, amely hajlamos elzárkózni a külvilágtól, a ladaki családi kapcsolatok teljesen természetesen terjednek ki a szélesebb közösségre. Olykor nem is olyan egyszerű megmondani, hol végződik a család és hol kezdődik a tágabb közösség. Minden korban megfelelő nőt „anyának” szólítanak, és mindenkit „bátyámnak”, aki a bátyjuk lehetne. Mi is ismerjük az iparosítás előtti világ eme ma-

radványát: ahogyan például az oroszok használják a „bácsikám” és „nénikém” kifejezést. (Nálunk: bácsi, néni. Régebben: bátyám, néném. [a ford.]

A legtöbb nyugati ember valószínűleg egyetértene abban, hogy elvesztettük a valódi közösségérzékünket. Életünk másokétól elkülönülten zajlik, és annak ellenére, hogy milyen sok emberrel kerülünk kapcsolatba egy nap folyamán, gyakran szomorúan vesszük tudomásul, hogy magunkra hagytak minket, magányosak vagyunk, és még a szomszédainkat sem ismerjük. Ladakban az emberek egy olyan közösség részei, melyet spirituális, társadalmi és gazdasági értelemben is át meg átszönek a kölcsönös függési viszonyok.

A nyugati társadalmakban a decentralizáció a közösségek új életre keltésének előfeltétele. A mobilitás erodálja a közösséget, de amint az ember gyökereket ereszt, és kezd összetartozni a tájjal, emberi kapcsolatai elmélyülnek, biztosabbá és – idővel – megbízhatóbbakká is válnak.

A hagyományos ladaki társadalomban élők tágasabb értelmezésű énképe (selfje) éles ellentétben áll a nyugati kultúra individualizmusával. Egy ladaki identitását nagymértékben közeli kapcsolatai határozzák meg; a buddhizmus ráadásul hangsúlyozza a kölcsönös összetartozásról szóló tanítás fontosságát. Az embereket koncentrikus körökben veszik körül a támogatást nyújtó kapcsolathálók – a család, a föld, a szomszédság, a falu stb. Nyugaton általában büszkék vagyunk individualizmusunkra, ami néha nem más, mint eufémia az elkülönültségre. Hajlamosak vagyunk az hinni, hogy az embernek teljesen önállóan kell lennie, hogy nincs szükségünk senki másra. Van egy barátom, aki még abban az évben elvált, amikor egyetlen gyermeke elköltözött otthonról és tanulni ment. Természetesen elég boldogtalan volt. Mégis úgy érezte, hogy fájdalma a gyengeség jele, és meg kell tanulnia, hogyan érezze jól magát az üres házban.

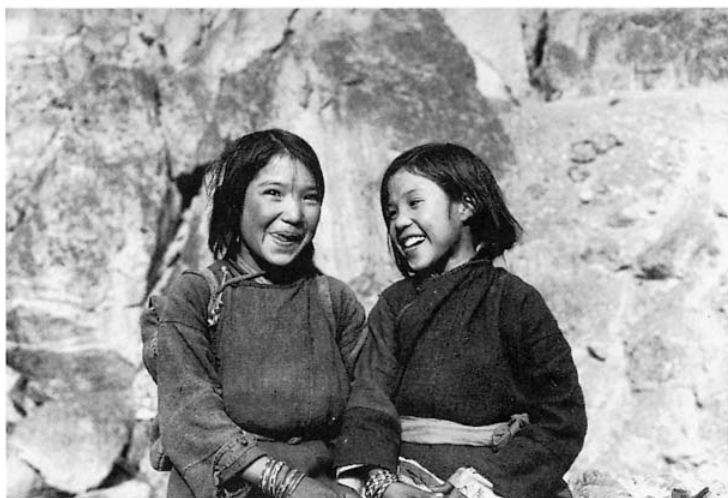
Úgy tűnt, Ladakban a közeli kapcsolatok sokkal inkább járnak fel szabadító, semmint elnyomó hatással. Mindez engem is arra kényszerített, hogy teljesen átértékeljem a szabadságról alkotott fogalmaimat.

A dolog mégsem olyan meglepő, mint amilyennek első pillantásra tűnik. A pszichológiai kutatások bizonyították, milyen fontosak az intim, megbízható és tartós kapcsolatok a pozitív önkép kialakulásában. Ez pedig, ahogy azt kapiskáljuk már, az egészséges fejlődés alapja. Az önbecsülés listáján a ladakiak igen magas pontszámokat érnének el. Ez nem tudatos a részükről; talán közelebb járunk az igazsághoz, ha úgy fogalmazunk: az ember önmagával kapcsolatos kételyeinek teljes hiányával találkozunk, egy mélységes biztonságérzettel. És ennek a belső biztonságnak a talaján nő ki a tolerancia és mások elfogadása, minden különbözőségükkel együtt.

Egy nyáron, amikor a Zanskar-völgyben tanulmányt készítettem a gyermekek fejlődéséről és a gyermeknevelési gyakorlatról, megkérdeztem egy csoport anyától, aggódnak-e olykor amiatt, hogy túl későn kezd járni a gyerek. Nevetésben törtek ki: – Ugyan, miért aggódnánk ilyesmi miatt? Megtanulnak járni, ha készen állnak rá.

A nyugati kultúra főáramlatában viszont egyre pontosabb, százalékosan is kifejezett feljegyzéseket készítünk a kisbabák fejlődéséről; súlyukról, hosszukról, mivel olyan társadalomban élünk, ahol az erősödő versenyhelyzet miatt mindenki egyre kevésbé érzi magát biztonságban. Egy generációval ezelőtt még megmondták az anyáknak, hogy percre pontosan, mikor kell etetni a babát, nehogy „elkényeztessék”. Egy barátóm mesélte, hogy míg kicsinye a gyerekágyban üvöltött az éhségtől, ő a szomszéd szobában ücsörögve (szintén könnyek között) várta, mikor etetheti meg végre.

A nyugati monokultúra roppant nyomást gyakorol a konformitás irányába. Egyszer Svédországban két kisfiú mellett álltam a buszmegállóban, akik edzőcipőiket hasonlították össze. Egyikük a sírással küszködve igyekezett visszahúzni a lábfejét, hogy felvillanjon végre a megfelelő márkáról árulkodó címke. Teljesen nyilvánvaló, hogy nagyon mély szinteken történt sérüléssel van dolgunk, ha úgy fordulhat, hogy nemünk, bőrszínünk vagy korunk nem a „megfelelő márkájú”. A kereskedelmi tömegkultúrában a fiatal fehér férfi az ideális. Ennek eredményeként a nők, a kisebbségek és az idősek hátrányt szenvednek. Nincs annyi egyéni szabadságunk, mint azt hinni szeretnénk.

Nővérek. A nagy család és a szoros közösségi kötelékek érzelmi és lelki biztonságot adnak.

Bár a decentralizáció a legszükségesebb strukturális változás, amelyet meg kell tennünk, elkerülhetetlen, hogy ezt világgépünk megváltozása kísérje. A bolygóra nehezedő, növekvő ökológiai zavarok egyértelműen megmutatták, hogy a természeti rendszerek mind kölcsönös összefüggésben állnak egymással, a legtöbb akadémiai testület ennek ellenére folytatja az egyre szűkebb területekre specializált kutatásokat. Valójában ez a redukcionista megközelítés az ipari kultúra gyengélkedésének egyik legmélyebben húzóóka. A kisebb léptékű politikai és gazdasági egységek, paradox módon sokkal tágasabb – a kölcsönös összefüggéseken nyugvó – világgép kialakulásának irányába hatnának. A közösséghez és a helyhez való erős kötődés nem szűkíti látásmódunkat, ellenkezőleg, bátorítja az egymástól való kölcsönös függőség felismerését. Ha felismeri az ember, hogy attól a földtől függ, amelyen a lábával áll, és ugyanúgy az őt körülvevő közösségtől, a kölcsönös függés megtapasztalása mindennapos tényé válik. Az összekapcsoltság ilyen mély, tapasztalati szinten történő megértése – amikor egy nagyobb

egész részeként éljük meg magunkat – élesen különbözik a modern társadalom analitikus, részekre szabdaltsága és elméleti gondolkodásmódjától.

Vissza kell térnünk egy empatikusabb kapcsolathoz az élővilággal, és meg kell tanulnunk felismeri a nagyobb mintázatokat, folyamatokat és változásokat. Manapság az egyik biológus teljesen másként, „más nyelven” beszél, mint a másik, hacsak nem mindketten ugyanazt a gyümölcsöt vizsgálják. Hogyan is érthetnénk meg az életet, ha apró részre figyelünk, ráadásul egyetlen, „megfagyasztott” pillanatban? Statikus és mechanikus világgépünk elérte határait, és sok tudós – elsősorban kvantumfizikusok – a paradigmaváltás szükségességéről beszél, amelyben a világ működésére használt „óramű” hasonlatot egy szervesebb kép váltja fel. Kultúránk főáramlatának egyre specializálódó, szűk perspektívájával éles ellentétben aktívan támogatnunk kell az általánosabb képre törekvőket – azokat, akik látják és leírják a különböző tudományterületek közötti összefüggéseket. E vonatkozásban a legtöbb bizalomra gondolkodásunk feminin értékeinek és megközelítésének megjelenése ad okot.

A női gondolkodásminták kutatása bizonyítja azt az állítást, amely szerint a női nézőpont nagyobb hangsúlyt helyez a kapcsolatokra és viszonyokra, az együttérzés vonatkozásában éppúgy, mint absztrakt értelemben. E látásmód nyilvánvalóan nem a nők kiváltsága, s az utóbbi években a férfiak közül is egyre többen tulajdonítanak nagyobb értéket saját feminin oldaluknak. Évszázadokon keresztül azonban az ipari kultúra hanyagolta, sőt, rombolta ezt a kontextuálisabb gondolkodásmódot. Társadalmunk jelenleg uralkodó gondolkodásmintája nyilvánvalóan egy egyensúlyát veszített perspektíva. Már rég váltanunk kellett volna a feminin irányába.

Ez a változás azt is magával hozná, hogy jóval nagyobb hangsúlyt kapna a tapasztalaton alapuló tudás. A nők sokkal inkább alapoznak személyes tapasztalataikra az absztrakciók kialakítása során, mint a férfiak. Érdekes, hogy ugyanez elmondható a ladakiakról, ahogy más hagyományos, nem nyugati típusú kultúrákról is. A természeti világ komplexitásának megértéséhez az elméletnek a tapasztalaton kell alapulnia. A tapasztalati tanulás a zűrös valóság tanulmányozásán nyugszik, annak minden paradoxonával és szabálytalanságával, folyton

változó mintázataival és azzal, hogy véletlenül sem alakul elvárásainknak megfelelően. Mindez elkerülhetetlenül alázatra nevel. Ha tanulmányaink nagyobb részét kint a terepen folytatnánk és nem a laboratóriumokban, tudományos előrejutásunk is óvatosabb léptekkel haladna. Ha megtanulnánk, hogyan vizsgáljuk egy új technológia lehetséges hatásait az alkalmazott környezetben, idővel valószínűleg kevesebb káros hatásmechanizmust indítanánk útjára.

Nyugaton hajlamosak vagyunk „közvetett” életet élni, a valóságtól elszakadva, képeket és fogalmakat véve alapul. Ahogy Tashi Rabgyas mondta néhány hónapnyi angliai tartózkodás után: – Megdöbbentő, mennyire közvetett itt minden. Sokat írnak a természet szépségéről, beszélnek róla, de mindenfelé cserepes és műanyag virágokat látni, meg erdők papírképét a falon. A tévében állandóan természetfilmek mennek. De úgy tűnik, senki sem kerül kapcsolatba magával a valódi természettel.

Legutóbbi svédországi látogatásomon egyik barátnőmmel, Karinnal ebédeltem a kertjükben, Stockholm mellett. Azon túl, hogy sikeres jogász és két tizenéves lány édesanyja, az előző évben önkéntesként közreműködött a Ladak-projektben, és barátok lettünk.

– Ladak hazajött velem – mondta. – Azóta is folyamatosan fedezem fel, milyen mély változásokat okozott bennem.

Visszatérése után felismerte, milyen változtatásokat kell bevezetnie az életében. Félbehagyta jogi karrierjét, hogy önkéntesként egy környezetvédelmi szervezetnek dolgozzon. Lassított az iramon, veteményeskertet csinált, és több időt kezdett tölteni a gyerekeivel.

Karin példája távolról sem egyedi. Svédországban új mozgalom ébred, amelynek célja ökofalvak építése: az első kétszázat már meg is tervezték. Valamennyi megújuló energiaforrásokra, a hulladék újrahasznosítására épít. Egyre többen választanak organikus ételeket, és erősítik a helyi gazdaságot azért, hogy az otthonukhoz közeli gazdáktól vásárolnak. A kormány elkötelezte magát, hogy egy környezetvédelmi elszámolási rendszert hoz létre, és az okozott természeti károkat levonják a nemzeti össztermékből.

Ezek a svédországi változások egy döntően más irányba történő elmozdulásról árulkodnak. Az emberek szerte az egész ipari világban azt kutatják, hogyan teremthetnék nagyobb egyensúlyt a természettel. E folyamat során egyre többen fordulnak a hagyományos kultúrák felé is. Egymástól oly eltérő területeken is – mint a hospice, a haldoklók gondozása, és a viták megoldásában a közvetítő szerep felvállalása – megdöbbentő párhuzamok jelennek meg a legősibb és a legmodernebb kultúrák között. Ahogy a ladaki falvakban mindig is szokás volt, itt is egyre többen a konyhát teszik meg a társas élet központjának. Teljes értékű, természetesen termelt ételeket fogyasztanak, egészségügyi problémáik megoldására pedig ősi, természetes gyógymódokat használnak. A változás iránya világos, még olyan finomabb rétegekben is megmutatkozik, mint a mesemondás iránt újra felélénkült érdeklődés, a fizikai munka újszerű megbecsülése vagy a természetes anyagok iránti megnövekedett kereslet a ruházatkodásban és az építőanyagok kiválasztásában. Úgy tűnik, a spirál visszaér a minket és a földet összekötő, ősi kapcsolathoz.

A folyamat mindamellett nem mindig tudatos. Kultúránk fő áramlata a lineáris haladás képét támogatja, amelynek célja, hogy megszabaduljunk múltunktól és természeti korlátainktól. Modern mantránk, a „nem haladhatunk visszafelé”, mélyen gyökerezik gondolkodásmódunkban. Természetesen valóban nem haladhatunk visszafelé, még ha akarnánk sem, jövőkutatásunk mégis elkerülhetetlenül visszavezet bizonyos, a természettel – az emberi természettel is – harmonikusabb alapmintákhoz.

Abbéli kísérletünkben, hogy belső természetünknek inkább megfelelő életmódokat találjunk, az egyik legnagyobb haladást elérő terület a gyermeknevelés. Talán az lehet az oka, hogy ez az a terület, ahol leginkább érvényesül a női gondolkodásmód? Az időre etetés gyakorlatát mára szerencsére elhagytuk, és visszatértünk a természetes ösztönök nagyobb tiszteletéhez; manapság az apák és anyák egyaránt hordják testükön a kisbabát, posztindusztriális gyerekszákban. Most kezdjük tanulni, amit Ladakban el sem felejtettek: valamennyien arra születünk, hogy feltétlen szeretetet kapjunk, és a gyerekek felcseperedésük során

csak olyan családban virágozhatnak ki, amelyben nem kell bizonyítaniuk ahhoz való jogukat, hogy önmaguk legyenek.

Világszerte, az élet minden területén a pszichológiától a fizikáig, a földműveléstől a családi konyháig egyre inkább tudatában vagyunk annak, hogy az élet valamennyi formája összetartozik, és kapcsolatban áll az élet összes többi formájával. Új mozgalmak vannak keletkezőben, amelyek egy emberibb léptékű élet megvalósítására kötelezik el magukat, aminek feminin és spirituális értékek is részét alkotják. Egyre több ember érez így, egyre tovább terjed a változás vágya. E folyamatokat gyakran újnak nevezik, de, ahogy reményeim szerint Ladak megmutatta, egy nagyon fontos értelemben ezek mégis rendkívül régiek. Valójában évezredek óta létező értékek újbóli felfedezéséről van szó – olyan értékekéről, amelyek révén felismerhetjük az ember helyét a természet rendjében és feloldhatatlan összekapcsolódásunkat a Földdel és valamennyi élőlényével.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Attenborough, R. ed. 1982. *The Words of Gandhi*. New Market Press, N. Y. One of many anthologies of Gandhi's writings.
- Badiner, Alan H. 1990. *Dharma Gaia: A Harvest of Essays in Buddhism and Ecology*. Parallax Press, Berkely. Essays exploring how the holistic view of Buddhism is related to ecological thinking.
- Bahro, Rudolf. 1986. *Building the Green Movement*. New Society, Philadelphia. Essays from a leading German Green thinker.
- Bellah, Robert N., Richard Madsen, William M. Sullivan, Ann Swidler, Steven Tipton. 1985. *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Harper and Row, London, N.Y. This sociological study, based on extensive interviews looks at how individualism and economic rationality affect community in America.
- Berger, Peter. 1974. *Pyramids of Sacrifice*. Basic, New York. Berger questions the sacrifice and destruction that have been brought about by both capitalist and communist development, and examines the roots of both systems in modernism.
- Berman, Morris. 1981. *The Reenchantment of the World*. Cornell University Press, Ithaca, New York. An examination of alternatives to the Newtonian world view, both historical and future.
- Berry, Thomas. 1988. *The Dream of the Earth*. Sierra Club, San Francisco. Essays on forging a new relation between humanity and the earth.
- Berry, Wendell. 1975. *A Continuous Harmony: Essays Cultural and Agricultural*. Harcourt Brace Jovanovich, N. Y. ; 1977. *The Unsettling of America*. Sierra Club, San Francisco; 1987. *Home Economics: Fourteen Essays*. North Point Press, San Francisco; 1990. *What Are People For*. North Point Press, San Francisco. Several of the many books by America's most eloquent and prolific defender of traditional rural life and small-scale farming.
- Bizimana, M. 1989. *White Man's Paradise: Hell for Africa*. (Available from the author: Grainauer Str. 13, 1000 Berlin 10, Germany.) Autobiographical account of an East-African's encounter and subsequent delusion with the culture of Western Europe.
- Bodley, John H. 1990. (Third Ed.) *Victims of Progress*. Mayfield, Mountain View, California; 1976. *Anthropology and Contemporary Human Problems*. Cummings Press, Menlo Park, California; 1987. *Tribal Peoples and Development Issues*. Mayfield,

- Mountain View, California. Thorough examinations of misconceptions about tribal peoples, and the destruction wrought on these cultures by contact with the West.
- Boulding, Kenneth E. 1978. *Ecodynamics: A New Theory of Societal Evolution*. Sage Publications, Beverly Hills. A renegade (and ecologically minded) economists' vision of how social and environmental systems interact.
- Brown, Lester R. 1981. *Building a Sustainable Society*. W. W. Norton, New York. The founder of the World Watch Institute lays out what he sees as necessary reforms to bring human demands in line with environmental constraints. See also the World-watch papers and annual *State of the World*.
- Burns, E. Bradford. 1980. *The Poverty of Progress: Latin America in the Nineteenth Century*. University of California Press, Berkeley, Documents the destruction of traditional cultures in Latin America in the face of the onslaught of ideas and gadgets from the North.
- Callenbach, Ernest. 1975. *Ecotopia*. Banyan Tree Books, Berkeley; 1981. *Ecotopia Emerging*. Banyan Tree Books, Berkeley. Fictionalized speculation on ecologically sound utopia. Spekulációk egy ökológikusan hangzó utópiáról, regényben elmesélve. Magyarul megjelent: *Ecotopia*. Göncöl Kiadó, 1992. Fordította: Borsos Béla.
- Capra, Fritjof. 1982. *The Turning Point: Science, Society and the Rising Culture*. Bantam Books, N.Y. This book links the major problems facing the world today to a dangerously narrow world view that has dominated for the last centuries, and outlines a new, more holistic paradigm emerging in a variety of domains.
- Covarrubias, Miguel. 1937. *Island of Bali*. Knopf, N.Y. A detailed account of the intricacies of Balinese life, at a time when Western visitors were less abundant than today.
- Daly, Herman E., and John B. Cobb, Jr. 1989. *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. Beacon, Boston. An economist and a theologian team up to challenge current economic thinking. They propose protecting people, communities, and environment by increasing local control and restricting international trade.
- Devall, Bill. 1988. *Simple in Means, Rich in Ends: Practicing Deep Ecology*. Peregrine Books, Salt Lake City. Thoughts on translating non-anthropocentric world views into practice.
- Diamond, Irene, and Gloria F. Orenstein, ed. 1990. *Reweaving the World: The Emergence of Ecofeminism*. Sierra Club, San Francisco. A diverse collection of essays affirming the importance of women's experience and knowledge in overcoming patriarchy and healing the earth.
- Ehrenfeld, David. 1978. *The Arrogance of Humanism*. Oxford University Press, Oxford, N.Y. Ehrenfeld questions the hubris of humanism. He examines the modern assumptions of ever-increasing material wealth and ever-greater control of nature through technological progress.
- Ekins, Paul 1986. *The Living Economy. A New Economics in the Making*. Routledge and Kegan Paul, New York. This collection of essays from TOES, The Other Economic Summit, critiques the conventional economic paradigm, and presents alternative analyses and visions. Magyarra részleteket fordított: Hosszú Tamás.
- Elgin, Duane. 1981. *Voluntary Simplicity: Toward a Way of Life That Is Outwardly Sim-*

- ple, Inwardly Rich*. William Morrow, New York. An exploration of the personal and planetary effects of living a materially simple lifestyle in industrial society. Magyarra részleteket fordított: Schmidt Sára.
- Ellul, Jacques. 1964. *The Technological Society*. Random House, New York. (Translated from the French, originally published 1954.) A somewhat difficult to read classic on the continued incursion of technical rationality into all phases of life in industrial civilization.
- Fromm, Erich. [1976] 1981. *To Have or To Be*. Bantam, N.Y. London. Two modes of existence struggle fiercely for the spirit of mankind: the having mode dedicated to aggression and material possession, and the being mode, suffused with love, caring and a feeling of sufficiency. One of many insightful books by a prolific author.
- Fukuoka, Masanobu. 1978. *The One Straw Revolution: An Introduction to Natural Farming*. Rodale, Emmaus, Pennsylvania. Description of a farming system developed over thirty years that minimizes human intervention in the natural order. A classic that has inspired many permaculturists and others.
- George, Susan. 1977. *How the Other Half Dies: The Real Reasons for World Hunger*. Allanheld Osmun, Montclair, New Jersey; 1988. *A Fate Worse Than Debt*. Grove Press, N.Y. These books expose the gross inequalities of the current international economic system and development policies that support it.
- Gilligan, Carol. 1982. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. Gilligan exposes the male bias in psychological testing.
- Goldsmith, Edward. 1988. *The Great U-Turn: Deindustrializing Society*. Green Books, Bideford, UK. A call for radical restructuring of modern society from the editor of *The Ecologist*.
- Goodman, Paul, and Percival Goodman. [1947] 1960. *Communitas: Means Of Livelihood and Ways of Life*. Random House, New York. Early questioning about the directions of industrial culture; still relevant.
- Griffin, David Ray. 1988. *The Reenchantment of Science: Postmodern Proposals*. State University of New York Press, Albany. Essays calling for a replacement of modern dualism and reductionism with more ecological or organismic, and ultimately spiritual foundation to scientific inquiry.
- Griffin, Susan. *Woman and Nature: The Roaring Inside Her*. Harper and Row, New York. A unique and powerful work that juxtaposes the voice of modern patriarchy with women's voices on a variety of themes of society and nature.
- Heilbroner, Robert. 1974. *An Inquiry into the Human Prospect*. W. W. Norton, New York. This book outlines the discrepancies between the material, the cultural, and the social products of advanced industrial society and generally desirable human goals.
- Henderson, Hazel. 1971. *Creating Alternative Futures*. G. P. Putnam, New York; and 1981. *The Politics of the Solar Age*. Anchor, Doubleday, New York. An exploration of new directions in economic and political thinking that can help create a more ecologically sound future. Magyarra részleteket fordított: Ardó Mária.
- Illich, Ivan. 1971. *Deschooling Society*; 1973. *Tools for Conviviality*; 1974. *Energy and Eq-*

- uity. Harper and Row, New York. Key works from one of the most insightful and severe critics of industrial society.
- Jackson, Wes. 1980. *New Roots for Agriculture*. Friends of the Earth, San Francisco; with Wendell Berry, 1984. *Meeting the Expectations of the Land: Essays in Sustainable Agriculture*. North Point Press, San Francisco; 1987. *Altars of Unhewn Stone: Science and the Earth*. North Point Press, San Francisco. Fundamental questioning of the patterns of thinking that underlie modern industrial agriculture from an agricultural researcher who is investigating the possibilities of radical changes in the way we practice agriculture.
- Keller, Evelyn Fox. 1985. *Reflections on Gender and Science*. Yale University Press, New Haven, Connecticut. Essays on how scientific questioning and methods have been shaped by patriarchy and why a feminization of science is needed.
- King, Franklin H. [1911] 1973. *Farmers of Forty Centuries; or, Permanent Agriculture in China, Korea, and Japan*. Rodale, Emmaus, Pennsylvania. Description of traditional farming practices that maintained fertility for centuries.
- Kohr, Leopold. 1973. *Development Without Aid: The Translucent Society*. Schlocken, N.Y.; [1962] 1976. *The Overdeveloped Nations: The Diseconomies of Scale*. Swansea. Early and cogent challenges to the growth and development mystiques.
- Lappé, Francis Moore, and Joseph Collins. 1977. *Food First*. Houghton and Mifflin, Boston; with David Kinley. 1980. *Aid as Obstacle: Twenty Questions About Our Foreign Aid and the Hungry*. Institute for Food and Development Policy, San Francisco. A thorough refutation of common beliefs about the causes of hunger; misguided development and political economic policies are most often the important factors.
- Leopold, Aldo. [1987] 1949. *A Sand County Almanac, and Sketches Here and There*. Oxford University Press, Oxford, N.Y. Eloquent reflections on the beauty of nature, and philosophical inquires into the ethics of modern society's relation to nature. Contains well-known essay on Leopold's proposed land ethic.
- Lutz, Mark A. and Kenneth Lux. 1988. *Humanistic Economics: The New Challenge*. Bootstrap Press, New York. Challenges the basic assumptions about homo economicus in favor of Gandhian economics.
- Macy, Joanna. 1985. *Dharma and Development: Religion as Resource in the Sarvodaya Selfhelp Movement*. Kumarian Press, West Hartford, Connecticut. The role of Buddhism and Buddhist monks and nuns in Sri Lanka's Sarvodaya village development movement.
- Mander, Jerry. 1978. *Four Arguments for the Elimination of Television*. Morrow, N.Y. Insights into the subtle ways television distorts reality and affects us psychologically. Recommended even for those who are already convinced of the negative aspects of television.
- Margolin, Malcolm. 1978. *The Ohlone Way: Indian Life in the San Francisco Monterey Bay Area*. Heydey Books Berkeley, California. A description of what life was like before the European invasion of California.
- Matthiessen, Peter. 1978. *The Snow Leopard*. Viking, New York. Description of expedition to study snow leopards in Tibetan Buddhist Nepal.
- Merchant, Carolyn. 1980. *The Death of Nature: Women, Ecology and Scientific Revolu-*

- tion*. Harper and Row, New York. The rise in dominance of the mechanistic world view of modern science was accompanied by the increasing exploitation of nature and the domination of women.
- Mollison, Bill. 1990. *Permaculture: A Practical Guide for a Sustainable Future*. Island Press, Covelo, California; also, *Permaculture One and Permaculture Two*. Design ideas for creating living arrangements that provide a maximum of food, energy and shelter with a minimum of environmental impact. The Permaculture bible.
- Mumford, Lewis. [1934] 1963. *Technics and Civilization*. Harcourt Brace Jovanovich, New York. A history of modern technology and how it has shaped both the external world and human society and culture. Mumford's insights into the powerful force of "technics" are as relevant today as they were in 1934.
- Naess, Arne 1989. *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge University Press, Cambridge, N.Y. Translated and revised by David Ruthenberg. Deep ecology from the Norwegian philosopher who first coined the term. (Mély ökológia a norvég filozófustól, aki elsőként használta a terminusokat; magyarra részleteket fordított: Kofrán László. Közgazdaságtan és ökozófia; Politika és ökozófia.)
- Nash, Hugh, ed. 1981. *Progress as if Survival Mattered: A Handbook for a Conserver Society*. Friend of the Earth, San Francisco. Policy suggestions to steer society toward a more ecological footing.
- Payer, Cheryl. 1975. *The Debt Trap: The IMF and the Third World*; 1982. *The World Bank: A Critical Analysis*. Monthly Review Press, N.Y. A critical look at two of the major international development institutions and the effects of their policies on the lives of people in the South.
- Polanyi, Karl. [1944] 1957. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon, Boston. A historical perspective on the sweeping changes brought by the reorganization of society around markets. Magyarul megjelent: Polányi Károly: *A nagy átalakulás*. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Fordította: Pap Mária. Budapest: Mészáros Gábor kiadása, 1997.
- Pye-Smith, Charles, and Richard North. 1984. *Working the Land: A New Plan for a Healthy Agriculture*. Temple Smith, London. Exposition of the ills of English agriculture and the organic alternative.
- Rifkin, Jeremy. 1983. *Algeny*. Viking, N.Y.; 1985. *Declaration of a Heretic*. Routledge and Kegan Paul, Boston. A plea for caution and humility in scientific research and technological development.
- Roszak, Theodore. 1979. *Person Planet*. Doubleday, Garden City. An excellent exposition of the thesis that the forces that are endangering the environment also threaten individuals and communities. The cures for the personal and the planetary lie in the same direction.
- Sahlins, Marshall. 1972. *Stone Age Economics*. Aldine Atherton Inc., Chicago, N.Y. Drawing on a wide range of anthropological study, Sahlins explodes the myth that life for hunter-gatherers was a constant struggle. He also examines exchange relations in preindustrial society and points out many reasons to challenge the "naturalness" of today's conceptions of "economic man".
- Sale, Kirkpatrick. 1980. *Human Scale*. Coward, McCann and Geoghegan, New York;

1985. *Dwellers in the Land: The Bioregional Vision*. Sierra Club, San Francisco. An appeal for smaller scale, decentralization, and the reorganization of society to better integrate with the natural world and the real needs of humanity.
- Schumacher, E. F. 1973. *Small Is Beautiful: Economics as if People Mattered*. Harper and Row, New York, Blond and Briggs Ltd., London. This seminal work by the father of the Appropriate Technology Movement challenges the assumptions of growth, development and the economic paradigm. Schumacher's vision puts the needs of people before economic efficiency. *A kicsi szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*. Bp.; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991. Fordította: Perczel István. Az alternatív technológiai mozgalom atyjának e megtermékenyítő műve megkérdőjelezi a növekedés, a fejlődés alapfeltevéseit és a gazdasági paradigmát. Látomásában Schumacher az emberi szükségleteket a gazdasági hatékonyság elé helyezi.
- Shiva, Vandana. 1988. *Staying Alive: Women, Ecology and Development*. Zed, London. The women and the land of India bear the costs of destructive and short-sighted development.
- Snyder, Garry. 1974. *Turtle Island*. New Directions, N.Y.; 1977. *The Old Ways: Six Essays*. City Lights Books, San Francisco; 1990. *The Practice of the Wild*. North Point Press, San Francisco. Also many volumes of poetry. An internationally renowned poet who has written poetry and essays for the last four decades on, among other things, nature, spirituality, and the wisdom of tradition.
- Spretnak, Charlene. 1986. *The Spiritual Dimension of Green Politics*. Bear and Co. Santa Fe. The importance of spiritual wisdom in regaining a more healthy relationship to the earth.
- Turnbull, Colin M. 1961. *The Forest People*. Chatto & Windus, London. Life and culture of the traditional inhabitants of the rainforests of central Africa.
- Van der Post, Laurens. 1961. *The Heart of the Hunter*. Hogarth Press, London. (African Bushman folklore); 1974. *A Far-off Place*. Morrow, New York; 1953. *The Face Beside the Fire: A novel*. Morrow, New York. Fiction set in traditional Africa.

A **Ladakh Project/International Society for Ecology and Culture** nonprofit szervezet.
További információk: <http://www.isec.org.uk>

ISEC UK

Foxhole, Dartington, Devon TQ9 6EB, UK

Tel: (01803) 868650

E-mail: infouk@isec.org.uk és localfood@isec.org.uk

Ladakh Ecological Development Group

Leh, Ladakh, 194101 INDIA

Magyar nyelvű kiadás: stern.gabriella@gmail.com